

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra obecné lingvistiky

LUKÁŠ CRHÁK

Obecná lingvistika a teorie komunikace

Adjektivní fráze v češtině
(Adjectival Phrase in Czech)

Magisterská práce

Vedoucí práce: Doc. Ludmila Veselovská, M.A., Dr.
Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje informací, které jsem použil, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V OLOMOUCI DNE 11. SRPNA 2011

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí této magisterské diplomové práce, Ludmile Veselovské. Bez jejího podnětu by práce nezačala vznikat a bez jejích rad by nebyla nikdy dopsána.
Veškeré nedostatky jdou pouze na můj vrub.

OBSAH

1. ÚVOD	7
2. ADJEKTIVUM	9
2.1 Adjektivum – sémantické hledisko	9
2.2 Adjektivum – morfologické hledisko.....	11
3 ADJEKTIVNÍ FRÁZE	15
3.1 Premodifikace.....	15
3.2 Postmodifikace	17
3.3 Koncept fráze	19
3.3.1 Valence v Mluvnici češtiny 3	19
3.3.2 Valence ve Skladbě češtiny.....	23
3.3.3 Argumentová struktura v generativním (minimalistickém) rámci	29
3.4 Česká adjektivní fráze	38
3.4.1 Postmodifikace	41
3.4.2 Premodifikace	45
3.5 Deverbální adjektiva.....	51
3.6 Potenciální komplement	53
3.7 Zájmena a číslovky s postmodifikátorem	59
4 UPLATNĚNÍ ADJEKTIVNÍ FRÁZE VE VĚTĚ	63
4.1 Adjektivní fráze v predikativu.....	63
4.2 Adjektivní fráze jako doplněk	67
4.3 Adjektivní fráze jako atribut	68
4.3.1 Prenominální atribut	71
4.3.2 Postnominální atribut.....	75
4.3.3 Atribut v cirkumpozici	80

4.4	Adjektivní fráze jako atribut v generativním (minimalistickém) rámci.....	81
5	CIRKUMPOZICE ADJEKTIVNÍ FRÁZE V ATRIBUTU.....	86
5.1	Cirkumpozice přívlastkové adjektivní fráze z pohledu tradičních mluvnic.....	86
5.2	Cirkumpozice zájmen a číslovky s postmodifikací.....	89
5.3	Poznámka k dvojí motivaci cirkumpozice.....	90
5.4	Zájmena a číslovky s postmodifikací.....	93
5.5	Poznámky ke konstrukcím s „než“ a „jako“.....	95
5.6	Kritéria pro rozržitelnost.....	101
5.6.1	Holá AP.....	101
5.6.2	Modifikace hlavy AP i hlavy NP?.....	105
5.6.3	Deverbativa a dějová adjektiva (vlastní příklady).....	108
5.6.4	Komplementy a adjunkty.....	110
5.6.5	Zmnožení přívlastků.....	112
5.6.6	Statická a dynamická adjektiva.....	115
6	ZÁVĚR.....	118
7	ANOTACE.....	121
8	ABSTRACT.....	122
9	SEZNAM LITERATURY.....	123

Použité zkratky

AP – adjektivní fráze

AdvP – adverbiální fráze

DP – determináčn fráze

NP – jmenn fráze

VP – verbální fráze

PP – pedložkov fráze

1. Úvod

Na začátku úvah o předmětu této práce stál gramatický fenomén, který české mluvnické (zde zastoupeny především *Mluvnici češtiny (3)* a *Skladbou češtiny*) sice zmiňují, leč nevěnují mu takovou pozornost, jakou by si zasloužil: tzv. *roztržené* adjektivní fráze (adjektivní fráze v cirkumpozici) spočívající v tom, že – řečeno tradiční terminologií – první část složitěji rozvitého přívlastku shodného (tj. adjektivum samo) stojí před podstatným jménem, zatímco jeho rozvití za ním.

(1) *větší člověk než Jarda*

Takové pojetí naráží v zásadě na dva hlavní (vzájemně provázané) nedostatky: zaprvé, tradiční aparát („rozvitý přívlastek“, „postavení před jménem“ a „za jménem“ atd.) nejde dostatečně pod povrch věci a nemá tudíž dostatečnou explanatorní sílu a zadruhé, pravidla, kterými se cirkumpozice podle mluvnic řídí, jednak nefungují pro všechny uváděné příklady (a to ani pro ty příklady, pro které na první pohled fungují), jednak nepostihují příklady mluvnicemi neuváděné (případně uváděné jako chyby).

V důsledku to znamená, že mluvnické uvádění několik příkladů přívlastků v cirkumpozici, označují je za ustálené odchylky od normálního stavu (tj. složitěji rozvitý přívlastek stojí celý za jménem) a část „legalizují“ pomocí několika pravidel. V žádné z mluvnic není řeč o motivaci takové struktury, ani pragmatické (preferenci roztrženého nebo neroztrženého přívlastku), ani gramatické (je cirkumpozice odvozena od „normálního“ podstavení? jak?).

Cílem práce však rozhodně není vyřešit problematiku adjektivní fráze v cirkumpozici. Cíl je mnohem prostší: naznačit směr, jakým by se měl ubírat popis syntaxe české adjektivní fráze.

Prvním logickým krokem je vyjít (kromě jazykového materiálu) z tradičních českých mluvnic, které toho o adjektivu a o přívlastku říkají poměrně hodně (přesněji řečeno o přívlastku hodně, o adjektivu poměrně málo), a na pozadí srovnání těchto výkladů s aparátem, který nabízí generativní syntax (minimalismus), se ptát, jestli a jak je tento výklad možno obohatit nebo vylepšit tak, aby poskytl půdu pro případnou teorii cirkumpozice české adjektivní fráze v generativním (minimalistickém) rámci.

Na konkrétní rovině bylo třeba sledovat, do jaké míry se výklad o adjektivech a přívlastcích kryje s pojetím fráze. Zaměřil jsem se zejména na rozvíjení adjektiv (tj. na valenci (v tradičním rámci) a komplementaci/adjunkci (v generativním (minimalistickém) rámci)), ale také na připojení adjektiv k podstatným jménům (tj. adjektivní fráze v atributu a jeho pozice před jménem, za jménem a cirkumpozice). Snažil jsem se při tom ukázat, že tradiční mluvnické neposkytují teoretické zázemí k dostatečně explicitnímu popisu (a vysvětlení) některých základních jevů (postavení modifikátorů adjektiva vzhledem k adjektivu, vzájemné postavení modifikátorů adjektiva a postavení adjektivní fráze vzhledem ke jménu, kam patří i cirkumpozice).

Zaměření na komplementy a adjunktivy má ještě jeden specifický důvod: cirkumpozice adjektivní fráze spočívá v *oddělení něčeho od něčeho jiného*; lze proto snad očekávat, že rozdíl mezi „roztržitelné“ a „neroztržitelné“ adjektivní fráze bude sledovat právě dělení na adjektiva rozvitá adjunktivy a adjektiva rozvitá komplementy.

Práce je organizována od nejmenší jednotky po jednotku největší. Začíná se vymezením adjektiva na morfoložické a sémantické bázi, pokračuje se popisem modifikátorů adjektiva a jejich začleněním do adjektivní fráze, až po popis funkcí adjektivní fráze v české větě.

Přestože cirkumpozice adjektivní fráze není hlavní cílem, měla by být svorníkem práce; z toho důvodu sleduji „roztržitelnost“ i u některých zájmených konstrukcí a taktéž věnuji několik kapitol vlastnostem, které se zdají s „roztržitelností“ korelovat.

Poznámka: práce sleduje *české* adjektivum a *českou* adjektivní frázi; protože lze ale předpokládat, že fenomén cirkumpozice má univerzální povahu (vyskytuje se přinejmenším v jednom dalším jazyce, angličtině), čas od času odkazuji k příkladům z materiálu mimo češtinu. I to patří k rozdílům mezi tradičním popisem a popisem v generativním rámci.

Poznámka k terminologii: není-li explicitně řeč o jmenné frázi (příp. o hlavě jmenné fráze), mluvím o *jměnu* (které zastupuje *NP* nebo *hlavu NP*), které se snažím odlišovat od *substantiva* jako slovního druhu; o výrazu *adjektivum* platí, že je jako slovní druh užit tam, kde je to třeba (např. kapitoly o morfologii a sémantice adjektiva), jinde se snažím rozlišovat adjektivní frázi, resp. hlavu adjektivní fráze. Stane-li se přesto, že budu o zjevné *AP*, resp. hlavě *AP* mluvit jako o adjektivu (zejm. v případě atributu – shodný atribut je zde vždy představován *AP* –, resp. v případě konstituentu, který vyžaduje komplement – komplement zde vyžaduje vždy hlava *AP*), prosím o shovívavost. Totéž platí o adverbiu (podle mé analýzy je *AP* vždy modifikována adverbiální frází, nikoli adverbiem samotným). Tradiční mluvnické, se kterými v této práci pracuji, mluví také často o adjektivu a substantivu, i když mají zjevně na mysli *AP* (hlavu *AP*), resp. *NP*. I když jejich výklady přebírám s terminologickou rezervou, může se stát, že pro zjednodušení textu zachovám i terminologicky nenáležitě *adjektivum* místo *AP* nebo *hlavy AP*.

Termín *doplnění adjektiva* používám v části práci pro konstituent, který se na konci práce ukáže být komplementem selektovaným hlavou *AP*; částečně jde o přehlednost, částečně o (dočasné) záměrné nerozlišování komplementů od adjunktů (a to i poté, co jsou tyto termíny v práci vymezeny).

2. Adjektivum

Pro češtinu¹ je běžné definovat slovní druhy na základě tří komplementárních kritérií: obsahově-sémantických, tvaroslovných a syntaktickofunkčních (Karlík 2002, str. 117, Veselovská 2005 uvádí ještě doplňkové kritérium fonologické); v prvních dvou podkapitolách se proto budu zabývat vymezením (českého) adjektiva podle sémantických a morfologických kritérií. Cílem je omezit předmět této práce.

V dalších podkapitolách začlením adjektivum do konceptu *adjektivní fráze*, čímž si jednak připravím půdu pro popis konstrukcí tvořených adjektivem v jejich větněčlenských funkcích, jednak budu moct pracovat s modifikátory adjektiva; předpoklad adjektivní fráze je tedy nutným předpokladem k efektivnímu studiu cirkumpozice. Zavedení tohoto konceptu také umožní srovnávat fráze různého druhu (fráze s různými hlavami), což je výhodné mimojiné u nominalizací, např. (2).²

(2) [*Policista*] pokutuje [*řidiče*].

[*policista*] pokutující [*řidiče*]

pokutování [*řidiče*] [*policistou*]

2.1 Adjektivum – sémantické hledisko

Co do významu je adjektivum považováno za autosémantický (plnovýznamový) slovní druh, a jako takové plní ve větě funkci větného členu (Karlík 2003). Adjektiva „pojmenovávají statické příznaky substancí, tj. jejich vlastnosti, popř. vztahy vlastnictví a příslušnosti“ (Karlík 2003, str. 74). Jinými slovy jde o (sémantické) modifikátory substantiv/jmen.

Ze sémantického hlediska je adjektiva možné dělit na *kvalifikační* (jinak též *kvalitativní*) a *relační*.

„**Kvalifikační** adjektiva vyjadřují jen vlastnosti substancí, např. dobrý, hluchý, malý, pilný, slepý, starý, vysoký atd. Jsou obvykle neutvořená. Mívají povahu subjektivního hodnocení a je většinou možné je stupňovat.“

„**Relační** adjektiva vyjadřují kromě vlastnosti substancí i vztah k další substanci nebo ději, k jiné vlastnosti nebo okolnosti, od jejichž názvů jsou utvořena. Např. studentský spolek, nesplnitelná podmínka, novější literatura, časté nevolnosti.“ (Karlík 2003, str. 281)

Kvalitativní adjektiva lze dále rozdělit na *deskriptivní* („vyjadřují vlastnost absolutně“, např. *červený svetr*, *slepa stařenka*, *mrtvý muž*) a *kvalifikační* („vyjadřují

---

¹ A pokud vím, i pro angličtinu, a ostatně nevím, proč by ostatní (evropské) jazyky měly být výjimkou.

² Jak ukázu dále, mluvnické, které nepracují s pojmem *fráze* (ale také Grepl – Karlík 1986), řadí pod syntaktické kategorie přívlastku, predikativu a doplňku vedle adjektivních frází také konstrukce tvořené (některými) zájmeny a číslovkami, např. *jeden člověk*, *první člověk*, *nějaký člověk*. Některé tyto konstrukce mají (některé) vlastnosti velmi podobné vlastnostem adjektivních frází v daných syntaktických funkcích.

subjektivní hodnocení toho, co pojmenovává fráze, jejíž jádrem je substantivum“ (Grepl – Karlík 1998, str. 191).

Toto dělení má několik (morfosyntaktických) konsekvencí:

„Ta **relační adjektiva**, která vyjadřují vlastnost danou objektivně, se nestupňují: dřevěná (chalupa), prkenná (podlaha). Lze je stupňovat, je-li jich užito v přeneseném významu (Jeho pohyby byly stále dřevěnější, chování prkennější) a k dosažení specifických komunikačních efektů: nejčokoládovější čokoláda.“ (Karlík 2003, str. 281)

Kvalifikační adjektiva „tvoří antonymní dvojice, např. dobrý – zlý, lehký – těžký..., mohou se spojovat s předponou pře- k vyjádření absolutního stupně vlastnosti, např. předobry, překrásný..., rozsah předpony pře- je omezen, není možná u všech kvalifikačních adjektiv, přibírají sufify subjektivního hodnocení (...), např. -ičký (...), -inký..., tvoří tzv. deadjektivní adverbia, např. rychlý – rychle..., mohou být rozvíjena slovy typu velmi, zcela, docela..., tvoří se od nich abstrakta (...), pomocí přípony -nout je možno od nich tvořit slovesa s významem nabývání určité vlastnosti nebo jejího stupně...“ (Petr 1986, str. 72).³

„Je-li u substantiva několik nesouřadných shodných přívlasků, bývají normálně (bezpříznakově) v tomto pořadí (zleva doprava): všechen/každý/celý – ukazovací zájmeno – přívlaskňovací zájmeno/adjektivum – číslovka – adjektiva: **nejprve kvalitatívni, pak relační, nakonec ta, která tvoří se substantivem sousloví (...)**.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 325)

Existují i jiná možná dělení na sémantické bázi; lze např. rozlišovat adjektiva *statická* a *dynamická* (dynamická adjektiva „denote qualities that are thought to be subject to control by the possessor and hence can be restricted temporally“⁴, Quirk 1985, str. 434), (3)a, adjektiva *stupňovatelná* a *nestupňovatelná* (stupňovatelná mohou být modifikována také zesilovacím adverbium), (3)b, a adjektiva *inherentní* a *neinherentní* (neboli *central* a *peripheral*; inherentní adjektiva určují referent přímo), (3)b (Quirk 1985, str. 434).

V (3) je ukázáno, jak tyto sémantické vlastnosti korelují se syntaxí: v (3)c je vidět, že statická adjektiva vyjadřují takové vlastnosti, které leží mimo vůli jejich nositele, proto je v běžném smyslu vyloučen imperativ; (3)b ukazuje příklad relačního adjektiva použitého v přeneseném významu, respektive relační adjektivum, které je běžně nestupňovatelné; (3)c ukazuje, že inherentní adjektivum odkazuje k vlastnostem referenta přímo a proto je lze kromě atributu použít i jako součást kopuly, zatímco u neinherentních adjektiv tato možnost neexistuje.

- (3) a   *Bud' statečný!*
            **Bud' vysoký!*
- b   ??*dřevěnější stůl*
            dřevěnější tanečník (než Petr)
- c   *Jarda je můj statečný kamarád.– Můj kamarád Jarde je statečný.*

³ Deskriptivní adjektiva mají podobné vlastnosti často tehdy, jsou-li použita přeneseně nebo jako adjektiva kvalifikační; podobně adjektiva relační (Petr 1986, str. 73–74). Dále viz kapitoly 3.1 a 3.2.

⁴ Dynamická adjektiva „označují vlastnosti, o kterých se předpokládá, že jsou v moci toho, komu jsou přisouzeny, a lze je tudíž časově omezit“.

Jarda je můj velký kamarád. – *Můj kamarád Jarda je velký.

Další sémantickou doménou je třídění odvozených adjektiv, resp. přiřazování jistého popisu adjektivům utvořeným (odvozeným) určitým způsobem.⁵

Adjektiva (přesněji řečeno adjektivní fráze) použitá jako přívlastek lze ze sémantického hlediska dělit na *restriktivní* a *nerestriktivní*:

„Po stránce funkční se kvalitativní přívlastek dělí na těsný (restriktivní) a volný (nerestriktivní). Přívlastek těsný zužuje (omezuje) význam podstatného jména: z množiny předmětů tímto substantivem pojmenovaných vyčleňuje podmnožinu nebo prvek/prvky, které mají vlastnost popisovanou vedlejší větou nebo adjektivem. Tento přívlastek nelze beze změny významu věty vynechat (...). Přívlastek volný význam podstatného jména nezužuje, nýbrž přináší buď takovou informaci, která je už obsažena ve významu podstatného jména (...), nebo – daleko častěji – nějakou doplňující informaci o tom, co je pojmenováno substantivem (...). Tento přívlastek lze vynechat beze změny významu věty (...).“ (Karlík 2003, str. 495)

K uvedeným dělením se vrátím v kapitolách 3.1 a 4.3, ve kterých se zabývám premodifikací adjektiva, resp. hromaděním přívlastků.

2.2 Adjektivum – morfologické hledisko

Adjektivum se řadí mezi ohebné, skloňované slovní druhy. Existují i adjektiva neskloňná (*prima, fajn* a progresivní typ *Tesco vánoce* apod.⁶), těmi se ale zabývat nebudu.⁷

Skloňování adjektiv je trojí: složené, jmenné a smíšené.

Složená deklinace je představována souhrnem pádových koncovek (a kmenotvorné přípony) vzorů *mladý* a *jarní*; volba flektivní koncovky se řídí shodou se jménem.

Jmenná deklinace se v současné češtině drží už jen jako relikv, který se vztahuje jen na některá tvrdá adjektiva, a to ještě většinou pouze na nominativ (s výjimkou akuzativu u adjektiva ženského rodu), nejčastěji u maskulina (Karlík 2003, str. 282), výhradně jako součást predikátu nebo jako doplněk. Příklady v (4)a jsou v podstatě (v omezné míře) stále produktivní, v (4)b je jednak uveden příklad adjektiva mužského rodu v akuzativu, které by mohlo být vnímáno již na hranici přijatelnosti (jako archaismus), jednak několik příkladů frazémů, ve kterých se do současné češtiny zachovala adjektiva s jmenným skloňováním (Karlík 1995, str. 282); (4)c ukazuje, že adjektiva ve jmenném skloňování nemohou stát v pozici přívlastku a že jmenné skloňování je možné pouze u adjektiv skloňovaných podle měkkého vzoru *jarní*.

⁵ Viz např.: „Více nebo méně jednoznačně je druh vztahu slovtvornými prostředky vyjádřen u účelových adjektiv (*kropící konev, spací pytel, oznamovací věta*), u adjektiv označující potenciální zasažení dějem (*nepopsatelný zmatek, řešitelná úloha, sjízdná silnice*) a u adjektiv označujících schopnost/uzuálnost vykonávání děje nebo náklonnost k jeho vykonávání (*hravý chlapec, štiplavý kouř, chlubitvá povaha, urážlivý pohled*).“ (Grepl – Karlík 1998, str. 192) Podobně Petr 1986: „Přídavná jména je možné rozdělit na sémantické skupiny také podle druhu konkrétního obsahu, tj. na taková, která vyjadřují např. objektivní charakteristiku vlastnosti určovaného jména, kupř. jeho barvu (...) a vnější podobu (...), jeho určení časové (...), místní (...), profesionální (...), jeho původ (...), subjektivní hodnocení jeho vlastnosti (...) apod. (Vyčleňování takových významových skupin je užitečné – uvnitř výše uvedené klasifikace –, zvláště pokud se takto blíže osvětlují jejich společné sufixální prostředky.)“ (Petr 1986, str. 70)

⁶ Jako „protiklad“ ke konstrukcím typu *vánoce Tesca* (příp. *vánce od Tesca/vánoce s Tescem* apod.).

⁷ Jako atribut stojí tato adjektiva vždy v pozici premodifikátoru.

- (4) a *Byl mlád/ženat.*
Vrátil se mlád/ženat.
Vrátila se zdráva.
Viděl ji zdrávu.
- b *Viděli ho zdráva.*
zůstat věren svým zásadám; být hotov udělat vše; být pln štěstí;
bud'te tak laskav; co jsem dlužen
- c **Byl to ženat/mlád člověk.*
*Byl ciz./*Připadal jim ciz./*Byl to ciz muž.

K jmenné a složené deklinaci se vrátím v kapitole 4.1.

Smišená deklinace se vyskytuje u adjektiv přivlastňovacích (vzory *otcův* a *matčín*), kterými se zde nezabývám. Spočívá v tom, že takto skloňovaná adjektiva „mají část tvarů podle sklonění jmenného a část podle složeného“ (Karlík 2003, str. 283); příklady jmenných tvarů uvádím v (5)a, příklady tvarů složených v (3)b.

- (5) a *otcův přítel, otcova přítele, otcovu příteli, otcova přítele/otcův*
dům, otcovu/-ě příteli, otcovi přátelé, otcovy přátele
- b *otcovým přítelem, otcových přátel, otcovým přátelům, otcových*
přátelích, otcovými přáteli

Vedle adjektivní deklinace jsou adjektiva z morfologického hlediska určována volitelnými slovotvornými (derivačními) afixy; stupňovatelná (kvalitativní) adjektiva pak mohou přijímat sufix (nebo volný morfém) komparativu, prefix a sufix (nebo volný morfém) superlativu⁸ a některý ze sufixů/prefixů změny míry vlastnosti (*maličký, překrásný, přihlouplý* atd.).

Podle přítomnosti/nepřítomnosti slovotvorného sufixu se rozlišují adjektiva utvořená (*zlovolný*) a neutvořená (*dobrý*). Utvořená adjektiva jsou taková adjektiva, která jsou odvozena ze substantiv, sloves, adjektiv, adverbii a předložkových pádů, případně vytvořena skládáním.

Adjektivům utvořeným ze sloves (resp. některým jejich vlastnostem) se věnuji v kapitole 3.5 a jejich možnostem pro cirkumpozici AP v kapitole 5.6.5); Karlík 2002 nabízí přehled deverbálních adjektiv podle koncovek: s každou koncovkou (skupinou koncovek) se pojí jisté sémantické vlastnosti. V (6) uvádím zjednodušený přehled těch deverbativ, která mohou mít doplnění.

(6) **adjektiva procesuální** (aktuální vykonávání děje)

sázející

adjektiva resultativní pasivní (vlastnost plynoucí ze zasažení dějem)

⁸ Volné morfémy komparativu/superlativu uvádím zde i zvlášť v kapitole věnované premodifikaci adjektiva (3.1), už proto, že není zcela jasné, do jaké z oblastí (morfologie nebo syntax) patří.

nesený

adjektiva rezultativní aktivní (okolnost, že děj byl činitelem vykonán)

přinesší

vzniklý

adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje (pouze část)

škodlivý

odolný

rozesmátý

adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (vlastnost, která plyne z možnosti či nemožnosti být patientem děje vyjádřeného slovesným základem)

ovladatelný

srozumitelný

dostupný

K deverbální adjektivům se vrátím v kapitole 3.5 a v souvislosti s cirkumpozicí AP v kapitole 5.6.3.

Od přivlastňovacích a ukazovacích zájmen se adjektiva liší, vedle možnosti slovotvorné afixace ((7)a), podobou nominativu singuláru (absencí adjektivního kmene a koncovky u zájmen, viz (7)b a (7)c), od (některých) zájmen tázacích a vztažných syntakticky a významově ((7)d, adjektivní kmen a koncovka je u zájmen zachována i v nominativu, (7)e).

- (7) a   ?*velmi/víc/miň/nejvíc/nejmiň můj*
              **velmi/víc/miň/nejvíc/nejmiň ten*
              **nejmůj/*nemůj/*přimůj*
- b   *můj/tvůj/náš/váš/jeho/její/jejich/svůj*
              mého/tvého/našeho/vašeho/jeho/jejího/jejich/svého
- c   *ten/tento*
              toho/tohoto
- d   *Krásný je dnes den? – Ano./Ne.*
              Který/Jaký je dnes den? – *Ano./*Ne.
- e   *Který/Jaký je den?*
              Nevíš, jaký/který je den?

Řadové číslovky jsou skloňovány pravidelně podle adjektivních vzorů *mladý* nebo *jarní* ((8)a), od adjektiv se liší podobně jako zájmena, tedy (mimojiné) nemožností slovotvorné afixace ((8)b).

- (8) a *první/druhý člověk*
prvního/druhého člověka
- b *?velmi/víc/nejvíc první člověk*
?velmi/víc/nejvíc druhý člověk
*nejprvní/*neprvní/*příprvní

Zájmeny *takový, stejný, jiný, každý* a *některý/nějaký/kterýsi* a řadovými číslovkami se budu zabývat zvlášť v kapitolách 3.7 a 5.4, protože vykazují některé *syntaktické* vlastnosti podobné vlastnostem adjektiv.

3 Adjektivní fráze

V úvodu této kapitoly uvádím tři kritéria, na základě nichž se (v češtině) definují slovní druhy. Adjektiva nejsou výjimkou, a bez ohledu na to, co mohou modifikovat/co může modifikovat je (syntaktickofunkční kritérium), je jejich popis neúplný. V následujících podkapitolách se budu věnovat pre- a postmodifikaci adjektiva: nejprve se pokusím pouze hrubě popsat český materiál, následně si připravit půdu pro jeho teoretické zpracování podle valenčního rámce z Daneše 1987, respektive Grepla – Karlíka 1998 a souběžně podle rámce generativního (minimalistického); cílem je zhodnotit přínosy těchto dvou (resp. tří) přístupů pro popis adjektivní fráze. Závěr kapitoly bude věnován teoreticky obhajitelnému popisu české adjektivní frázi, z části též s ohledem na syntax slovesa a proces nominalizace.

Zapojení adjektiva/adjektivní fráze do věty je věnována 4. kapitola.

3.1 Premodifikace

Jak částečně vyplynulo z kapitoly 2.1, možnost a druh premodifikace adjektiv vychází z jejich sémantického rozdělení. V tom smyslu se je třeba se vrátit ke zmíněným třem typům adjektiv: *kvalitativní deskriptivní*, *kvalitativní kvalifikační* a *relační*.

Premodifikace se rozděluje na *stupňování*, (9)a, *kvantifikaci*, (9)b a *parcializaci*, (9)c (případně se zvlášť vydělenými výrazy *míry*⁹, (9)d) na jedné straně a modifikaci adverbium obecně na straně druhé, (9)e.

- (9) a *víc/míň/nejvíce vysoký*
- b *velmi vysoký*
- c *téměř/skoro/zčásti prázdný*
- d *tři metry vysoký/tři kila těžký*
- e *nechtěně nešikovný*

Adjektiva kvalitativní deskriptivní „zpravidla (...) nelze stupňovat ani kvantifikovat výrazy typu *velmi*, *málo*, ale ani modifikovat jejich význam sufixy subjektivního hodnocení *-ičký*, *-oučký*, *-inký*, *-ounký*. Lze je však modifikovat parcializujícími výrazy typu *téměř*, *skoro*, *zčásti*“, (10)a; adjektiva kvalitativní kvalifikační je možné „stupňovat i kvantifikovat výrazy typu *velmi*, *málo* a nezřídka i modifikovat jejich význam sufixy *-ičký*, *-oučký*, *-inký*, *-ounký*, resp. prefixálně-suffixálně (*na-tvrď-lý*, *při-hloup-lý*), (10)b; adjektiva relační lze modifikovat pouze tehdy, nevyjadřují-li vlastnost danou objektivně (a nejsou-li užita v přeneseném významu), (10)c (Grepl – Karlík 1998, str. 191). Mezi

---

⁹ Quirk 1985 upozorňuje na omezení pro výrazy míry: *Ta budova je 2 metry vysoká*, **Ta budova je 2 metry nízká*; zdá se, že v angličtině je toto omezení podstatně závaznější, a také se týká většího množství adjektiv (*deep/*shallow*, *high/*low*, *wide/*narrow* apod.). Podobně v otázkách: *Jak vysoká/?nízká je ta budova?* I v angličtině i v češtině se lze ptát *Jak nízká je ta budova?*, tato otázka ovšem předpokládá, že budova je (spíš) nízká, což o *jak vysoká* neplatí, ta nepředpokládá nic. (Quirk 1985, str. 469)

zesilovací příslovce se řadí i modifikátory komparativů a superlativů, tj. výrazy *o mnoho/hodně* a *zdaleka* (*o hodně větší, zdaleka největší*).

- (10) a *téměř slepý (člověk)*
*velmi slepý (člověk)
*slepější /*nejslepější (člověk)
*více slepý/*nejvíce slepý /*méně slepý/*nejméně slepý (člověk)
- b **téměř bezohledný (člověk)*
velmi bezohledný (člověk)
bezohlednější/nejbezohlednější (člověk)
více bezohledný/méně bezohledný (člověk)
- c **téměř švestkové (knedlíky)*
*velmi švestkové (knedlíky)
velmi/málo/téměř sjízdná (silnice)

Lze říci, že adjektivum může být (odhlédne-li se od sémantických omezení) premodifikováno jakýmkoli adverbium nebo adverbialovým výrazem (typicky substantivum v jiném pádě než nominativu, ale také tzv. zájmenné příslovce, Karlík 2003, str. 339), (11)a. Jediným omezením se zdá být nemožnost zmnožit výraz s významem kvantifikace/gradace/parcializace/míry, (11)b; toto omezení samozřejmě padá, modifikuje-li daný výraz adverbium (které pak premodifikuje adjektivum), (11)c, nebo modifikuje-li již premodifikované adjektivum (jako celek), (11)d.

- (11) a *místy (hodně) rezavý, stále (hodně) zelený*
chvillemi (skoro) neviditelný, pěšky (velmi) únavný
početně (velmi) slabý, hlady (velmi) zesláblý
odtud (přísně) zakázaný, jindy (velmi) hravý
- b **velmi tři metry vysoký*
- c *velmi málo velký*
 [jak velký? – málo velký. jak málo? – velmi málo.]
- d *zčásti velmi velký [jak velmi velký?]*
překvapivě velmi velký [jak velmi velký?]

Je třeba zdůraznit, že všechny uvedené výrazy mohou adjektivum také postmodifikovat; o premodifikaci je řeč v případě neutrální, nepřiznakové podoby výpovědi, postmodifikace je přijatelná v případě rematizace modifikátoru. V (12)b je vidět, že postmodifikace je za daných okolností přijatelná u všech pěti typů. (U stupňovacích výrazů a u kvantifikačních výrazů *velmi* a *málo* apod. je postmodifikace snad přijatelná poněkud méně, nahrazení výrazem *hodně* ukazuje, že přijatelná je).

- (12) a *Je zčásti slepá./Je velmi líná.*
 b *?Je líná víc, (ne míň).*
?Je líná velmi (, ne málo).
Je líná hodně (, ne málo).
Je slepá zčásti (, ne úplně).
Je stará dva měsíce (, ne dva roky).
Je nešikovná náhodou (, ne záměrně).

Podobně je možné se s tímto typem postmodifikace setkat i u adjektiv ve funkci atributu.

- (13) *?člověk líný víc (, ne míň).*
?člověk líný velmi (, ne málo).
člověk slepý zčásti (, ne úplně).
člověk starý třicet let (, ne čtyřicet let).
člověk nešikovný náhodou (, ne záměrně).

Pro pořádek je třeba dodat, že u výrazů míry se lze setkat ještě s jedním uspořádáním.

- (14) *Je stará měsíce dva (, ne tři).*

K příznakovému a bezpříznakovému postavení premodifikátorů adjektiva se vrátím v kapitole 3.4.

3.2 Postmodifikace

Standardně je adjektivum možno postmodifikovat širokou skupinou poměrně nesourodých výrazů: *předložkovou frází, jmennou frází v jiném pádě než nominativu*¹⁰ a

¹⁰ S výjimkou zmíněných výrazů míry.

lokativu¹¹, adverbialní frázi, infinitivem, přechodníkem, vedlejší větou a jednou z komplexních struktur.¹²

- (15) a *pyšný na svoje děti*
b *lačný peněz*
vděčný Jardovi
milující svou ženu
potupený prohrou
c *jdoucí domů*¹³
d *připravený pomoci*
e *připravený stoje v pozoru*
f *Je divné/hezké/šokující, že...*
*Je si jistý/jist, že/proč/kde/kdy/jak/čím...*¹⁴
g *větší/menší než Jarda*
velký víc/míň než Jarda
velký jako Jarda
velký tak jako Jarda

Podobně jako u výrazů, které adjektivum premodifikují, mohou i postmodifikátory stát v češtině ve skutečnosti před adjektivem, (16)a. O distribuci premodifikátorů a postmodifikátorů lze v češtině mluvit pouze při standardních podmínkách, ve skutečnosti mohou být jejich pozice opačné, (16)b. K příznakovému a bezpříznakovému postavení premodifikátorů adjektiva se vrátím v kapitole 3.4.

- (16) a *Byla na svoje děti pyšná, ne jenom hrdá.*
Na svoje děti byla pyšná, ne jenom hrdá.
b *velmi pyšná na svoje děti*
Byla na svoje děti pyšná velmi, ne pouze nepatrně.

¹¹ Podle Emondse 1987 by byly jako předložkové fráze nejspíš analyzovány i substantivní modifikátory adjektiva (v jiném pádě než akuzativu) „... morphological “dative case” on indirect object NPs and on NP complements to adjectives in Classical Greek, German, and Latin must be ascribed to the presence of an empty, introductory P.“ („... morfologický „dativ“ na jmenné frázi v pozici nepřímého objektu a na jmenné frázi v pozici komplementu adjektiva je v klasické řečtině, němčině i latině nutno připsat přítomnosti prázdné, uvozovací předložky.“ (vlastní překl.)) Disponuje-li čeština „produktivním počtem“ párů jmenných frází, které se (fonologicky) liší pouze přítomností/nepřítomností např. genitivní koncovky, může se genitivní rys, jehož nositelem je hlava fráze, uplatnit na komplementu, zde substantivu.

¹² Že jde o postmodifikaci, lze předběžně podpořit tím, že čeština patří k tzv. *head-initial jazykům*. Dále viz kapitolu věnovanou české adjektivní frázi.

¹³ Viz pozn. 11. Stejně lze říci *jdoucí do školy*.

¹⁴ Srov. *Je si jist tím, že/proč/jak...*

V této a předcházející kapitole jsem výčtem nastínil to, co v kapitole 3.4 použiju k popisu české adjektivní fráze jako spojení adjektiva se svými pre- a postmodifikátory, které tvoří strukturní jednotku s určitými vlastnostmi, distribucí apod. Zdánlivě tím naruším strukturu práce, která by měla logicky pokračovat popisem užití adjektiva v různých větných funkcích; jak jsem ale naznačil výše, bez zavedení a důsledného dodržování *fráze* jako konceptu by patrně nebylo možné (a efektivní) spolehlivě pracovat s pre- a postmodifikátory adjektiva, což by bylo na překážku popisu cirkumpozice jako jedné z konfigurací adjektiva a jeho modifikátorů vzhledem ke jménu, které (společně) rozvíjejí.

K popisu větných funkcí adjektiva (resp. adjektivní fráze) se vrátím v kapitole 4.

3.3 Koncept fráze

V této kapitole se budu věnovat konceptu fráze v generativním (minimalistickém) rámci, respektive konceptu valence (podle Daneše 1987 a Grepla – Karlíka 1998). Domnívám se, že není nelogické předpokládat, že výklady těchto poměrně odlišných směrů se v určitém (pro tuto práci podstatném) momentu přibližují; z tohoto důvodu se budu nejprve věnovat zvlášť valenci/frázi u Daneše 1987, u Grepla – Karlíka 1998 a v generativním rámci (minimalizmu), a teprve poté se pokusím tyto přístupy „zkompatibilnit“.

Moderní české mluvnice (zde zastoupené zmíněnými dvěma) věnují poměrně hodně prostoru valenci sloves, přitom valence adjektiv stojí poněkud stranou, prakticky jde pouze o výčet příkladů valenčního rozvíjení adjektiva různého druhu (např. podle pádů). Slovesná a adjektivní valence jsou v nich provázány v tom smyslu, že valence adjektiva vzniká z valence slovesa pomocí transformací, přičemž někdy dochází ke změnám v její struktuře. Právě přechod ze slovesné k adjektivní valenci, respektive paralely mezi verbální a adjektivní frází budou předmětem následujících tří kapitol. Kde výslovně neuvádím opak, jde u adjektivních konstrukcí o moje vlastní příklady modelované paralelně se slovesnými příklady z mluvnice.

Pozn.: v dalším výkladu mluvím o „slovese“ i o „predikátu“; v takových případech se volba jednoho nebo druhého výrazu řídí v zásadě termínem používaným v daném zdroji, ze kterého vycházím, nicméně myšleno je vždy sloveso ve finitním tvaru, použité jako predikát (za takových podmínek sloveso demonstruje maximum svých vlastností).

3.3.1 Valence v Mluvnici češtiny 3

Daneš 1987 zásadně rozlišuje **valenci** a **rozvíjení** (obojí zakládá dominanční vztah); valenci se rozumí „schopnost dominujícího členu vyžadovat jistý počet dominovaných, valenčních členů, zpravidla též v jistých tvarech“, zatímco rozvíjející členy „jsou dominovány různými slovními druhy; jejich počet není dominujícím členem určen a rovněž formálně nejsou tak omezeny jako členy valenci vyžadované“. Valence je „především vlastností slovesných predikátů“, jinde „můžeme sice rovněž s valenci počítat, ale má poněkud jiný charakter a vedle toho je většinou případů ze slovesné valence odvozena“. (Daneš 1987, str. 18)

Aby mohl pracovat s valencí a rozvíjením, zavádí Daneš 1987 pojmy **syntagma** („struktura skládající se z jednoho, nebo (jde-li o syntagma valenční) několika členů dominovaných a z členu je bezprostředně dominujícího“) a **fráze** („složený syntaktický člen, v němž dominuje jediný člen, avšak který není omezen na členy toliko bezprostředně dominované tímto členem“). Celkem se tedy rozlišují: *syntagmata valenční*, *syntagmata rozvitá*, *syntagmata podle dominujícího členu a fráze* (rozdělené podle dominujícího členu a podle počtu hierarchicky uspořádaných dominovaných členů, případně na jednoduché a komplexní).

K uplatnění valence jinde než u slovesných predikátů je zásadní koncepce transformací a povrchových/hloubkových členů, již se Daneš 1987 snaží podchytit zřejmou podobnost mezi verbálními konstrukcemi a konstrukcemi deverbativními (zejm. deverbativními substantivy):

„V případech, kdy je možno vyjádřit touž propozici, popř. její část dvěma (nebo více) různými syntaktickými konstrukcemi (při zachování týchž základových lexikálních morfémů), mezi nimiž jsou pravidelné souvztažnosti, lze tyto souvztažnosti popsat procesuálně, pomocí transformačních pravidel, která popisují postup, jímž se převádí (transformuje) jedna konstrukce na druhou (přičemž se jedna z nich chápe jako výchozí, základní, druhá pak jako její transformát). (...) Nejtypičtější případy představují vztahy mezi konstrukcí s verbem finitem a jejími různými nominalizacemi.“ (Daneš 1987, str. 19)

Z větněčlenského hlediska vzniká transformací jiný povrchový člen, jehož platnost je v hloubkové struktuře stejná jako jeho platnost jakožto povrchového členu v původní konstrukci, např. „povrchovému subjektu odpovídá hloubkový objekt“ (u pasivních konstrukcí) nebo „přívlastky substantiv dějových“.¹⁵ (Daneš 1987, str. 25)

Existují „složky věty“ (větné členy), „jejichž přítomnost ve větě je predikátem vyžadována (tj. vyplývá z jeho valence jakožto jevu formálně gramatického)“ (Daneš 1987, str. 21); tyto složky tvoří s predikátem tzv. základovou větnou strukturu.

Proti členům valenčním stojí členy nevalenční (nezákladové, rozvíjející).

Plný počet valenčních pozic predikátu vykazují jeho finitní tvary, u jiných tvarů „bývá valenční pole predikátu různě modifikováno, zejm. redukováno“ (Daneš 1987, str. 25); důležitá je „syntakticky vázaná kategorie pádu v pozici dominované substantivem“. V souladu s implicitním stanoviskem, které Daneš 1987 zaujímá v kapitolách o přívlastku, předpokládám, že valenční pole (počet a typ pozic) u adjektiv (především deverbativních) je vzhledem ke korespondujícím slovesům modifikováno podobně, viz (17)a, kde k žádné modifikaci nedochází, resp. (17)b, kde se objekt slovesa v akuzativu mění na doplnění adjektiva v genitivu.

- (17) a *člověk_[NOM] zabíjí lidi_[ACC] zbraněmi_[INSTR]*
 → *člověk_[NOM] zabíjející lidi_[ACC] zbraněmi_[INSTR]*
- b *člověk_[NOM] poslouchá rozkazy_[ACC]*
 → *člověk_[NOM] poslušný rozkazů_[GEN]*
člověk_[NOM] zabíjí lidi_[ACC] zbraněmi_[INSTR]
 → *lidé_[NOM] zabítí člověkem zbraněmi/zbraněmi_[INSTR]*

¹⁵ Je celkem jedno, že vztah mezi původní strukturou a transformátem není v Danešovi 1987 popsán dostatečně exaktně, jde zde o samu možnost existence doplnění adjektiva s povahou blízkou doplnění.

Valenční pozice se dělí na **obligatorní** a **potenciální**; potenciální „mohou zůstat ve větě neobsazeny, lexikálně nerealizovány“, ovšem „jen tehdy, jestliže se jejich obsazení vyrozumívá, resp. je doplňitelné, vyvoditelné z kontextu anebo situace“, (18). Potenciální větný člen „lze realizovat formou větného členu dodatečně přiřčeného“ (to neplatí o členu obligatorním).

- (18) a *Pavel vysvětlil (přítomným) důvod své neúčasti.*
Číst mě namáhá.
Tatínek seděl v kuchyni a četl.
- b *Pavel vysvětlující (přítomným) důvod své neúčasti*
tatínek sedící v kuchyni a čtoucí

Daneš 1987 tedy rozeznává větné členy *základové/nezákladové* a *potenciální/obligatorní/fakultativní*, a i když „lze stanovit uchopitelná kritéria“, bohužel připouští, že „hranice mezi není nimi ostrá“ (Daneš 1987, str. 26).¹⁶

V zásadě se rozlišují pravovalenční a levovalenční pozice:

„Všechny pozice jiné než podmětové jsou pozice pravovalenční. Jejich forma (slovní druh, pádový tvar, druh vedlejší věty) je určována (řízena) predikátem, proto by bylo možno je nazývat rekční v širokém smyslu. (Jde o rekci v tradičním chápání předmětovou (objektovou), o rekci adverbialně objektovou, nutnou rekci adverbialní a též o rekci u predikativu.) Větné členy obsazující tuto pozici nazýváme **doplnění (komplement)**.“ (Daneš 1987, str. 28)

„Komplementem rozumíme každou jinou než subjektovou valenční pozici **vyžadovanou verbem finitem** (predikativ tu za valenční pozici nepokládáme).“ (Daneš 1987, str. 50)

Komplementů existuje několik druhů:

komplement předmětového typu („doplnění s pevně fixovanou výrazovou formou, na něž se lze ptát pádovou otázkou“ (Daneš 1987, str. 50), „vyjadřovaný prostým nebo předložkovým pádem substantiva, popř. zájmena“ (Daneš 1987, str. 28)), (19)a;

komplement adverbialního typu („doplnění, na něž se lze ptát některým zájmeným příslovcem“ (Daneš 1987, str. 50), „vyjadřovaný adverbium nebo předložkovým pádem substantiva nebo zájmena“ (Daneš 1987, str. 28)), (19)b;

komplement kvalifikačního typu („obligatorní kvalifikace subjektového nebo objektového participantu u některých predikátů „neplnovýznamových“, majících v podstatě charakter sémantických kategoriálních modifikací slovesa *byť*“ (Daneš 1987 str. 51), „vyjadřovaný adjektivem nebo substantivem (popř. zájmenem) v instrumentále nebo v předložkovém pádě“ (Daneš 1987, str. 28), (19)c.

- (19) a *postavit byt*

¹⁶ K rozdílu mezi základovými a nezákladovými (rozvíjejícími) členy: „Formulovat rozvíjející pravidla jako postupy uplatnitelné bez omezení lze však jen při vysokém stupni zobecnění. Jakmile má být rozvíjející pozice vymezena detailněji, byť i ještě v termínech prelexikálních, a tedy syntakticky relevantních, ukáže se, že významy (i formy) rozvíjejících členů jsou často v různé míře omezeny vlastnostmi členu dominujícího. Je tedy přechod od rozvíjení k valenci vlastně plynulý.“ (Daneš 1987, str. 37)

- b   *jet do Prahy*
- c   *vypadat nedostavěný*

V (20) uvádím paralelní adjektivní struktury.

- (20)   a   *stavějící **byt***
- b   *jedoucí **do Prahy***
- c   *vypadající **nedostavěný***

Po formální stránce jsou všechno členy, které nejsou komplementy, subjekty ani predikáty, členy rozvíjejícími, **suplementy**. Dělí se podle členu, který jim dominuje: *suplementy slovesa, substantiva* apod., a slovní druhy jsou užity proto, že „rozvíjející postupy lze rekurzivně opakovat; tímto způsobem vznikají fráze vícestupňové. Z toho plyne, že východiskem jednotlivé rozvíjející operace nemusí být jen ZVS [základová větná struktura], nýbrž též větná struktura již rozvitá.“ Pozice, do nichž suplementy „vstupují, nejsou vyžadovány významem jednotlivých predikátů, nýbrž obecnými vlastnostmi výpovědi jakožto jazykového výrazu propozice, resp. vlastnostmi jejich složek, avšak pojatých zcela obecně.“ (Daneš 1987, str. 37)

Po stránce ne-formální „často jde o významy, které jsou již na jiné rovině aspoň rámcově vyjádřeny nebo naznačeny, ale rozvíjející člen je dále lexikálně specifikuje.“ (Daneš 1987, str. 38).

Nejasná (neostrá) hranice mezi suplementy a komplementy se řeší (spíše doostřuje) pomocí dalšího kritéria: „zda pravidlem zaváděný člen má charakter předmětný, „substanční“, jako je tomu většinou u valenčních „účastníků situace“.“¹⁷ (Daneš 1987, str. 38)

Doposud byla řeč celkem pochopitelně pouze o valenci sloves; má-li být řeč o valenci podobným vazbám u substantiv a adjektiv, je nutné zmínit nominalizaci („při nichž je od slovesného predikátu slovotvorně odvozeno substantivum nebo adjektivum“, Daneš 1987, str. 36). Pro tuto práci mají význam dva Danešem 1987 uváděné druhy: a) *adjektivizace slovesného predikátu*, (21)a, a b) *elize spony spojené s atributivním užitím predikativního adjektiva*, (21)b. (K této záležitosti se vrátím v kapitole 5.6.3).

- (21)   a   *lidé, kteří trpí revmatismem → lidé trpící revmatismem*
- b   *lidé, kteří jsou nemocní revmatismem → lidé nemocní revmatismem*

Protože při nominalizaci (transformaci predikátu) dochází k (částečnému) přechodu valence na jiný slovní druh, zavádí Daneš 1987 termíny „necesita“ a „valenční rozvíjení“: valenci mají jen predikáty, u jiných větných členů (slovních druhů) je potřeba zavést formální vztahy jiného druhu; důvodem je skutečnost, že některé suplementy „se jeví jako fakultativní ovšem jen tehdy, pohlížíme-li na ně z hlediska

¹⁷ Existují ovšem „přechodné tvary“, např. určení prostředku děje.

celkové struktury věty; jsou-li dominovány jiným členem než predikátem, může z povahy onoho členu vyplynout, že jejich přítomnost bude nezbytná pro to, aby věta byla mluvnicky přijatelná.“ (Daneš 1987, str. 39)

Ve větě v příkladu (22) nelze „bez ztráty její gramatičnosti“ vynechat žádný z členů, protože „substantivum *náchylnost*, které vyžaduje rozvíti *k + D (náchylnost k něčemu)*“ a „substantivum *požívání*, kterým je rozvíjející pozice obsazena, vyžaduje rozvíti v *G (požívání alkoholu)*“ (Daneš 1987, str. 22).

(22) *Lidé projevují náchylnost k požívání alkoholu.*

Valenční rozvíjení má dva zdroje: a) vzniká „přestavbou valenčního pole slovesa“, b) jde o původní valenci některých adjektiv, substantiv a adverbíí.¹⁸

Shrnutí kapitoly: podle Daneše 1987 existují struktury (lze je nazvat fráze), ve kterých se na dominující člen vážou členy jiné; ty jsou dominujícím členem buď vyžadovány (komplementy), nebo nevyžadovány (suplementy). (Komplementy se dělí na komplementy předmětového, adverbialního a kvalifikačního typu.) Některé z vyžadovaných členů mohou za určitých okolností zůstat nevyjádřeny. Existuje podobnost mezi strukturami, jímž dominuje sloveso (resp. predikát), a strukturami, jímž dominují jiné větné členy: tyto struktury mohou mít strukturu členů vyžadovaných dominujícím členem/na dominující člen navázaných stejnou nebo podobnou jako korespondující struktury slovesné (predikátové).

Dále platí, že má-li být věta gramatická, je třeba obsadit všechny vyžadované členy na všech úrovních (leďa by se jednalo o členy potenciální).

Valenční rozvíjení adjektiv se za valenci v pravém slova smyslu nepovažuje, a to proto, že členy, které se jí účastní, nejsou dominovány predikátem; podrobněji se jí budu věnovat v kapitolách 3.5 a 3.6.

Problémem je rozdíl mezi obligatorními a neobligatorními doplněními, a to jak u sloves, tak např. u adjektiv.

3.3.2 Valence ve Skladbě češtiny

Grepl – Karlík 1998 zavede pojem *nominální skupina*, tj. výraz, „jehož jádrem je podstatné jméno nebo substantivní zájmeno“ (Grepl – Karlík 1998, str. 175); u ostatních slovních druhů mluví o skupině výjimečně také, fakticky ale pracuje fakticky s jádrem a dalšími členy (syntaktickými pozicemi). Další výklad bude proto vycházet z predikátu a sledovat při tom i adjektivum (i když se k němu mluvnické v daných pasážích explicitně nevyjadřuje).

---

¹⁸ Lze tedy buď předpokládat, že všechny „fráze s valenčním rozvíjejícím členem by se pak vykládaly na pozadí příslušných propozic výlučně jako transformáty ZVS“, nebo přepokládat existenci i jiného „centra valence“, než je valence slovesná. Dle mého názoru nejde o víc než o terminologickou otázku, jakmile totiž jednou připustíme existenci transformátů (viz výše), která s sebou nese změnu valence/valenčního rozvíjení, těžko se můžeme omezit na deverbativa (už proto, že morfologické hledisko nemusí být to jediné, které je zakládá) a nezacházet podobně s neeverbativy. Na jiném místě ale Daneš 1987 uvádí, že valence adjektiv „je však již jevem odvozeným: slovtvorným procesem se zároveň transformuje valenční pole slovesa a adjektivum je zpravidla přejímá s jistými pravidelnými změnami (...)“ (Daneš 1987, str. 69).

U predikátu se pozice skupiny nazývají **komplementy** a **adjunkt**y:

„**Komplementy** jsou syntaktické pozice dané valencí lexikálních jednotek tvořících predikátor.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 224)

„**Adjunkt** je termín, jímž označujeme nevalenční doplnění predikátoru (slovesa, adjektiva nebo adverbia) v jakékoli větněčlenské platnosti. Jsou to tedy syntaktické pozice fakultativní.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 257)

Komplementy jsou dvojího druhu: a) **komplementy rezervované pro vyjádření aktantů** implikovaných v sémantické struktuře predikátorů (levovalenční a pravovalenční; pravovalenční s fixovanou pádovou formou – předmětové komplementy, (23)a, – a s nefixovanou pádovou formou – adverbialní komplementy, (23)b,) a b) **komplementy rezervované pro vyjádření neaktantových složek** implikovaných v sémantické struktuře predikátorů (vyjadřující vnitřní charakteristiku děje/stavu (s nefixovanou formou), (23)c, a vyjadřující klasifikaci nebo kvalifikaci aktantu, (23)d).

- (23)   a   *Petr rozbil *(vázu).*
              b   *Vstoupil dovnitř/tam/do domu/, kam chtěl.*
              c   *Chová se *(nevhodně/jako malé dítě/tak ,že to není možné tolerovat).*
              d   *Cítil se *(unavený/unaveně).*

Protože valenci mohou mít i adjektiva (kvalitativní kvalifikační), „jsou složkou adjektivní fráze, a tedy i celé nominální skupiny, (...) další valenční doplnění (komplementy)“ (Grepl – Karlík 1998, str. 318). Srovnání s deverbálními adjektivy tvořenými příponou *-í* z ženského přechodníku¹⁹ ukazuje odpovídající vlastnosti.

- (24)   a   *Petr rozbíjející *(vázu)*
              b   *vstupující (dovnitř/tam/do domu/, kam chtěl)*
              c   *chovající se *(nevhodně/jako malé dítě/tak, že to není možné tolerovat)*
              d   *cítící se *(unavený/unaveně)*

Předmětový komplement lze vyjádřit nominální skupinou, vedlejší větou (kompletivní větou předmětnou) a infinitivem.

U předmětové valence nastávají tři komplikace:

- a) „jedno sloveso mívá zpravidla několik valencí“
b) „určité valenci jednoho slovesa může odpovídat několik predikátorů“
c) „dochází ke vzniku nových valencí“ (Grepl – Karlík 1998, str. 249)

Příklady se slovesem uvádím v (25)a, paralelní příklady s adjektivem v (25)b.

¹⁹ Tento typ deverbativ vykazuje co do valence maximální podobnost se slovesem; k typům deverbativ viz kapitolu **Error! Reference source not found.**

- (25) a *připravit někomu něco // připravit někoho o něco*
 b *mazlit se s kým // (ne)mazlit se s kým/čím*
 „hladit...“   „(ne)jednat shovívavě...“
 c *vyčkávat jeho příchodu // vyčkávat jeho příchod*
- (26) a *připravující někomu něco // připravující někoho o něco*
 b *mazlíci se s kým // (ne)mazlíci se s kým/čím*
 c *vyčkávací jeho příchodu // vyčkávací jeho příchod*

U jistých predikátorů s předmětovou valencí je nutné, aby byl „předmět vždy nějakým jazykovým prostředkem vyjádřen“²⁰ (Grepl – Karlík 1998, str. 250), u jiných predikátorů stojí předmět v pozici potenciální, (27)b.

- (27) a *Lékař mi doporučil dietu.*
*Lékař mi doporučil.
 b *Maminka vaří oběd.*
Maminka vaří.

Paralelní struktury u adjektiv ukazují možné komplikace ((28)b); podrobně se jim budu věnovat dále.

- (28) a *lékař doporučující mi dietu*
*lékař doporučující mi
 b *maminka vařící oběd*
vařící maminka

„Neužití“ předmětu má několik důvodů/motivací/významů (pozornost výpovědi je orientována na děj/stav sám; aktantem vyjádřitelným v předmětové pozici rozumíme jen určitý druh z třídy objektů; vyjádřitelným aktantem rozumíme jakýkoli objekt, jehož se děj vyjádřený predikátorem může týkat; chceme vyjádřit spíš vlastnost než činnost popisovanou predikátorem (Grepl – Karlík 1998, str. 251)).

K potenciálnosti předmětového aktantu (nebo jeho ekvivalentu) se uvádí následující poznámka:

„Od nevyjadřování předmětu ve valenční pozici V_{cas} je třeba odlišovat případy, kdy jedno sloveso představuje dva různé predikátory, z nichž jeden vyžaduje určitou valenční pozici a druhý takovou valenční pozici nevyžaduje.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 252)

²⁰ Nejde-li o elipsu kontextově nebo situačně známé složky (elipsu některé z verbálních projekcí).

Obě věty i konstrukce s adjektivem v (29) „mohou vyjadřovat děj aktuálně probíhající v momentu promluvy“ (Grepl – Karlík 1998, str. 252), proto jde o případ dvou různých predikátorů.

- (29) a *Petr píše dopis.*
Petr píše.
 b *píšící Petr*
Petr píšící dopis

Pozice adverbialní komplementu je obsazena adverbium nebo nominální skupinou („pádová forma, která tvoří její jádro, je motivována sémanticky“ (Grepl – Karlík 1998, str. 252)).

Podobně jako u Daneše 1987 je potřeba (vy)řešit, kudy vést hranici mezi komplementy a adjunktů:

„... po formální stránce se výrazy, kterými se ve (valenční) pozici adverbialního komplementu vyjadřují aktanty, a výrazy, kterými se (v nevalenční) pozici adjunktů vyjadřují okolnosti, neliší (...“ (Grepl – Karlík 1998, str. 252)

- (30) a *Ocitl se *(před nádražím/u nádraží/za nádražím).*
 b *Kameloti prodávají noviny (před nádražím/u nádraží/za nádražím).*
 c *Ocitl se před nádražím (*za nádražím/před nádražím).*
- (31) a *ocitající se *(před nádražím/u nádraží/za nádražím)*
 b *kameloti prodávající noviny (před nádražím/u nádraží/za nádražím)*
 b *ocitající se před nádražím (*za nádražím/před nádražím)*

(30)a/(31)a ukazují (adverbialní) komplement (a jeho paralelu u adjektiva), (30)b/(31)b okolnostní adjunkt a (30)c/(31)c relativní nekombinovatelnost komplementu a adjunktů.

Stejně jako komplementy předmětové mohou být i komplementy adverbialní vyjádřitelné jen potenciálně („je-li znám ze situace (*Prší* (=tady); *Petr přišel* (=sem)), rozumíme-li aktantem vyjádřitelným v dané pozici jen určitý druh z třídy objektů, jehož se děj vyjádřený predikátorem může týkat, a to ten, který je s významem predikátoru pevně svázán, tedy nezávisle na kontextu a situaci: *Vypadl jí zub* (=z úst) apod.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 253)).

Zvlášť se Grepl – Karlík 1998 věnuje „potenciálnosti“ adverbialního komplementu vyjadřujícího „prostředek v širokém smyslu“.

- (32) a **Vygumoval kaňku gumou./*Hobloval hoblíkem.*

*Lakoval rámy lakem.

*Sáňkoval na sáňkách.²¹

- b *Hobloval vypůjčeným hoblíkem/
Hobloval tím hoblíkem, co leží tam na okně.
Očima ten záhon neporyješ.
psát štětcem/řezat laserem*

V (32)b jsou prostředky/nástroje charakterizovány nebo identifikovány, případně „jde o objekt, který nemá povahu nástroje implikovaného ve významu predikátoru“ nebo o „predikátory implikující určitou třídu nástrojů“ (Grepl – Karlík 1998, str. 254), zatímco (32)a jsou považovány za negramatické:

„U těchto predikátorů se, nejsou-li k tomu důvody, nástroj, materiál nebo prostředek pohybu v podobě větného členu nevyjadřuje, neboť by to nepřineslo žádnou novou informaci.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 254)

Paralelní adjektivní struktury jsou stejně přijatelné (podle mě)/nepřijatelné (implicitně podle Grepla – Karlíka 1998).

- (33) a **hoblující hoblíkem*
b *hoblující půjčeným hoblíkem*

Výše uvedené se vztahuje ke komplementům aktantovým; neaktantové komplementy jsou rezervovány „pro vyjádření vnitřní charakteristiky děje/stavu nějakého aktantu implikované v sémantické struktuře predikátoru“ (Grepl – Karlík 1998, str. 255). Platí totéž jako u adverbialního komplementu: mezi komplementem (výrazy v pozici komplementu) a adjunktem (výrazy v pozici adjunktu) není formální rozdíl.

Zvláštní kategorii tvoří tzv. kopredikátový komplement, který označuje „děje/stavy, které jsou predikovány aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru“ (Grepl – Karlík 1998, str. 255).

- (34) *Pokládám ho *(za odborníka).*
Pokládám ho *(za talentovaného).

- (35) *pokládající ho *(za odborníka/za talentovaného)*

Adjunkty jako fakultativní syntaktické pozice se dělí na cirkumstanty (nevalenční pozice adverbialní), (36)a, a kopredikáty (označující děje/stavy predikované aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru), (36)b, „podle toho, co je v dané syntaktické pozici vyjadřováno“ (Grepl – Karlík 1998, str. 257).

---

²¹ Příklady v (32)a nevyjadřují moje stanovisko, uvedené věty považuji za přijatelné, byť uvedení prostředku nepřináší žádnou (?) novou informaci.

- (36) a *Pracuje (kvůli penězům).*
 b *Sedí (shrbený).*

Paralelní adjektivní konstrukce naznačují potenciální potíže; podrobně se jim budu věnovat zejména v kapitole 3.6.

- (37) a *pracující ?(kvůli penězům)*
 b *sedící ?(shrbený)*

Adjektivní fráze (v pozici shodného přívlastku) patří mezi nevalenční výrazy tvořící jednu ze složek nominální skupiny; adjektiva mohou mít „valenční schopnost“²², součástí adjektivní fráze je doplnění (komplement).

Východiskem nejsou jako v případě Daneše 1987 transformace spočívající v deaktivaci, „vynechání verbální složky predikátoru“, (38) (Grepl – Karlík 1998, str. 192), ani transformace typu „jméno + relativní věta“, (39), nýbrž se „adjektiva jakožto primární (autosémantický) slovní druh stávají složkou nominální skupiny přímým rozvíjením jména“ (Grepl – Karlík 1987, str. 192).

- (38) *Ta dívka je půvabná. → půvabná dívka*
 (39) *dívka, která je/byla/bude půvabná → půvabná dívka*

Zajímavé je, že u dějových adjektiv se s transformacemi počítá:

„Dějová adjektiva (DA) se stávají členem nominální skupiny v důsledku nominalizační transformace, jejímž východiskem jsou přívlastkové věty vztažné (...). Z relativní věty se vypustí relativum a predikátor ve tvaru VF se nominalizuje.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 193)

Domnívám se, že z hlediska relevantního pro tuto práci je lhostejno, jestli se valence adjektiv chápe jako odvozená od valence sloves (predikátorů), nebo jako valence primárně adjektivní, která se u určitých adjektiv (zejména deverbativ) s valencí slovesnou (částečně) kryje.²³

Posuny ve valenci u deverbativních substantiv jsou zřejmé, u adjektiv však k ničemu takovému zřejmě nedochází:

„Dějová adjektiva zachovávají valenční i nevalenční výrazy fundujících slovesných predikátorů, které se tak stává složkou nominální skupiny (...).“ (Grepl – Karlík 1998, str. 194)

S tím ovšem (nikoli nepochopitelně) koliduje podmětový komplement:

²² Na rozdíl od Daneše 1987 „valenční schopnost“ bez dalšího, tedy zřejmě stejného druhu jako predikáty. Jednotky vyžadované jinou valencí, než je valence predikátoru užitého ve funkci přísudku, ale představují „konstitutivní větné členy“ (Grepl – Karlík 1998, str. 224), což o doplněních adjektiva neplatí.

²³ Valence sama roli pochopitelně hraje.

„Podmět zaujímá v hierarchii valenčních pozic přísudkového výrazu nejzávažnější postavení. Je tomu tak proto, že je to jediný komplement, který je dán valencí predikátoru jen tehdy, je-li predikátor užit ve větné konstitutivní pozici přísudku.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 225)

Pro valenci adjektiv to dle mého znamená, že podmětový aktant je nevyjádřitelný, protože jej „zastává“ substantivum („základ nominální skupiny“). Dějová adjektiva tedy zachovávají z valenčních výrazů pouze ty *pravostranné*.²⁴

- (40)   ***Petr zabíjející kuře***
              kuře zabíjené Petrem
              ****Petr₁ zabíjející kuře Petrem₁***

Shrnutí kapitoly: Skupina (fráze) se skládá z jádra a případných dalších členů (syntaktických pozic); přítomnost některých členů jádro vyžaduje (komplementy), přítomnost jiných členů je volitelná (adjunkty). Komplementy se dělí na aktantové (s fixovanou i volnou pádovou formou, tj. komplementy předmětové a adverbialní) a neaktantové (pouze s volnou pádovou formou); některé předmětové i adverbialní komplementy jsou potenciální a nemusí se vyjadřovat, přičemž „formální“ rozdíl mezi potenciálními komplementy a adjunktami není.

Srovnání sloves s dějovými adjektivy ukazuje, že adjektiva zachovávají pravostranné valenční výrazy.

Otevřeným problémem zatím zůstává stanovení hranice mezi potenciálním komplementem a adjunktem u (deverbálních) adjektiv.

- (41)   a   *pracující člověk*
              b   *člověk pracující kvůli penězům*

Předběžně se zdá, že hranice mezi těmito dvěma druhy doplnění povede u adjektivních konstrukcí jinudy než u konstrukcí se slovesy; podrobněji se k problému vyjádřím v kapitole 3.6.

3.3.3 Argumentová struktura v generativním (minimalistickém) rámci

V tomto oddílu čerpám ze tří zdrojů: Haegeman(ová) 2006, Haegeman(ová) – Guéron(ová) 1999 a Adger 2002; všechny jsou svým charakterem spíše učebnice (a Haegeman(ová) – Guéron(ová) 1999 je primárně zaměřena na angličtinu), k seznámení se základními principy ovšem poslouží.

V několika ohledech, zejména v těch, které jsou relevantní pro tuto práci, se generativní pojetí komplementu/adjunktu v zásadě shoduje s klasickým pojetím valence, které zde představují *Mluvnice češtiny (3)* a *Skladba spisovné češtiny* –

²⁴ Srov. Daneš 1987: „(...) transformaci přechází jedna z pozic výchozí konstrukce – bereme-li v úvahu čistě formální stránku – do pozice dominujícího substantiva, zaujímá-li adjektivní fráze pozici atributu, nebo do pozice subjektu, je-li fráze predikativem.“ (Daneš 1987, str. 69)

zejména v tom, že existují dva různé druhy jednotek, jedny jsou jinými jednotkami vyžadovány (a navíc je dána jejich podoba), zatímco druhé je do struktury možné přidávat víceméně libovolně.

Liší se pak zejména ve formálnějším zpracování sémantiky, tzn. zavedením theta-rolí jako jednoho typu subkategorizace (podle sémantiky), kterým jednotka určuje, jakou jednotku vyžaduje. Z toho plyne jeden z rozdílů mezi komplementy a adjunktami: adjunkt na sebe theta-role neberou.

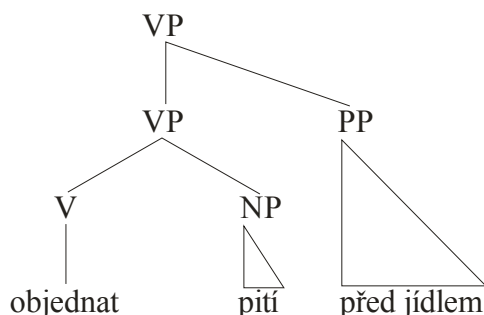
Stejně jako v předchozích dvou oddílech se vychází od slovesa-predikátu, přičemž paralely s adjektivními konstrukcemi jsou moje vlastní.

Jedním z momentů shody tradičních mluvníc s generativní gramatikou (minimalizmem) je rozdíl v „podstatnosti“ různých syntaktických pozic (členů) pro sloveso.

Haegeman(ová) ji ilustruje na verbální frázi (42), kterou vysvětluje v (43).²⁵

- (42) a [VP [VP order [NP the drinks]] [PP before the meal]]
 [VP [VP objednat (si) [NP pití]] [PP před jídlem]]

b

(43) „This structure reflects the intuition that the temporal PP is interpretively less central to the activity expressed in the sentence than the direct object. The PP before the meal does not serve to define the kind of activity expressed by the VP; it simply provides accessory information on the timing of that activity. The PP is more peripheral to the VP: the core VP consists of the verb and the object.“ (Haegeman 2006, str. 96)²⁶

Z tradičního hlediska jde tedy o tranzitivní sloveso (*order*, *objednat (si)*), které vyžaduje doplnění a určuje, jakou podobu bude mít (zde předmět, *the drinks*, *pití*)²⁷; předložková fráze (*before the meal*, *před jídlem*) slovesem vyžadována není, nadto není ani určena jeho podoba. Pro doplnění prvního typu je zaveden pojem **komplement**, pro doplnění druhého typu pojem **adjunkt**.

²⁵ Nominální fráze (NP) zde pro jednoduchost nahrazuje frázi determináční (DP).

²⁶ „Tato struktura odráží intuitivní představu o tom, že předložkovou frázi s významem časovosti je ve srovnání s předmětem slovesa interpretovat jako méně podstatnou. Přítomnost nebo nepřítomnost PP *before the meal* [*před jídlem*] nemá pro určení druhu činnosti vyjádřené verbální frází žádný význam, poskytuje pouze doplňkový údaj o časovém rámci této činnosti. PP se nachází spíše na periférii VP, jádro VP sestává pouze ze slovesa a jeho předmětu.“ (vlastní překl.)

²⁷ České *objednat si* vyžaduje komplement potenciální, který tudíž může zůstat nevyjádřen.

O jaký druh doplnění jde, je možné stanovit jednoduchým testem: bez komplementu je věta, jejímž predikátem je sloveso vyžadující komplement, negramatická (Haegeman – Guéron 1999), (44)b; negramatická je i věta s komplementem jiného druhu, než vyžaduje predikát, (44)c, a věta se dvěma komplementy (v případě, že je predikátem vyžadován jeden), (44)d. Naproti tomu přítomnost/nepřítomnost adjunktu gramatičnost věty neovlivňuje (adjunkty jsou proto uvedeny v závorce).

Ditranzitivní slovesa vyžadují dva komplementy, (44)e, chybí-li jeden z nich, je věta nesprávně vytvořená, (44)f, (44)g, stejně tak jsou-li přítomny dva komplementy, přičemž jeden z nich je jiného druhu, než vyžaduje sloveso, (44)h.²⁸

U sloves, která se tradičně označují jako netranzitivní, (44)ch, způsobuje negramatičnost věty přítomnost komplementu, (44)i. (Protože *objednat (si)* funguje i jako netranzitivní sloveso (stejně jako anglické *order*), nahrazují ho slovesem *vyzradit* [_{NP ACC}].)

- (44) a *Vyzradil tajemství (předtím, než se stihl zabít).*
 b **Vyzradil (předtím, než se stihl zabít).*
 c **Vyzradil o nich (předtím, než se stihl zabít).*
 d **Vyzradil tajemství zprávu (předtím, než se stihl zabít).*
 e *Dal Jardovi auto (předtím, než se stihl zabít).*
 f **Daroval Jardovi (předtím, než se stihl zabít).*
 g **Dal auto (předtím, než se stihl zabít).*
 h **Dal auto letadlo (předtím, než se stihl zabít).*
 ch *Pracoval (předtím, než se stihl zabít).*
 i **Pracoval tajemství (předtím, než se stihl zabít).*

Paralelní adjektivní struktura by mohla vypadat například tak, jak uvádím v (45).²⁹

²⁸ Je dost dobře možné, že sloveso *dát* se může bez nepřímého předmětu za určitých okolností obejít: *?Dát auto je nemyslitelné*. V takovém případě by mohlo jít o potenciální komplement, viz Grepl – Karlík 1998, str. 251. K potenciálnosti viz také Haegeman – Guéron 1999:

- (i) [John_i] promised [Peter] [that he_i would buy a new bicycle].
 ([Jarda_i] slíbil [Honzovi], [že _ikoupí nové kolo].)
 (ii) [John_i] promised [Peter] [ec_i to buy a new bicycle].
 ([Jarda_i] slíbil [Honzovi] [ec; koupit nové kolo].)

V (i) i (ii) uděluje sloveso *buy/koupit* dvě theta-role (AGENT a THEME); v (ii) je argument s rolí THEME na fonetické rovině nevyjádřen, zůstává ve struktuře jako abstraktní jednotka (*prázdná kategorie, empty category*), jejíž interpretace je kontrolována *Johnem/Jardou* (s nímž je koindexována).

Naproti tomu ovšem: „(...) only optional constituents, such as adjuncts of time and place, can be omitted. Constituents which realize the argument structure of the verb cannot be omitted because of the theta-criterion.“ (Adger 2002, str. 58) („(...) vynechat lze pouze volitelné konstituenty, např. adjunkty s významem času nebo místa. Konstituenty, které realizují argumentovou strukturu slovesa, vynechat nelze, a to kvůli theta-kritériu.“ (vlastní překl.)

²⁹ Skutečnost, že komplementy/adjunkty se vyskytují i u adjektiv (příp. jiných slovních druhů), budu prozatím předpokládat. Doklady z literatury uvedu na konci kapitoly.

- (45) a *Petr vyzrazující tajemství (předtím, než se stihl zabít)*
 b **Petr vyzrazující (předtím, než se stihl zabít)*
 c **Petr vyzrazující o nich (předtím, než se stihl zabít)*
 d **Petr vyzrazující tajemství zprávu (předtím, než se stihl zabít)*

Vlastnost slovesa vybírat komplementy (určitého druhu) se nazývá subkategorizace; subkategorizace patří k univerzálním vlastnostem společným všem lidským jazykům, konkrétní subkategorizace konkrétních sloves se pak liší jazyk od jazyka (Haegeman – Guéron 1999, str. 25). Formálně je vyjádřena *c-selektujícími* rysy; např. uvedené sloveso *dát* má tři *c-selektující* rysy vyžadující přítomnost jmenné fráze v nominativu (subjekt), viz níže, jmenné fráze v akuzativu (přímý předmět) a jmenné fráze v dativu (nepřímý předmět).

Podobně by mohlo vypadat adjektivum *dávající*: vyžaduje-li dva předměty, mělo by mít dva *c-selektující* rysy, jeden vyžaduje přítomnost jmenné fráze v akuzativu, druhý přítomnost jmenné fráze v dativu (*c-selektující* rys, který by vyžadoval přítomnost ekvivalentu podmětu je poněkud komplikovaný, viz dále a viz také Daneš 1987 i Grepl – Karlík 1998, kde se nominalizace týká pouze *pravostranných* valenčních pozic). Nepřítomnost jednoho z nich (zde NP v akuzativu, protože NP v dativu může zjevně zůstat nevyjádřená³⁰) znamená, že je adjektivní fráze negramatická – je proto možné označit tyto NP za komplementy (viz také Daneš 1987 a příklad *Lidé projevující náchyllost [k požívání] [alkoholu]*, kde pozice *[k požívání] [alkoholu]* nejsou vyžadovány slovesem, přesto je jejich přítomnost nutná).

Ve (46)a ukazují, že má-li adjektivum *dávající* dva *c-selektující* rysy, je třeba oba uspokojit; (46)b ukazuje, že komplement v dativu (*Jardovi*) může zůstat nevyjádřený. (46)c dokládá, že adjektivum *dávající* nemusí vyžadovat žádný (vyjádřený) komplement; otázkou zatím zůstává, zda jde o dvě různá adjektiva, nebo o adjektivum jedno, které vyžaduje dva komplementy, z nichž jeden nebo oba mohou zůstat nevyjádřeny. V (46)d na příkladech z Daneše 1987 ukazují, že gramatičnost věty nemusí záviset pouze na (ne)přítomnosti komplementu slovesa, ale i na (ne)přítomnosti členu, který je vyžadován substantivem *požívání*, případně možná i substantivem *náchyllost*.

- (46) a *Petr dávající *(Jardovi) *(auto)*
 b *Petr dávající (Jardovi) auto*
 c *Petr dávající*
 d *lidé projevující *(náchyllost k požívání alkoholu)*
lidé projevující náchyllost ?(k požívání alkoholu)
lidé projevující *(náchyllost *(k požívání *(alkoholu)))

K argumentové struktuře slovesa:

„Depending on the meaning of the verb, then, one or more elements will be required in the sentence. It is as if each verb sets the scene for some type of action or state: the verb

³⁰ Protože si umím představit, že sloveso *dát/dávat* může fungovat i bez předmětů. Dávám zde přednost jeho ditranzitivní verzi (verze pouze s předmětem v dativu je zde vzhledem k situaci patrně vyloučena).

requires a number of participants to engage in a certain type of action of affairs.“ (Haegeman – Guéron 1999, str. 27)³¹

Tyto argumenty (participanty), vlastně komplementy a subjekt, na sebe berou tematické role, *theta-role*. Haegeman 1994 uvádí 8 theta-rolí.³²

- (47) a AGENT/ACTOR
- b PATIENT
- c THEME
- d EXPERIENCER [kdo něco zažívá]
- e BENEFACTIVE/BENEFICIARY [beneficient]
- f GOAL [cíl]
- g SOURCE [zdroj]
- h LOCATION [místo]

Každé sloveso uděluje určitý počet určitých theta-rolí, přičemž platí, že jeden argument na sebe může vzít jednu theta-rolí. Jeden rozdíl mezi subkategorizací slovesa a jeho argumentovou strukturou tkví v tom, jak je nakládáno se subjektem:

„Subcategorization frames associated with verbs only refer to the complement(s) of the verbs, i.e. the constituents which follow the verb in the unmarked case. Surprisingly perhaps, subcategorization frames do not include any reference to the subject; this is because all verbs can (and indeed must) have a subject.“³³ (Haegeman – Guéron 1999, str. 28)

Sloveso má tedy kromě c-selektujících rysů ještě *s-selektující* rysy; proto např. uvedené sloveso *dát* má i tři s-selektující rysy vyžadující přítomnost theta-rolí AGENT, THEME A BENEFICIARY (s nimiž jsou spojeny c-selektující rysy), (48). Zohlednění c-selektujících rysů s s-selektujícími rysy je zásadní, protože „theta-criterion can guide us in assigning structure to a sentence“³⁴ (Haegeman – Guéron 1999, str. 30).

Obdobnou argumentovou strukturou se vyznačuje adjektivum *dávající*, (49).

(48) Petr dal **Jardovi**_{BENEFICIARY} **auto**_{THEME}.

(49) (Petr_(AGENT?)) dávající **Jardovi**_{BENEFICIARY} **auto**_{THEME}

Adjunktivy na rozdíl od komplementů vyžadovány nejsou: nejsou argumenty slovesa, nejsou jim vyžadovány prostřednictvím s-selektujících rysů. V (50) ještě jednou uvádím

³¹ „V závislosti na významu slovesa bude ve větě vyžadována přítomnost jednoho nebo více členů, jako by si pro sebe každé sloveso připravovalo prostor, do kterého bude umístěn děj/stav, který vyjadřuje. Sloveso tedy vyžaduje, aby se činnosti/stavu určitého druhu účastnil daný počet účastníků.“

³² Převzato z Haegeman – Guéron 1999.

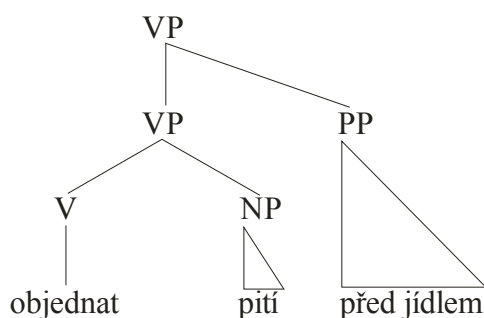
³³ „Subkategorizační rámec slovesa se vztahuje pouze na jeho komplement(y), tzn. konstituenty v bezpříznakových pádech následující po slovese. Subkategorizační rámec se tedy poněkud překvapivě nevztahuje na podmět, a sice proto, že podmět může stát (a stojí) u každého slovesa.“ (vlastní překl.)

³⁴ „Theta-kritérium může pomoci přidělit větě strukturu.“ (vlastní překl.)

(42) z Haegeman 2006. Je vidět, že adjunkt lze bez vlivu na gramatičnost věty vynechat, (51)a, případně ho nahradit jiným, (51)b, nebo jinými, (51)c.

- (50) a [VP [VP order [NP the drinks]] [PP before the meal]]
 [VP [VP objednat (si) [NP pití]] [PP před jídlem]]

b

c „The time PP [*before the meal/před jídlem*] is not a complement of *order*; the verb *order* does not select a time specification, it does not require that there be a time specification, nor does it require that a time specification in the sentence be of a particular category.“³⁵

- (51) a *Vyzradil tajemství (předtím, než se stihl zabít).*
 b *Vyzradil tajemství (, protože ho už nebavilo nespolupracovat).*
 c *Vyzradil tajemství (dobrovolně, protože ho už nebavilo nespolupracovat).*

Obdobně možné adjunkty adjektiva *vyzrazující*, (52).

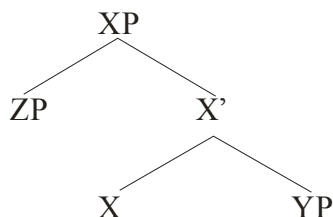
- (52) a *vyzrazující tajemství (předtím, než se stihl zabít)*
 b *vyzrazující tajemství (, protože ho už nebavilo nespolupracovat)*
 c *vyzrazující tajemství (dobrovolně, protože ho už nebavilo nespolupracovat)*

V generativních gramatikách obecně se adjunkty liší od komplementů strukturní pozicí. V generativním (minimalistickém) rámci se za základní považují dva *místní vztahy*: vztah mezi hlavou (X) a jejím komplementem (frází YP) a vztah mezi hlavou a specifikátorem (frází ZP) (Chomsky 1995). (Viz také např. „This system for

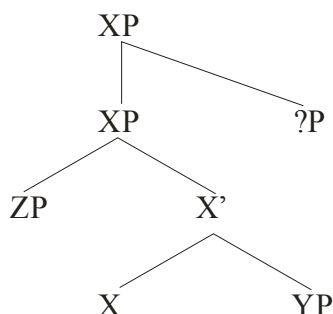
³⁵ „PP [*before the meal/před jídlem*] s významem časovosti není komplementem slovesa *order*, neboť toto sloveso časovou specifikaci neselektuje; věta se obejde i bez ní a sloveso *order* ani neurčuje, jakou podobu tento člen bude mít.“ (vlastní překl.)

determining word order has several important *empirical* results that must be mentioned: there is a *universal specifier, head, complement ordering* (...)“³⁶, Rubin 2002, str. 12.)

(53) a

b

V (53)b je vidět, že adjunkt (?P) se nachází vně fráze (maximální projekce XP), ale že s ní zároveň tvoří jeden konstituent; k frázi je *připojen* (*adjoined*), na rozdíl od komplementu (YP), který tvoří s hlavou (X) bezprostřední projekci (X') pomocí operace *sloučení* (*merge*) (což je spojení prostřednictvím saturace selektujících rysů). Operací *připojení* jsou spojovány vždy jen fráze. V případě verbální fráze (50) platí:

„The head selects the complement. When we adjoin the adjunct, we assemble two ready-made phrases: the “finished” core VP and, in our example, the adjunct PP. The adjunct, though part of VP, is not fully integrated into its core and it does not serve to differentiate a particular action from another one.“³⁷ (Haegeman 2006, str. 97)

Obecně potom platí:

„Adjoin inserts a phrasal object into another phrasal object at its outermost level. It does not create a new object, it expands one of the old ones by stretching its outermost layer into two parts and inserting the adjoined object between them.“³⁸ (Adger 2002, str. 89)

³⁶ „Tento systém určování slovosledu má několik důležitých empirických důsledků, které je třeba zmínit: existuje univerzální uspořádání v pořadí specifikátor – hlava – komplement.(...)“ (vlastní překl.)

³⁷ „Hlava selektuje komplement. V případě *připojení* (*adjoin*) jde o spojení dvou již hotových frází: „úplné“ VP a – jako v našem případě – adjunktu v podobě PP. A i když je adjunkt součástí VP, není plně začleněn do jejího jádra a ani pomocí něj nemůžeme rozlišovat různé druhy činnosti vyjádřené slovesem.“

³⁸ „Operací *připojení* (*adjoin*) se do jednoho objektu – fráze vkládá jiný objekt – fráze. Tato operace nevede ke vzniku nového objektu, pouze rozšiřuje jednu z již existujících frází, a to tak, že rozdvojí její vnější vrstvu a mezi takto vzniklé body vloží připojovanou frázi.“ (vlastní překl.)

- b   **Marie ukazující [své sestře] [obrázek] [proč ho Jana zničila]*
          **Marie ukazující [své sestře] [proč ho Jana zničila] [obrázek]*

Dosud jsem existenci komplementů u jiných slovních druhů než sloves (tj. u adjektiv) pouze předpokládal (k tomu, že adjunkt lze připojit k jakékoli frázi, viz Adger 2002). Obecně⁴² se uznává, že udělování theta-rolí argumentů není omezeno na slovesa/predikáty, zejména nominalizaci a deverbálním substantivům je v literatuře věnováno mnoho prostoru.

Sloveso *see/vidět* uděluje v příkladu (56)a/b dvě role, uvnitř argumentu s rolí THEME (substantivum *picture/obraz*) lze ale rozeznat další argumenty (1 – s rolí AGENT a 2 – s rolí THEME); v (56)c je pro srovnání uvedena věta s argumenty substantiva *picture/obraz* z (56)a/b.

- (56)   a   *I saw [Rembrandt's picture of Saskia].*
                                 1   2
- b   *Viděl jsem [Rembrandtův obraz Saskie].*
                                 1   2
- c   *[Rembrandt] vypodobnil [Saskii].*

Na příkladech s kopulou *be/být* (57)a a (57)b ukazují Haegeman – Guéron 1999 fakt, že theta-role udělují i adjektiva. V (57)a by mohla být jmenné frázi *his role* udělena theta-role buď kopulou *be*, nebo adjektivem *inadequate*; protože v (57)b se obejdeme bez *be* (přítom významově je věta (57)b podobná (57)a a protože kopula, podobně jako pomocná slovesa *be* a *have*, theta-role neuděluje, je adjektivum jediným možným kandidátem.

- (57)   a   *I consider [that his reply is inadequate].*
           b   *I consider [his reply inadequate].*

„(...) we are led to conclude that verbs, nouns, adjectives and prepositions can assign thematic roles.“⁴³ (Haegeman – Guéron 1999, str. 40)

Shrnutí kapitoly: hlava (představovaná slovesem, ale také substantivem, adjektivem nebo předložkou) může vyžadovat jednotky definované jednak kategoriálně (zejm. slovním druhem a pádem), jednak sémanticky (theta-rolí, kterou jednotka představuje); těmto jednotkám se říká komplementy a operace, kterou se spojují s hlavou, sloučení (*merge*). K hotovým frázím (maximálním projekcím) lze připojovat (*adjoin*) jiné fráze (maximální projekce) pomocí adjunkce; tyto fráze se nazývají adjunktury a jejich přítomnost i podoba je na frázi, ke které se připojují, nezávislá; adjunktury na sebe neberou theta-role.

⁴² Obecný předpoklad zde samozřejmě zastupují čtyři minimalisticky orientované mluvnice, se kterými v této kapitole pracuji.

⁴³ „Dospíváme k závěru, že tématické role udělují slovesa, podstatná jména, adjektiva i předložky.“ (vlastní překl.)

Na rozdíl od Daneše 1987 se nečiní rozdíl mezi druhy hlav/frází, které se účastní operace *merge*, respektive *adjoin* (komplementy mají slovesa, substantiva, adjektiva i předložky, adjunktvy lze připojovat k verbálním frázím, jmenným frázím, adjektivním frázím i předložkovým frázím).

Další rozdíl oproti valenční teorii *Mluvnice češtiny (3)* a výkladům *Skladby češtiny* spočívá v tom, že se explicitně uvádí, že komplementy nesou rys theta-role (udělené kategoriální hlavou), zatímco adjunktvy nikoli. Daneš 1987 mluví o tzv. intenčním poli, což je selekční tendence sloves, potažmo jiných slovních druhů, pro obsazení valenčních pozic, a zřejmě jediné místo, kde se k tematickým rolím vyjadřuje Grepl – Karlík 1998, je dělení komplementů na *aktantové* (agens, paciens, místo apod.) a *neaktantové* (vyjadřující vnitřní charakteristiku děje/stavu a vyjadřující klasifikaci nebo kvalifikaci aktantu), přitom u adjunktů se takové dělení nerozlišuje, z čehož lze patrně vyčíst, že žádné tematické role nemají). Možnost nést význam ekvivalentní tematické roli je ale něco jiného než možnost nést rys theta-role: tematické významy mají i adjunktvy (význam místa, času apod.). Grepl – Karlík 1998 navíc uznává, že „po formální stránce“ není mezi některými adverbialními komplementy a adjunktovými výrazy vyjadřujícími okolnosti rozdíl (viz *ocitající se *(před nádražím)* a *prodávající noviny (před nádražím)* v kapitole 3.3.2).

Koncepce theta-rolí je vedle rozdílu mezi operacemi *merge* a *adjoin* jedním ze zásadních rozdílů mezi těmito syntaktickými pozicemi adjunktvy a komplementu. V generativním (minimalistickém) rámci lze také podstatně precizněji pracovat s postavením modifikátoru vzhledem k adjektivu, resp. postavení adjektivní fráze jako atributu vzhledem ke jménu, viz pořadí specifikátor – hlava – komplement a také umístění adjunktvy a jeho poměr vůči frázi, ke které je připojen; mnohem explicitněji lze v generativní gramatice (minimalizmu) také pracovat s pohybem různých jednotek.⁴⁴

Podobným způsobem je ve všech třech teoretických rámcích řešena otázka potenciálních komplementů: je-li takový komplement na fonetické rovině nerealizován, zůstává nějakým způsobem stále přítomen ve struktuře; tradičně se uvádí, že takový komplement „lze dovodit“, v generativním (minimalistickém) rámci se tak děje pomocí tzv. prázdné kategorie, foneticky neztvárněné syntaktické pozice, což považují vzhledem k větší explicitnosti za vhodnější.

V následující kapitole se budu na základě uvedených výkladů zabývat českou adjektivní frází. Zásadní otázkou, kterou bude třeba řešit již pouze s ohledem na adjektivum, zůstává rozdíl mezi adjunktem a potenciálním komplementem, respektive nalezení (nezávislých) kritérií k jejich odlišení.

3.4 Česká adjektivní fráze

V kapitolách 3.1 a 3.2 jsem na českém materiálu naznačil možnosti premodifikace a postmodifikace (českého) adjektiva; v této kapitole se pokusím naznačit možnosti popisu adjektivní fráze v generativním (minimalistickém) rámci, zároveň se budu snažit přihlížet k výkladům Daneše 1987 a Grepla – Karlíka 1998, tzn. budu sledovat otázku

---

⁴⁴ Pomocí jednotných pravidel, např. *head-to-head movement* nebo pravidla, podle kterého se ve specifikátoru mohou vyskytovat pouze celé fráze; o pohybu konstituentů lze navíc uvažovat ve smyslu motivovanosti, nebo omezení (omezení pohybu, příp. jeho rozsahu).

komplementů a adjunktů, otázku různých druhů komplementů a otázku theta-rolí. V další kapitole se budu samostatně věnovat deverbativním adjektivům.

Kapitola má tři cíle: a) oddělit premodifikátory adjektiva od postmodifikátorů, b) určit, co všechno může pre- a postmodifikovat české adjektivum, c) naznačit možnosti vzájemné kombinace různých premodifikátorů a různých postmodifikátorů.

Holá adjektivní fráze (tj. adjektivum bez modifikátorů) je ukázána v (58); jak je vidět, toto pojetí zcela respektuje jednotnou představu o struktuře společné různým jevům v jazyce. Domnívám se, že jako fráze musí vystupovat každé adjektivum, protože jenom frází lze připojit k jiné frázi jako adjunkt, případně ji „umístit“ do specifikátoru; dále viz kapitolu o atributu, 4.3.

(58)

V úvodních kapitolách věnované premodifikaci (3.1) a postmodifikaci (3.2) zmiňuji dvojí možné postavení postmodifikátoru vzhledem k adjektivu. V (59)a uvádím postavení komplementu (k vymezení viz předchozí tři kapitoly) *za* adjektivem a postavení typického premodifikátoru *před* komplementem; v (59)b je postavení týchž modifikátorů v postavení opačném, tj. u postmodifikátoru *před* adjektivem a u premodifikátorů *za* adjektivem (motivací pro takové postavení je v obou případech fokalizace adjektiva *pyšný*). Za základní (tj. viditelné) postavení budu tedy nadále považovat postavení bezpříznakové, a to jak u postmodifikátorů, tak u premodifikátorů (tj. na základě bezpříznakového postavení dělím modifikátory na post- a pre-). Domnívám se, že bezpříznakové postavení je dobře vidět na kopule, neboť se není třeba zabývat se postavením v rámci jmenné fráze.⁴⁵

- (59) a *Hozna byl pyšný na svoje děti.*
*Honza je hodně mazaný.*⁴⁶
- b *Honza byl na svoje děti pyšný (, nikoli hrdý).*
Honza je mazaný hodně (, nikoli málo).

⁴⁵ Daneš 1987 uvádí u AP jako přívlastku, že jeho „vázanost na substantivum se projevuje i v slovosledu: postavení atributu ve větě lze vysvětlit především na základě jeho významového vztahu k substantivu, které mu dominuje, a proto se jeho pozice určuje též relativně k němu. *Obecnými slovoslednými pravidly se zpravidla řídí fráze jen jako celek.*“ (Daneš 1987, str. 161) Domnívám se, že podobná zákonitost platí i pro premodifikátor a postmodifikátory.

⁴⁶ Trávníček poznamenává, že „v případech typu *velmi dobrý* splývá příslovce s přídavným jménem ve významovou jednotku. Tak *velmi dobrý* je skoro totéž co *předobry, neobyčejně krásný = překrásný; více důležitý = důležitější* atp.“ (Trávníček 1951, str. 980).

Příklady v (60) ale bez ohledu na možné tradiční dělení naznačují, že v případě adjunktů (k vymezení viz předchozí tři kapitoly) není úplně bezpříznakové ani jedno postavení: poslední jednotka (v *lese/z nezištných důvodů/mazaný*) je vždy fokalizována (viz naznačené pokračování věty).⁴⁷

- (60) a *Honza byl mazaný v lese* (, nikoli...).
- Honza byl mazaný z nezištných důvodů* (, nikoli...).
- Honza byl mazaný ráno* (, nikoli...).
- b *Honza byl v lese mazaný* (, nikoli...).
- Honza byl z nezištných důvodů mazaný* (, nikoli...).
- Honza byl ráno mazaný* (, nikoli...).

Přitom lze narazit na výrazy, které vypadají velmi podobně, ale jejich pozice před adjektivem se mi zdá přirozenější, opět v tom smyslu, že příznaková pozice spočívá ve fokalizaci tohoto výrazu. Tyto výrazy proto považuji za premodifikátory.

- (61) a *Honza byl bez pochyby/čirou náhodou mazaný*.
- b *Honza byl mazaný bez pochyby/čirou náhodou* (, nikoli...).

Srovnání tázacích zájmen, kterými se ptáme na výrazy z (60) a (61) ukazuje, že na adjunktů, které se bezpříznakově nevyskytují ani před ani za adjektivem, se lze ptát výrazy *kde, kdy* a *proč*, zatímco na podobně vypadající adjunktů, jejichž bezpříznakové postavení je patrně před adjektivem, výrazem *jak*; v (62)d uvádím pro srovnání příklad s premodifikátorem s kvantifikačním významem, spolu se zájmenem, kterým by se na tento výraz bylo možno ptát.

- (62) a *Honza byl mazaný v lese/doma* (, nikoli...). – *KDE* mazaný?
- Honza byl mazaný z nezištných důvodů* (, nikoli...). – *PROČ* mazaný?
- Honza byl mazaný ráno* (, nikoli...). – *KDY* mazaný?
- Honza je pozorný stoje na stráži*. – *KDY* pozorný?
- b *Honza byl bezpochyby/čirou náhodou mazaný*. – *JAK* mazaný?
- c *Honza byl velmi mazaný*. – *JAK (MOC)* mazaný?

⁴⁷ Srovnání se slovesnými konstrukcemi nejspíš nepomůže, jako primární se nezdá být ani jedno ze dvou postavení:

- (i) *Bojoval hodně.*
Bojoval za vlast.
Bojoval z nezištných důvodů.
- (ii) *Hodně bojoval.*
Za vlast bojoval.
Z nezištných důvodů bojoval.

Dělení modifikace adjektiva na premodifikaci a postmodifikaci tedy platí u komplementů (typicky, bezpříznakově se vyskytují za adjektivem) a adjunktů s významem, na který se lze ptát zájmeny *jak*, případně *jak moc* (typicky příslovce a jiné adverbialové výrazy). Vedle těchto kategorií existuje rozsáhlá skupina výrazů, adjunktů, u nichž nelze o bezpříznakovém postavení dost dobře rozhodnout. (Z organizačně-praktických důvodů se těmto výrazům věnuji spolu s komplementy v následující kapitole; nazývám je „ne-premodifikujícími adjunkty“.)

- (63) a *pyšný na své děti*
 b *velmi/bezpochyby mazaný*
 c *pyšný z nezištných důvodů*
z nezištných důvodů pyšný

Je rovněž vidět, že roli nehraje komplexnost modifikátoru, *doma* bude patřit k ne-premodifikujícím adjunktům stejně jako *z nezištných důvodů* a podobně *čirou náhodou* bude patřit k premodifikujícím adjunktům spolu s *velmi*.

Pozn.: mluvím-li o *viditelném* postavení, mám na mysli skutečnost, že pozice před, resp. za adjektivem rozhodně nemusí znamenat, že jsou na těchto příslušných pozicích jednotky báze generovány. Navíc je třeba si uvědomit, že vyjadřuje-li adjektivum na koncovce shodu v rodu a čísle (viz 2.2), bylo by dobré ptát se, odkud a *jak* se tato shoda na adjektivu objevuje, kde je generována. Předpokládám nicméně, že pozice, kde je generováno adjektivum, resp. jeho modifikátory, by měla být táž ve všech jazycích, přičemž rozdíly by mohly existovat právě ve viditelném postavení.

Konstatuji nicméně, že se domnívám, že české adjektivum lze modifikovat výrazy tří různých druhů, každý druh s odlišným postavením.

Otázkou, kterou se zde z mnoha důvodů nemohu zabývat, ale která je zásadní v tom, že ukazuje teoretické možnosti generativního rámce, je (ne)možnost připojit adjunkt z prava (viz: „right-ward adjunction is impossible“⁴⁸, Rubin 2002, str. 12), viz také kapitolu 4.3. Opakuji, co uvádím výše: postavení postmodifikujícího adjunktů za jménem znamená, že *viditelně* adjunkt následuje adjektivum.

3.4.1 Postmodifikace

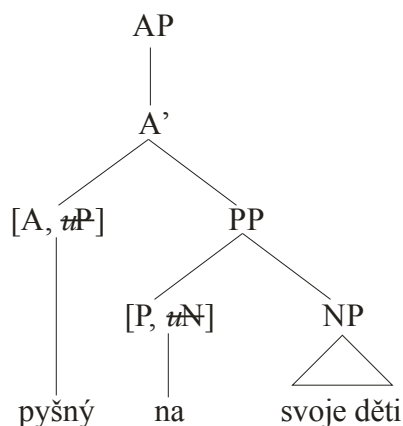
Fráze s postmodifikovaným adjektivem je ukázána v (64); adjektivum je zde hlavou fráze, předložková fráze je adjektivem vyžadována prostřednictvím neinterpretovatelných rysů, totéž platí o jmenné frázi⁴⁹, kterou vyžaduje předložka (Adger 2002, str. 71), v obou případech jde tedy o komplementy.⁵⁰

⁴⁸ „Adjunkce zprava je vyloučena.“ (vlastní překl.)

⁴⁹ Termín *jmenná fráze* zde používám kvůli zjednodušení; v případě nahrazení termínem *determinační fráze* se neinterpretovatelný rys předložky změnil na *uD*.

⁵⁰ PP *na svoje děti* by mohla být připojena jako adjunkt: k rozdílu mezi *pyšný [na NP]* a *pyšný* (bez doplnění) viz kapitolu 3.6.

(64)

V (65)a–g znovu shrnuji možnosti postmodifikace českého adjektiva komplementy šesti různých kategorií.

- (65)
- a *pyšný [na svoje děti]*
  - b *lačný [peněz]*
  - c *jdoucí [domů]*
  - d *připravený [pomoc]*
  - e *vědoucí [, že/proč/kde/kdy/jak/čím ...]*
  - g *větší/menší [než Jarda]*
velký [víc/míň než Jarda]
velký [jako Jarda]
velký [tak jako Jarda]

V (66) uvádím možnosti modifikace adjunktů; jak je patrné, možnosti se značně zúžily, v pozici adjektivum postmodifikujícího adjunktů může stát pouze předložková fráze, adverbialní fráze nebo přechodník. Není bez zajímavosti, že všechny tyto adjunktů se lze ptát zájmenem (*kdy, kde, proč*) nebo výrazem s podobným významem (*za jakých okolností...*), obzvláště ve světle toho, co se uvádí jako theta-role (ty mají pouze komplementy), viz (47).⁵¹

- (66)
- a *pyšný [v lese/z nezištných důvodů/na podzim]*
  - b *pyšný [venku/ráno]*
  - b *připravený [stoje v pozoru]*

Pozn.: jak uvádím v kapitolách věnovaných valenci, jeden z (tradičních) rozdílů mezi komplementy a adjunktů spočívá v tom, že první jsou (adjektivem, slovesem...) vyžadovány, zatímco druhé nikoli (jejich přítomnost či nepřítomnost se neodvíjí od

⁵¹ Naproti tomu Grepl – Karlík 1998 rozeznává aktantové a *neaktantové* komplementy.

přítomnosti jiného prvku). Uvádím také, že některé komplementy mohou zůstat nevyjádrěny a že formálně (morfologicky?) mezi takovými komplementy a adjunktami rozdíl není. Pro další výklad o postmodifikaci budu v této kapitole prostě předpokládat, že *na svoje děti* je komplementem adjektiva *pyšný*, kdežto *v lese* a *z nezištných důvodů* adjunktami. Rozdíl mezi komplementy a adjunktami představuje obecně značné potíže („protože chybějí spolehlivé operativní testy k jejich odlišení“, Karlík 2002, str. 25); k tomu viz kapitolu 3.6.

Kombinovatelnost ne-premodifikujících adjunktů s postmodifikujícími komplementy ukazuje

(67).⁵² Dvojnáčnost příkladu

(67)a (naznačená závorkami) vychází z možnosti existence NP *svoje děti v lese*, zatímco jednoznačnost příkladu

(67)b z nemožnosti existence NP *les na svoje děti* (NP *les na děti* je v pořádku); příklady

(67)c a

(67)d jsou motivovány opět fokalizací.

Jde-li to (jako v příkladu *pyšný v lese na děti*), je možné adjektivní frázi interpretovat dvěma způsoby; o preferenci pro jeden nebo druhý nevím.

- (67)   a   *pyšný [na svoje děti] [v lese]*
    pyšný [na [NP svoje děti v lese]]
- b   *pyšný [v lese] [na svoje děti]*
    (*pyšný [v [NP lese na děti]]*)
- c   *[v lese] pyšný [na svoje děti]* (, nikoli na svoje rodiče)
- d   *[na svoje děti] pyšný [v lese]* (, nikoli na poli)

Kombinace dvou adjunktů vyvolává obdobnou situaci.

- (68)   a   *pyšný [v lese] [z nezištných důvodů]*
    pyšný [v [NP lese z nezištných důvodů]]
- b   *pyšný [z nezištných důvodů] [v lese]*
    pyšný [z [NP nezištných důvodů v lese]]
- c   *[z nezištných důvodů] pyšný [v lese]* (, nikoli na poli)
    [v lese] pyšný [z nezištných důvodů] (, nikoli pro peníze)

⁵² I když v úvodu kapitoly tvrdím, že nejlépe je primární (viditelná) pozice modifikátoru adjektiva zřetelná v predikativu, dále – a zejména u kombinačních možností modifikátorů – pracuji implicitně výlučně s AP v atributu (a to i tehdy, uvádím-li jenom AP, tj. bez NP; dělám tak kvůli přehlednosti, od kapitoly 4 už NP explicitně uvádím). Jsem přesvědčen, že dále uvedené kombinace modifikátorů rozhodně nejsou omezeny na AP v predikativu.

Z příkladů v (68)a a (68)b vyplývá, že na pořadí adjunktů nezáleží. Zdá se nicméně, že některé adjunktivy se jistých pořadích vyskytují „standardněji“ než v jiných. Např. pořadí adjunktů v (68)a (lze se na ně zeptat *kdy kde*) považuji za přijatelnější než pořadí opačné, (68)b.

- (69) a *člověk naštvaný ráno v lese*
 b *??člověk naštvaný v lese ráno*

Jiné kombinace jsou vyloučeny, otázkou je, jestli kvůli nepřekročitelnosti hranic závorkami naznačených jednotek, nebo kvůli nekombinovatelnosti např. *v lese a děti* (jiné příklady, kdy je kombinace vyloučena, např. v případě odtržení předložky od svého komplementu, vůbec neuvádím). Příklady v (70)c ukazují na kombinaci komplementu a premodifikátoru, že půjde nejspíš o nemožnost překročit hranice jednotky, protože přinejmenším *jeho nedopatřením/překrásně děti* je podle mě samo o sobě přijatelné, uvedené příklady však přijatelné nejsou (přinejmenším s významem uvedeným v závorce).

- (70) a **pyšný na svoje v lese děti v lese*
 b **pyšný [v lese] [z nezištných důvodů]*
 c **pyšný na nedopatřením/překrásně svoje děti*
*pyšný na svoje nedopatřením/překrásně děti
 („nedopatřením/překrásně pyšný na svoje děti“)

Kombinovatelnost postmodifikujících komplementů je omezena samotným adjektivem: adjektivum *lačný* vyžaduje buď NP v genetivu, nebo PP *po*, (71)a; koordinace komplementů jednoho druhu je v pořádku, (71)b, koordinace komplementů různého druhu je nepřijatelná, (71)c.

- (71) a *lačný peněz*
lačný po penězích
 b *lačný peněz a slávy*
lačný po penězích a (po) slávě
 c **lačný po penězích a slávy*
*lačný slávy a po penězích

Podobně nepřijatelná je i koordinace komplement – adjunkt (adjunkt – komplement) a koordinace adjunktů různého druhu.

- (72) a *??člověk pyšný na svoje děti a v lese*
??člověk pyšný v lese a na svoje děti
 b *??člověk pyšný v lese a z nezištných důvodů*
 (KDE?) (PROČ?)

??člověk pyšný stoje v a z nezištných důvodů

(okolnost) (PROČ?)

Daneš 1987 uvádí několik příkladů adjektiv, která vyžadují dva komplementy, dodává ale, že jde o ojedinělé případy. Upozorňuji na v zásadě libovolné pořadí komplementů, (73)b (předpokládám, že roli bude hrát opět fokalizace), a na potenciálnost NP *svoji povahou*, (73)d. V zásadě libovolné je i pořadí kombinace komplement – adjunkt a kombinace adjunkt – adjunkt, viz (67) a (68), přičemž hranice komplementů jsou zřejmě opět neprostupné, (73)c, i když při jiné interpretaci je příklad přijatelný.

- (73) a *podobná [svě zemřelé matce] [svoji povahou]*
povědomý/nebezpečný/slavný/známý [všem] [svou povahou]
b *podobná [svoji povahou] [svě zemřelé matce]*
c **podobná své svoji povahou zemřelé matce*
d *podobná své zemřelé matce (svoji povahou)*

K modifikaci deverbálních adjektiv se podrobně vyjádřím v kapitole 3.5.

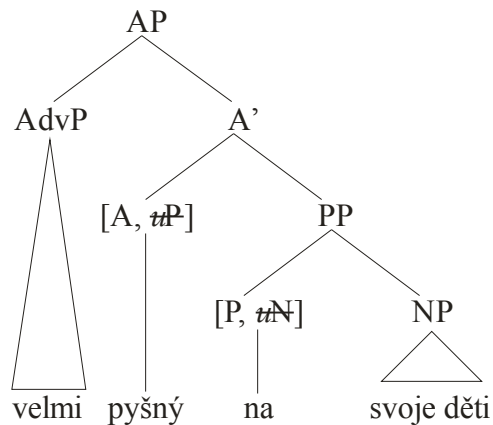
3.4.2 Premodifikace

V úvodní kapitole věnované premodifikaci (3.1) uvádím, že je třeba rozlišovat premodifikaci výrazem s kvantifikačním významem a premodifikace výrazem s významem jiným; v (74)a ještě jednou ukazuji možnost kombinovat kvantifikační výraz s jiným premodifikátorem a v (74)b nemožnost dvou kvantifikátorů; domnívám se, že kvantifikátor bude umístěn ve specifikátoru AP (kde se pravděpodobně mohou vyskytnout pouze fráze), zatímco další premodifikátor (premodifikátory) budou k AP připojeny jako adjunkty. Jako adjunkty mohou být připojovány pouze maximální projekce, v (74)c je vidět, že premodifikátor může být sám premodifikován.

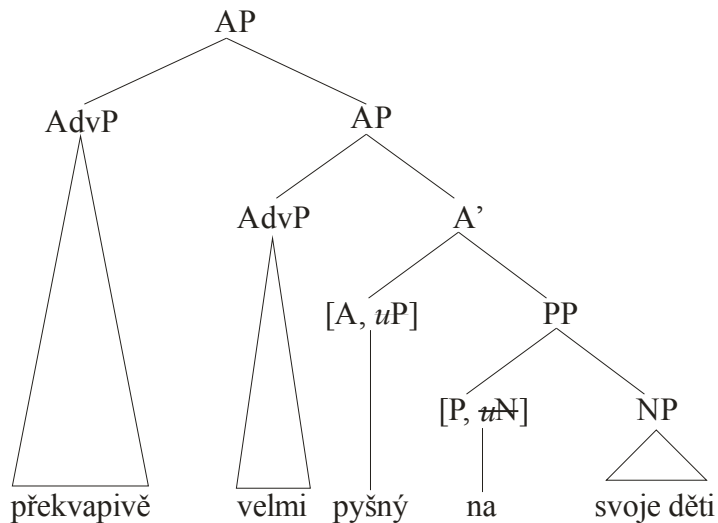
- (74) a *překvapivě velmi pyšný na svoje děti*
b **velmi tři metry dlouhý*
c *dosti/velmi překvapivě velmi pyšný na svoje děti*

V (75)a je první navrhovaná struktura fráze s post- i premodifikovaným adjektivem, v (75)b táž fráze s ještě jedním premodifikátorem-adjunktem.

- (75) a

b

Umístění kvantifikátoru do SpecAP a nekvantifikačního premodifikátoru jako adjunktů AP má výhodu v přesně daném pořadí. V AP v (76)a a (76)b je vidět, jak záleží na pořadí: v první konstrukci představuje výraz *hodně* kvantifikační modifikátor adjektiva *pyšný*, v druhém případě představuje kvantifikační modifikátor výrazu *překvapivě*; ve třetím příkladu modifikuje v pořadí první kvantifikační modifikátor (*dosti*) výraz *překvapivě* a v pořadí druhý kvantifikační modifikátor (*velmi*) pak výraz *pyšný*, opačné pořadí možné není.

- (76) a *[překvapivě [hodně [pyšný]]]*
 b *[[hodně překvapivě] pyšný]*
 c *[[dosti překvapivě] [velmi pyšný]]*

Podobně jako je tomu u pořadí shodných přívlastků (viz 2.1), záleží zjevně i na pořadí premodifikátorů adjektiva (a na pořadí jejich premodifikátorů). Příklady uvedené v (77) by mohly naznačovat, že v případě premodifikátorů by nemuselo jít o adjunkci,

ale že se premodifikátory jako fráze vyskytují ve specifikátorech nějakých funkčních projekcí (Haegeman – Guéron 1999). (K rozvíjení premodifikátorů viz dále.)

- (77) a   (*dosti*) *překvapivě velmi krásně pyšný*
           b   (*dosti*) *překvapivě velmi krásně velmi pyšný*

V (78) je vidět, jak lze uvažovat o dvou možných jednotkách, resp. dvou možných interpretacích: buď *překvapivě* modifikuje *velmi pyšný*, nebo *překvapivě velmi* modifikuje *pyšný*. Nabízí se, že interpretace č. 1 by umožňovala první a interpretace č. 2 druhou z příznakových struktur v (78)b; dále viz rozvíjení premodifikátorů.

- (78) a   [*překvapivě [hodně pyšný]*]
                   [*překvapivě hodně] pyšný]*
           b   *hodně pyšný překvapivě* (, nikoli čekane)
                   pyšný překvapivě hodně (, nikoli málo)

V

(79) jsem použil k ozřejmení „pořadí modifikace“ závorek.

Jak je patrné, nejbližší adjektivu stojí premodifikátor s kvantifikačním významem („1.“), tzn. kvantifikátor, stupňovací výraz nebo výraz míry, a to pouze jeden, (78)a. Není-li ve struktuře přítomen kvantifikační výraz, stojí těsně před adjektivem premodifikátor nekvantifikačním významem („2.“), (78)b; typ premodifikace tedy spočívá ve výrazu samém, nikoli v pozici vzhledem k adjektivu.

Parcializační výrazy, které se často řadí mezi kvantifikaci, stojí ve skutečnosti na jiném místě („2.“), (78)c.

- (79) a   [*překvapivě [velmi [pyšný]]]*
                   2.   1.
                   [[*překvapivě [velmi [tři metry [pyšný]]]]]*
           b   [*překvapivě [pyšný]*]
           c   [*skoro [tři metry/nejvíc/velmi [vysoký]]]*
                   **[velmi [tři metry [vysoký]]]*

Kvantifikační a některé nekvantifikační premodifikátory (příslovce) lze rozvíjet, (80)a, a řetěžit (i jinak než koordinací), (80)b. Co se řetěžení týče, zdá se, že neexistuje omezení; jedinou podmínkou je postupnost rozvíjení, jak naznačují závorek.

- (80) a   [*dosti [překvapivě [velmi [málo [pyšný]]]]]]*
                   [*dosti [překvapivě [velmi [pyšný]]]]]*
                   **[dosti [nedopatřením [velmi [pyšný]]]]]*

- b [dosti [překvapivě [hodně [pozvolna [velmi [pyšný]]]]]]
 [dosti [překvapivě [velmi [krásně [velmi [pyšný]]]]]]

Zdá se, že premodifikátor lze modifikovat pouze jedním modifikátorem. To by znamenalo, že možnost dvojí interpretace příkladu v (78)a (znovu jako (81)a) je způsobena tím, že jednou *překvapivě* modifikuje kvantifikační výraz *hodně* a jindy funguje jako nekvantifikační premodifikátor adjektiva (*hodně* je bez modifikátoru). V (81)b je vidět, že je-li premodifikátor *překvapivě* sám modifikován, nemůže stát v pozici modifikátoru premodifikátoru *hodně*; (81)c ilustruje nemožnost roztržení *velmi překvapivě* (fráze je nepřijatelná v dané interpretaci, protože aby byla přijatelná, musela by znamenat „překvapivě velmi hodně malý“).

- (81) a [překvapivě [hodně pyšný]]
 [překvapivě hodně] pyšný]]
 b [velmi [překvapivě [hodně [pyšný]]]]
 c hodně pyšný **velmi překvapivě** (, nikoli čekaně)
 pyšný **velmi překvapivě hodně** (, nikoli málo)
 ***velmi** hodně pyšný **překvapivě** (, nikoli čekaně)

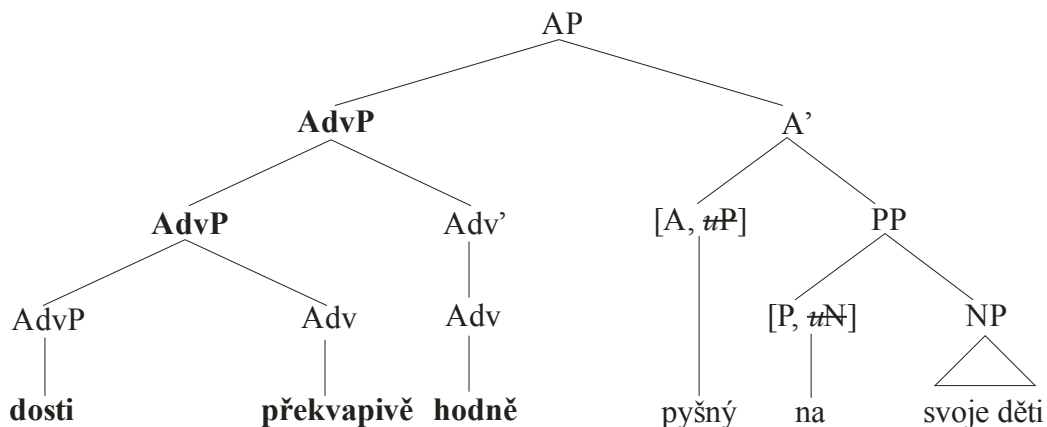
Postupnost rozvíjení je vidět i na možnosti samostatného postavení. AP *dosti překvapivě hodně pyšný* tvoří konstituent; ten tvoří i *dosti překvapivě hodně*, proto ptáme-li se *Jak byl pyšný?*, nemůžeme od něj oddělit to, co stojí v jeho základu, a odpovědět jako v (82)b.

- (82) a (Byl dosti překvapivě hodně pyšný.)
 Jak byl pyšný? = Jak **moc** byl pyšný?
 → **Hodně** (pyšný).
 → **Překvapivě hodně** (pyšný).
 → **Dosti překvapivě hodně** (pyšný).
 b → ***Překvapivě**.
 → ***Dosti**.
 → ***Dosti překvapivě**.

Tato data (zejm. rozsah konstituentů) naznačují, že strukturní podobu premodifikované AP uvedenou v (75)b bude nejspíš nutné přehodnotit. Tuto alternativu uvádím v (83), viz tučně zvýrazněné AdvP.

(83)

Jednu zajímavou skutečnost ukazuje fokalizace. V (84)b je vidět, že fokalizovat premodifikátor i se svým modifikátorem lze bez problémů, kdežto oddělit tyto dva výrazy nelze, (84)c (druhý příklad v (84)c je nepřijatelný pouze s interpretací podle (84)a, nikoli tou, která je uvedena v závorce).

- (84) a *velmi překvapivě hodně malý*
 b *hodně malý velmi překvapivě* (, nikoli čekaně)
malý velmi překvapivě hodně
 c **překvapivě hodně malý velmi* (, nikoli málo)
*velmi hodně malý překvapivě (, nikoli čekaně)
 (≠ „překvapivě velmi hodně malý“)

Příklad v (85)c ukazuje, že není-li vzdálenost (?) mezi *velmi* a *hodně* tak velká jako u (84)c, je konstrukce poměrně přijatelná.

- (85) a *dosti překvapivě velmi hodně malý*
 b *dosti překvapivě malý velmi hodně*
 c *?dosti překvapivě hodně malý velmi* (, nikoli málo)
?dosti překvapivě velmi malý hodně (, nikoli málo)
??hodně překvapivě krásně malý velmi (, nikoli málo)
*velmi překvapivě krásně malý hodně (, nikoli málo)

Dosud uvedené premodifikační výrazy byly na adjektivu nezávislé, a sice v tom smyslu, že adjektivum neurčovalo jejich formu. Existuje patrně výjimka v podobě výrazu *o hodně/málo*, který se pojí s adjektivem v komparativu (že jde o premodifikační výraz ukazují opět na kopule). Podle kombinatorických možností soudím, že jde o výraz s kvantifikačním výrazem, (86)c.

- (86) a ***o hodně/tři centimetry/délku vlasů vyšší (než Jarda)***
 b *Honza byl o hodně vyšší než Jarda.*
 c *překvapivě o hodně/tři centimetry/délku vlasů vyšší (než Jarda)*

Volba umístění kvantifikačního premodifikátoru do SpecAP s sebou pochopitelně nese otázku, jak bude strukturně vypadat AP, je-li taková AdvP fokalizována, touto otázkou se zde dále nezabývám.

- (87) *pyšný na svoje děti překvapivě hodně (, nikoli (překvapivě) málo)*
 **překvapivě pyšný na svoje děti hodně (, nikoli (překvapivě) málo)*

Shrnutí kapitoly: za základní hledisko při rozdělování modifikátorů adjektiva na premodifikátory a postmodifikátory beru postavení modifikátoru vzhledem k adjektivu v konstrukcích s kopulou, a to za bezpříznakových okolností (ty vymezují jako opak okolností příznakových, kdy je jeden prvek fokalizován).

České adjektivum lze **premodifikovat** výrazy dvojího významu – kvantifikačními a nekvantifikačními premodifikátory; představují je bez výjimky příslovce a ty adverbiální výrazy, na které se lze ptát zájmenem *jak (jak moc)* (některé z nich vypadají na první pohled jako NP (*čirou náhodou*) nebo PP (*bez pochyby*)). Pořadí premodifikátorů je určováno postupným rozvíjením, přičemž kvantifikační premodifikátor (je-li přítomen) stojí bezprostředně před adjektivem. Kvantifikační/nekvantifikační význam vyplývá z výrazů samotných, nikoli z jejich strukturní pozice. Nekvantifikační premodifikátory lze dále rozvíjet, přičemž (ne)možnost fokalizace těchto rozvíjet poskytuje poměrně zajímavý materiál.

Postmodifikovat české adjektivum lze komplementy (výrazy, které adjektivum vyžaduje). Komplement může být představován předložkovou frází, jmennou frází v jiném pádě než nominativu, vokativu (a patrně lokativu⁵³), adverbiální frází, infinitivem, vedlejší větou a jedním z komplexních výrazů (*než, jako*).

České adjektivum lze modifikovat také adjunktami, o nichž nelze rozhodnout, jde-li primárně o postmodifikaci, nebo o premodifikaci; představují je předložkové fráze, příslovce a přechodníky.

(K modifikátorům adjektiva se vrátím v kapitole o přívlastku, když bude řeč o neurčitosti pojmu „bohatě rozvíjený přívlastek“, viz 4.3.)

Kombinace (pořadí) komplementu a ne-premodifikujícího adjunktů a několika adjunktů poskytuje z hlediska zkoumání cirkumpozice potenciálně zajímavý materiál.

Jak se mi v této kapitole snad podařilo ukázat, lze z valenční teorie využít koncepci obligatorních a fakultativních doplnění adjektiva (komplementy a adjunktami). Valenční teorie má však zásadní nedostatky v nemožnosti vysvětlit, proč (a jak) některé výrazy adjektivum primárně premodifikují, jiné primárně postmodifikují a ještě jiné stojí mimo pre-/postmodifikaci. Potenciál odstranit tyto nedostatky má generativní syntax, (minimalismus); komplementy jsou generovány napravo od adjektiva, premodifikační výrazy (a jejich modifikátory) by mohly být umístěny ve specifikačních funkcích hlav nad AP a adjunktami, které nejsou primárně ani pre- ani postmodifikující, jsou patrně připojeny jinak než premodifikátory.

⁵³ Na případ komplementu v lokativu jsem nenarazil.

3.5 Deverbální adjektiva

Když v úvodu píšu, že tradiční mluvnické vědy věnují přívlastku podstatně víc prostoru než adjektivu, měl bych teď dodat, že podstatnou část prostoru věnovaného adjektivu zabírá popis (nebo spíše výčet) valenčních doplnění deverbativ.⁵⁴

Smyslem této kapitoly je zmínit rozdíly mezi valencí deverbálních adjektiv a valencí sloves, která je fundují. Vztah fundace (založený na nominalizaci, k tomu viz poznámku v kapitole 3.3.1) a její směr je metodologické zjednodušení, jehož smyslem je ozřejmit některé podobné vlastnosti slovesa a deverbálního adjektiva,⁵⁵ vypadá následovně:

- (88)   *Petr bojuje za vlast.* → *Petr bojující za vlast*
              1.   2.   1.   2.

V této kapitole se zaměřuji na pravostranné výrazy (k levostranné valenci viz kapitolu o atributu, 4.3).

Při srovnání deverbálních adjektiv s jejich slovesnými „protějšky“ lze odhalit několik pravidelností: pravidelnosti syntakticko-morfologické a pravidelnosti sémantické. Pravidelnosti sémantické se týkají (také) jména, které AP jako atribut kvalifikuje, nicméně následky se týkají rozvíti adjektiva, proto je zmiňuji už teď.

Pravidelnosti **syntakticko-morfologické** (Daneš 1987):

- a) „morfologická utvářenost“⁵⁶ zůstává často stejná jako u sloves,
- b) komplement v akuzativu zůstává pravidelně zachován pouze u deverbativ na *-cí* (od dokonavých sloves) a na *-(v)ší* (u od sloves dokonavých).

Pravidelnosti **sémantické**: další pravidelností je podle Daneše 1987 typ „hloubkového subjektu“:

- a) kvalifikuje-li derivované adjektivum hloubkový subjekt (agens/nositele), je východiskem transformace věta aktivní a hloubkový komplement zůstává zachován jako komplement adjektiva, (89)a,
- b) kvalifikuje-li derivované adjektivum hloubkový komplement (patiens v širokém smyslu), je východiskem transformace věta pasivní a hloubkový agens/nositel je typicky vyjádřen jako NP_{INSTR}, (89)b (Daneš 1987, str. 69).

- (89)   a   *soudce, který zná/znal zákony* → *soudce znalý zákonů*
              b   *válka zpusťovala zemi* → *válkou zpustošená země*

⁵⁴ „Mezi valenčně rozvíjenými adjektivy tvoří deverbativa velkou většinu.“ (Daneš 1987, str. 69)

⁵⁵ Směr fundace je určen víceméně dohodou, ve skutečnosti může být opačný nebo vůbec neexistovat, například proto, že adjektiva nedeverbální slovesy fundována nejsou (a přesto mají valenci nebo její ekvivalent). Daneš 1987 k tomu nicméně uvádí: „Jejich valence je však již jevem odvozeným: slovtvorným procesem se zároveň transformuje valenční pole slovesa a adjektivum je zpravidla přejímá s jistými pravidelnými změnami (...)“ (Daneš 1987, str. 69) Mluvím-li v textu o „derivovaných adjektivech“, jde pouze o metodologický ústupek *Mluvnici češtiny* (3).

⁵⁶ Morfologickou utvářeností se míní pád a předložka, např. *záviset na* NP_{LOC} → *závislý na* NP_{LOC}, morfologická utvářenost je zde zachována.

Do první kategorie spadají pravidelně adjektiva odvozená příponou *-cí* nebo *-(v)ší*, ale také adjektiva odvozená příponou *-lý*, dále adjektiva odvozená příponami *-ný* a další, v (90). (Daneš 1987, str. 70)

- (90)
- a *nesoucí knihu, věřící přátelům, jdoucí domů*
  - b *přinesší knihu, uvěřivší přátelům, přišedší domů*
  - c *znalý zákonů, zvyklý na práci, opuchlý pláčem, načichlý kouřem, prošlý světem, opilý vínem, rozmrzelý na celý svět*
  - d *poslušný rozkazů, svolný k sňatku, zodpovědný za návrat, vděčný přátelům za pomoc, prospěšný zdraví, protivný všem lidem, přikrčený za stromem, odhodlaný k boji, spokojený s výkonem, zamilovaný do spolužačky, povznesený nad předsudky, vázaný na rodinu, oddaný práci, odtržený od života*
  - e *vybíravý v jídle, žárlivý na jiné, dychtivý po slávě, škodlivý zdraví, přitažlivý krásou*
  - f *vědomý povinností, žádostivý peněz, milovný pořádku, citlivý na slovo, kritický k jiným názorům, dvorný vůči ženám*

Jak je vidět, jde o poměrně nesourodou skupinu adjektiv, jednak druhem doplnění (tematickou rolí i formálně), jednak, a to především, samotným adjektivem, resp. slovesem, které ho funduje.

- (91)
- nést knihu*
  - přijít domů*
  - zvyknout si na práci*
  - načichnout kouřem*
  - opít se vínem*

Do druhé kategorie spadají adjektiva zakončená na *-ný* ((92)a a (92)b; v (92)b jsou uvedeny příklady bez agentní pozice), *-telný* ((92)c, zpravidla bez vyjádření skutečného agentu/nositele), *-lý* ((92)d) a adjektiva s méně jasnou motivací ((92)e) (Daneš 1987, str. 71).

- (92)
- a *zpuštěný nepřítelem, připravený k strádání, obviněný z vraždy*
  - b *nadřazený ostatním, poddaný feudálům, otevřený novým myšlenkám, obrácený k jihu*
  - c *rozložitelný na součástky, viditelný pouhým okem, odvoditelný ze vzorce*
  - d *posedlý hudbou, omrzělý životem, podezřelý z vraždy*

Opět jde o dosti různorodou skupinu, viz výše.

Valence deverbativních adjektiv je v Danešovi ze sémantického (tematického) hlediska popsána rozsáhle, ale zejména z hlediska exaktního vymezení tematických rolí dosti nesystematicky. Za zásadní však považuji toto shrnující tvrzení:

„Ostatní znaky valenčních pozic, tj. jejich sémantické role a selektivní omezení v jejich obsazování, zůstávají stejné [jako u fundujících sloves].“ (Daneš 1987, str. 69)

Výklad o sémantických (tematických) významech adjektiv jiného než deverbálního původu je podobný. Viz kapitolu 5.6.3.

V této kapitole jsem ukázal, že mluvnice (*Mluvnice češtiny (3)* a *Příruční mluvnice češtiny*) dělí deverbální adjektiva na základě syntakticko-morfologického hlediska podle toho, jak se jejich valence liší od sloves, která je fundují, v závislosti na morfologické utvářenosti adjektiv, a na základě tematicko-sémantickém (pouze *Mluvnice češtiny (3)*) na adjektivní fráze, jejichž transformačním východiskem je aktivní věta, a na adjektivní fráze, jejichž východiskem je věta pasivní. Tyto dvě kategorie přitom zahrnují případy velmi odlišných adjektiv (resp. velmi odlišných fundujících sloves). Konstatuje se, že tematické role komplementů adjektiv jsou totožné s tematickými rolemi, které u svých (pravostranných) komplementů selektuje sloveso.

V příslušné kapitole se na uvedená dělení zaměřím z hlediska možnosti cirkumpozice AP.

3.6 Potenciální komplement

V této kapitole se zaměřím na potenciálnost komplementu u adjektiv (ve srovnání se slovesy). Důvodem je potenciální možnost cirkumpozice AP: předběžně předpokládám (podrobně viz kapitolu 5.6.4), že pro cirkumpozici (tedy „odtržení“ adjektiva a jeho doplnění) by mohla hrát roli skutečnost, jestli je komplement adjektiva skutečně potenciální, nebo jestli jde ve skutečnosti o dvě adjektiva, jedno s komplementem, druhé bez komplementu (lišící se nejlépe i v jiných vlastnostech, otázkou je jakých).⁵⁷

Příklady potenciálních komplementů sloves uvádí Daneš 1987 i Grepl – Karlík 1998, druhá jmenovaná mluvnice se vyjadřuje i k vlastnostem dvou různých sloves, která se viditelně liší pouze přítomností komplementu.

Dílčí otázky: a) nejsou komplementy u všech českých sloves ve skutečnosti potenciální?, b) nejsou komplementy u všech českých adjektiv ve skutečnosti potenciální?, c) jaký je vztah mezi potenciálním komplementem u slovesa a jeho adjektivního protějšku (deverbálního adjektiva)?

---

⁵⁷ Předeseílám, že k AP, které mohou být „roztrženy“ jménem (*větší člověk než Jarda*), mluvnice uvádějí, že doplnění adjektiva (*než Jarda*) v případě cirkumpozice ve skutečnosti rozvíjí i jméno (tzn. *člověk než Jarda*, ale také *košík hub v plný košík hub*). (Tato podmínka ovšem neplatí bez výjimek, jak je vidět přímo na *větší člověk než Jarda*, viz dále.) Z toho dovozují, že adjektivum by mělo mít schopnost stát samo o sobě, bez komplementu; protože je ale s komplementem kombinovatelné, mělo by jít o jediné adjektivum, nikoli dvě různá adjektiva.

Potenciálnost komplementu u Daneše 1987 shrnuji v (93), totéž u Grepla – Karlíka 1998 v (94).⁵⁸

- (93) Potenciální komplementy „mohou zůstat ve větě neobsazeny, lexikálně nerealizovány“, ovšem „jen tehdy, *jestliže se jejich obsazení vyrozumívá, resp. je doplnitelné, vyvoditelné z kontextu anebo situace*“; potenciální komplement „lze realizovat formou větného členu dodatečně přičleněného“.
- (94) U jistých predikátorů s předmětovou valencí je nutné, aby byl „předmět vždy nějakým jazykovým prostředkem vyjádřen“, u jiných predikátorů stojí předmět v pozici potenciální; „neužití“ předmětu má několik důvodů/motivací/významů (pozornost výpovědi je *orientována na děj/stav* sám; aktantem vyjádřitelným v předmětové pozici rozumíme jen *určitý druh z třídy objektů*; vyjádřitelným aktantem rozumíme *jakýkoli objekt, jehož se děj vyjádřený predikátorem může týkat*; chceme *vyjádřit spíš vlastnost než činnost*).

Jako příklad dvou různých predikátorů uvádí Grepl – Karlík 1998 (95), s odůvodněním, že obě věty „mohou vyjadřovat děj aktuálně probíhající v momentu promluvy“ (Grepl – Karlík 1998, str. 252). V (96) uvádím konstrukce s komplementem a bez nich, které obě mluvnické považují za příklady predikátu (resp. slovesa) jediného.

- (95) a *Petr píše dopis.*
b *Petr píše.*

- (96) *Maminka vaří (oběd).*
Pavel vysvětlil (přítomným) důvod své neúčasti.
Tatínek seděl v kuchyni a četl.
Číst mě namáhá.

Srovnání ukazuje, že Danešovu 1987 podmínku dovoditelnosti nevyjádřeného komplementu ze situace splňují zjevně i konstrukce se dvěma predikáty; druhý příklad v (95) podle mého ukazuje, že „chybějící“ komplement *dopis* by v případě potřeby mohl být nahrazen *jakýmkoli objektem, jehož se děj vyjádřený predikátorem může týkat, případně určitým druhem z třídy objektů*; stejné vlastnosti vykazují příklady v (96); ani (95) ani (96) ale nesplňují podmínku *orientace na děj/stav* ani podmínku *vyjádření spíš vlastnosti než činnosti*. Kromě toho lze vysvětlení (95) uplatnit i u (96), jak *vařit*, tak *psát* vyjadřují *děj* (spíš než stav) a *činnost* (spíš než vlastnost).

Hranice mezi predikátem s potenciálním komplementem/bez něj a dvěma predikáty tedy leží někde jinde.

---

⁵⁸ Předpokládám, že v Danešovi je řeč o potenciálních komplementech i potenciálních subjektech (obě mluvnické striktně rozlišují pravostranné a levostranné valenční výrazy). V této kapitole se vyjadřují pouze ke komplementům, pravostranným valenčním výrazům.

Zatímco oba příklady v (95) představují nejspíš jediný predikát, příklady v (97) ukazují na jedné straně *činnost*, (97)a a (97)b, a na druhé straně *vlastnost*, (97)c, mělo by jít podle Grepla – Karlíka 1998 také o případ jediného predikátu.

- (97) a *Petr píše* (, *neruš ho*)!
 b *Petr píše* (a *Marie se živím poradenstvím*).
 c *To pero píše* (, *nové nenos*)!

Pokud ale chápeme *Petr píše* z (95)b jako „Petr se živí psaním“ (tedy nikoli jako aktuálně probíhající děj), mělo by to znamenat, že rozdíl mezi dvěma různými predikátory budou zachycovat spíš pravidla, která Grepl – Karlík 1998 uvádí k vysvětlení motivace nevyjádření potenciálního komplementu: *orientace na děj/stav a vyjádření spíš vlastnosti než činnosti*. To by znamenalo, že (97)a–c budou představovat tři různé predikátory. V závorce je jejich hrubá sémantická charakteristika, která má sloužit pouze k odlišení příkladů.

- (98) a *Petr píše (dopis)* (, *neruš ho*)! [činnost, aktuálně probíhající]
 b *Petr píše* (a *Marie se živím poradenstvím*). [povolání]
 c *To pero píše* (, *nové nenos*)! [vlastnost]

Na adjektivech je tento rozdíl vidět také poměrně dobře. První příklad z každé dvojice vyjadřuje vždy stav/povahu), zatímco druhý spíš probíhající děj (?)⁵⁹; jde tedy dle mého vždy o dvě různá adjektiva. U prvních frází lze (někdy) nahradit adjektivum na *-cí* adjektivem jiným, lépe vystihujícím podstatu stavu nebo vlastnosti. Všimněte si, že distribuce těchto adjektiv je téměř komplementární: *důvěřivý Petr* versus *Petr důvěřující svým přátelům*.⁶⁰

- (99) a *bojující Petr* / *Petr bojující za vlast*
důvěřující Petr / *Petr důvěřující svým přátelům*
 b *?bojovný Petr*
důvěřivý Petr

Jde-li opravdu o dvě různá adjektiva, měla by jít použít *současně* jako atributy. Domnívám se, že nižší přijatelnost druhého příkladu pramení toliko z opakování *důvěřující*.

⁵⁹ Naproti tomu Daneš 1987: „(...) adjektivum totiž vyjadřuje vlastnost pocíťovanou jako trvalejší, jako statický stav, naproti tomu u slovesa – i když má často rovněž statický význam – odstín dějovosti zůstává zachován.“ (Daneš 1987, str. 68)

⁶⁰ Mám dojem, že v současné češtině je tendence zpravidelňovat, proto je např. možno stále častěji vidat *inspirující film* (= inspirativní).

Někdy má adjektivum „nahrazující“ adjektivum zakončené na *-cí* zachováno tematické role, jindy nikoli.

(i) *důvěřivý vůči přátelům*

(ii) **inspirativní nové tvůrce*

(→)

Je snad zřejmé, že i tehdy, je-li se modifikacemi zachována valence, jde o adjektivum s jiným významem než v případě adjektiva zakončeného na *-cí*.

- (100) a *důvěřivý Petr důvěřující svým přátelům*
?důvěřující Petr důvěřující svým přátelům

Jako druhý test různosti adjektiv by mohla sloužit otázka po vlastnosti, resp. ději. Je vidět, že po vlastnosti/stavu se lze otázkou zaměřenou na děj, resp. po ději otázkou zaměřenou na vlastnost/stav zeptat poměrně neobratně.

- (101) a *důvěřující/důvěřivý Petr – Jaký? – Důvěřivý.*
Petr důvěřující přátelům - ?Jaký? - ?Důvěřující přátelům.
 b *důvěřující/důvěřivý Petr – ??Co dělají? – Důvěřivý.*
Petr důvěřující přátelům – Co dělají? - ?Důvěřující přátelům.

Je třeba dodat, že i když se *bojující* a *bojující* [proti NP_{DAT/S} NP_{INSTR}] (možná) liší těžko postižitelným významem, formálně zůstávají součástí původních kategorií. V (102) tuto skutečnost dokládám na možnosti premodifikace adjektiva: *bojovný* lze modifikovat příslovcem *velmi* a nikoli příslovcem *zuřivě*, zatímco *bojující* i *bojující* s lze modifikovat příslovcem *zuřivě*, nikoli příslovcem *velmi*.

- (102) **velmi bojující Petr* // **Petr velmi bojující s nepřáteli*
velmi bojovný Petr
zuřivě bojující Petr // **Petr zuřivě bojující s nepřáteli*
 **zuřivě bojovný Petr*

V určitých kontextech je adjektivum zakončené na *-cí* bez komplementu dokonce nepoužitelné. V (103)a má *doporučující dlouhé procházky* zjevně jiný význam než *doporučující* bez komplementu; význam AP *doporučující lékař* si dokážu představit jako *funkci* daného lékaře (něco jako *poradní lékař*), nikoli jako *činnost*.

- (103) a *lékař doporučující dlouhé procházky*
 b *?doporučující lékař*
doporučující zpráva

Ve (104) nicméně ukazují, že ne všechna deverbální adjektiva zakončená na *-cí* je v nepřítomnosti komplementu nutno interpretovat s jiným významem než tím, jaký jim přisuzujeme, je-li komplement přítomen, (104)b. Zdá se, že záleží spíše na tom, jestli existuje alespoň *možnost* interpretovat adjektivum bez komplementu odlišně.

- (104) a *maminka vařící oběd*
 b *vařící maminka* („maminka, která vaří“)
vařící maminka („maminka, která se vaří, je vařící, vroucí“)

Protože adjektiva zakončená *-cí* s opravdu dějovým významem se nemohou vyskytnout v predikativu, (105)b, domnívám se, že adjektiva uvedená v (105)a musejí nést nějaký rys ne-dějovosti.

- (105) a   ?Petr je bojující. (≈ „bojovný“)
               ?Petr je důvěřující. (= „důvěřivý“)
               Ten film je inspirující. (= „inspirativní“)
               Ta voda je vařící. (= „vroucí, horká“)
               (≠ „voda se vaří“)
- b   *Maminka je vařící (oběd). (= „maminka vaří...“)
        *Petr je bojující proti nepřítelům. (= „Petr bojuje...“)

Zajímavou skupinu představují deverbální adjektiva zakončená na *-ný* a *-tý*, která podle Danešova 1987 dělení kvalifikují hloubkový komplement (*země zpustošená válkou*). Ve (106) ukazují, že u struktur s kopulou lze rozlišovat stav, (106)a, od děje, (106)b; v současné češtině je patrná tendence formální rozdíly mezi stavem a dějem neutralizovat, (106)c. Adjektivní fráze použité jako atribut takový formální rozdíl neznají, využívají vždy pouze dlouhých tvarů, (106)c, domnívám se proto, že jde vždy o stav, bez ohledu na to, jestli má adjektivum komplement nebo nikoli.

- (106) a   *země byla zpustošená*
        b   *země byla zpustošena (válkou)*
        c   *země byla zpustošená (válkou)*
        d   *zpustošená země*
               země zpustošená válkou
               **zpustošená země zpustošená válkou*

Dvojice *zpustošený* a *zpustošený válkou* tedy představuje jediné adjektivum s potenciálním komplementem.⁶¹

Stejným způsobem je třeba podívat se také na adjektiva nedeverbální; dobrý podklad poskytuje Daneš 1987, který je dělí podle formy komplementu.

Výše mluvím o rozdílu mezi *vlastností/stavem* a *činností*; v (107) je vidět, že sémantický rozdíl mezi dvěma adjektivy nemusí být vždycky takto přímočarý. U adjektiv *poslušný* a *poslušný NP_{GEN}* je rozdíl vyjádřitelný poměrně obtížně, domnívám se nicméně, že existuje.

- (107)   *poslušný voják*
               voják poslušný rozkazů

⁶¹ Grepl – Karlík 1998 považuje u sloves prostředek jednou za adjunkt, jednou za adverbální komplement!

Podobně složitě zachytitelný je rozdíl mezi dvěma nedeverbálními adjektivy, z nichž jedno komplement vyžaduje a druhé nikoli.

V (108) uvádím příklady dvou adjektiv⁶², která mají bez komplementu stejný význam jako s ním, a jednoho adjektiva, u něhož se význam v závislosti na přítomnosti komplementu různí. Domnívám se, že adjektivum *větší* i adjektivum *plný* vždy implikují potenciální komplement, zatímco adjektivum *pyšný* se od adjektiva *pyšný* [na NP_{ACC}] liší prostě v tom smyslu, že *pyšný* vyjadřuje vlastnost zápornou, zatímco *pyšný na někoho* vlastnost⁶³ kladnou.⁶⁴

- (108) a *pyšný na svoje děti / pyšný*
 b *větší než Jarda*
plný ovoce

V (109) opakuji první test na různost adjektiv; nižší přijatelnost prvního příkladu je opět způsobena neustrojeností opakovaného *pyšný*. V (110) testují tato adjektiva ještě jednou; první příklad je přijatelný snad jako nadsázka nebo hra se slovy, zatímco zbývající dva jsou zcela v pořádku. (Druhý, otázkový, test zde patrně uplatnit nelze, protože rozdíl mezi *pyšný* a *pyšný na* nejspíš nespočívá v rozdílu mezi stavem/vlastností a činností.)

- (109) a *?pyšný muž pyšný na svoje děti*
 b **větší člověk větší než Jarda*⁶⁵
*plný koš plný ovoce
- (110) a *??Byl pyšný, a sice pyšný na svoje děti.*
 b *Byl větší, a sice větší než Jarda.*
Ten koš byl plný, a sice plný ovoce.

Stejně jako u deverbativ *bojující* a *bojující s* je nutno přiznat, že *plný* NP_{ACC} není možné premodifikovat kvantifikačními výrazy typu *velmi*, kdežto *plný* ano, přitom u zbylých dvou (resp. tří) adjektiv je premodifikace možná bez výjimky. *Plný* by tedy bylo možno klasifikovat jako adjektivum kvalitativní kvalifikační a hlavu AP *plný* NP_{ACC} jako adjektivum kvalitativní deskriptivní⁶⁶ (*zčášti plný ovoce* je zřejmě

⁶² Nikoli náhodou jde o dvě struktury uváděné Danešem 1987 jako příklady ustálených výjimek, u kterých je možná cirkumpozice:

- (i) *větší člověk než Jarda*
 (ii) *plný košík ovoce*

⁶³ Taky je samozřejmě možné, že jedno vyjadřuje vlastnost a druhé něco jako stav, to je ovšem už příliš tenký led.

⁶⁴ Snad není bez zajímavosti, že stejně funguje adjektivum *hrdý*.

⁶⁵ Věta je patrně přijatelná s příznakovou intonací, kterou by v písmu bylo možno zaznamenat např. takto:

- (i) *větší člověk, větší než Jarda*

⁶⁶ Připomínám, že Grepl – Karlík 1998 tvrdí, že valenci mohou mít pouze (?) adjektiva kvalitativní kvalifikační.

přijatelné, viz 2.1 a 3.1). Přesto se domnívám, že v jiných ohledech jde o adjektivum jediné, a to v tom smyslu, že vykazuje jednu sémantickou vlastnost, nikoli dvě.

- (111) *velmi pyšný muž // muž velmi pyšný na svoje děti*
o hodně větší člověk // člověk o hodně větší než Jarda
velmi plný koš // *koš velmi plný ovoce

Shrnutí kapitoly a vyjádření k dílčím otázkám: v této kapitole jsem se pokusil ukázat, že hranice mezi adjektivem s potenciálním komplementem a bez a dvěma různými adjektivy (s komplementem a bez něj) leží jinde, než kam ji položil Grepl – Karlík 1998. Přesnějšimu určení je mnohem blíže Daneš 1987, který tvrdí, že potenciální komplement musí být dovoditelný (ze situace); nedodává však, že má-li jít o jediný prvek (v jeho případě sloveso, v mém případě adjektivum), je nutné, aby byl jeho význam zhruba týž s komplementem i bez něj. Jinými slovy, na jedné straně existují adjektiva, u nichž lze komplement ponechat nevyjádřený beze změny významu, na druhé straně adjektiva, která u nichž přítomnost/nepřítomnost komplementu význam mění.

Význam adjektiva je pak vymezen někdy poměrně jednoduše (*stav/vlasnost* versus *děj*), jindy poměrně složitě a neprůhledně; ke zjištění rozdílnosti/totožnosti adjektiv jsem navrhnul tři jednoduché testy. Při takovém lišení adjektiv dle mého záleží alespoň na *možnosti* (nikoli na *nutnosti*) interpretovat adjektivum bez komplementu odlišeně od jeho protějšku s komplementem (tj. nesejde na tom, že v daném případě může být upřednostňována interpretace „s komplementem“).

Představu o totožnosti adjektiva v několika případech narušil typ premodifikace, přesto se domnívám, že v *určitém ohledu* jde o adjektivum jediné.

Komplementy u *všech* českých adjektiv tedy potenciální nejsou. Slovesa zde nezkoumám, na základě příkladů z Karlíka – Grepla 1998 lze ale konstatovat, že potenciálnost záleží na interpretaci, u slovesa tedy mohou nastat tři situace: a) komplement je vyjádřen, b) komplement je nevyjádřen a zůstává potenciální, c) sloveso komplement vůbec nevyžaduje a od slovesa s (potenciálním) komplementem se významově liší.

3.7 Zájmena a číslovky s postmodifikátorem

Některé z výrazů, které se tradičně řadí k přívlastkům⁶⁷ (Šmilauer 1965, Daneš 1987 nebo Grepl – Karlík 1986, Šmilauer 1966 je dokonce řadí přímo k adjektivům)⁶⁸ mohou

⁶⁷ Přívlastkům shodným. Jsem si vědom toho, že nelze ztotožňovat *adjektivum* a *atribut*, nicméně některé vlastnosti v této kapitole uváděných výrazů jsou natolik zajímavé, že srovnání s adjektivy je na místě. Některé výrazy (*týž* a *první*) navíc Daneš 1987 uvádí jako příklady atributu v cirkumpozici.

⁶⁸ Např. Šmilauer 1984: můj, tvůj, její, náš, váš, svůj; ten, tento, tenhle, tamten, tamhleten, onen; týž, tentýž, sám; taký, takový, onaký; který, jaký, čí; některý, nějaký, něčí, nijaký; jeden, dva, tři, čtyři; číslovky pět – devadesát devět v 2., 3., 6. a 7. pádu; první, druhý, paterý, mnohý, pětinasobný; všečen (Šmilauer 1965, str. 1984); podobně Grepl – Karlík 1998: „Shodný přívlastek, který charakterizuje kvantitu osob, zvířat nebo věci pojmenovaných substantivem, se nazývá přívlastek kvantitativní. Vyjadřuje se číslovkami určitými (jeden svícen, dva (tři, čtyři) svícny, dvoje (troje) dveře, sedmero krkavců, první (druhý, stý) divák) i neurčitými (všichni muži, několikátý případ). (...) Shodný přívlastek, kterým mluvčí identifikuje adresátovi „předmět řeči“, se nazývá přívlastek referenční“. Tedy např. Podej

Kdo je Jarda? –   **(Jarda je) takový jako Honza.*
                                   *(Jarda je) jiný než Honza.
                                   *(Jarda je) první ze třídy.

Solidní kritérium, které lze použít k oddělení adjektiv od zájmen/číslovek, uvádí Daneš 1987: „Fráze se strukturou substantivum – delimitátor nemá propoziční povahu (srov. *nějaká kniha* → **kniha, která je nějaká*.” (Daneš 1987, str. 154) Výrazy v (115)a mohou být poněkud méně přijatelné, nicméně na rozdíl od **kniha, která je nějaká* přeci jen přijatelné jsou; zajímavé je, že Danešův příklad, na rozdíl od konstrukcí v (115), představuje adjektivum, které nevyžaduje komplement.

- (115)   a   takový člověk → ?člověk, který je takový
                                   jiný člověk → ?člověk, který je jiný
                                   první žák → ?žák, který je první
                                   (stejný člověk → ?člověk, který je stejný)
- b   takový člověk jako Honza → člověk, který je takový jako Honza
                                   jiný člověk než Honza → člověk, který je jiný než Honza
                                   první žák (ze třídy) → žák, který je první (ze třídy)

Daneš 1987 dodává, že „pokud jde o výraz *jiný*, lze ho užít predikativně, jen vyjadřuje-li různost implicitní kvalifikace, nikoli objektu samého: význam výpovědi *s mužem, který by byl jiný než ty, bych asi žít nedovedla* připouští možnost „dovedla by žít s jiným mužem stejných vlastností“.“ (Daneš 1987, str. 154)

Z množství materiálu tedy zůstaly pouhé tři konstrukce. Daneš se navíc domnívá:

„Přívlastek složený, jehož jednou složkou je delimitátor (adjektivní zájmeno ukazovací nebo neurčité), se za postupně rozvíjející nepovažuje.“ (Daneš 1987, str. 156)

Přesto se k těmto konstrukcím ještě vrátím v kapitole věnované cirkumpozici, neboť i tam vykazují podobné vlastnosti jako AP.

V kapitole 3.4 jsem se pokusil popsat českou adjektivní frázi s jejími modifikátory. Zčásti jsem k tomu použil výkladů z Daneše 1987 a Grepla – Karlíka 1998, zčásti jsem však musel některá východiska přehodnotit.

Dospěl jsem k závěru, že generativní gramatika (minimalismus) poskytuje k popisu české adjektivní fráze lepší prostředky než zmíněné mluvnice (exaktnější a explanatorně adekvátnější dělení na komplementy a adjunktivy, včetně jejich tematických rolí, a možné vysvětlení jejich strukturních pozic/pohybu).

Díličí zjištění:

- a)   hranice mezi adjektivy s vyjádřeným/nevyjádřeným (tj. potenciálním) komplementem a adjektivy s komplementem/bez komplementu vede

jinudy, než kam ji pokládá Grepl – Karlík 1998; toto zjištění by mohlo být využitelné k popisu cirkumpozice AP;

- b) některá zájmena a číslovky vykazují vlastnosti podobné adjektivním frázím, proto se k nim vrátím v kapitole o cirkumpozici české AP;
- c) některá data týkající se kombinovatelnosti modifikátorů adjektiva rovněž vykazují potenciál k možnému osvětlení podmínek cirkumpozice AP.

4 Uplatnění adjektivní fráze ve větě

V předchozích kapitolách naznačené možnosti rozvíjení adjektiva jsou podle Daneše 1987 stejné bez ohledu na jeho větněčlenskou pozici (jak bylo vidět, pracoval jsem převážně s adjektivní frází bez navázání na jméno; pouze v případech, kde to bylo ku prospěchu věci, jsem se obrátil na AP jako atribut a AP jako predikativum). Platí ale, že „že s výjimkou jediného formálně i významově vyhraněného typu všechna adjektiva mohou být predikativy, což zdaleka neplatí o adjektivech obecně“ (Daneš 1987, str. 67).

V této kapitole popisují uplatnění české adjektivní fráze ve větě, a sice jako přívlastek, jako doplněk a jako predikativum; že jde o adjektivní frázi dokládám tím, že vždy uvádím adjektivum s premodifikátorem *velmi*.

S ohledem na téma této práce věnuji pozornost především přívlastku, protože jinde o cirkumpozici AP uvažovat nelze; predikativu se věnuji kvůli jednomu zajímavému rozdílu (oproti přívlastku) mezi češtinou a jinými jazyky (zastoupenými němčinou). Jinému druhu přívlastku se zde nevěnuji.

Teoretickým východiskem jsou opět tradiční mluvnice (Daneš 1987, Grepl – Karlík 1998, Šmilauerova *Novočeská skladba a Nauka o českém jazyku* a Trávníčková *Mluvnice spisovné češtiny 2*), přičemž ke generativní gramatice (minimalizmu) se obracím tam, kde mám pocit, že nabízí lepší (exaktnější, explanatorně adekvátnější) vysvětlení.

Konstrukcemi, které Quirk 1985 označuje za „adjektiva jako hlavy jmenných frází“ a které mohou zastávat tytéž větněčlenské pozice jako jmenná fráze, se zde nezabývám, (116)a; stejně tak se nezabývám adjektivními frázemi v pozici *supplementive adjective clauses* (Quirk 1985), neboli *atributem volným* (Daneš 1987).

- (116) a   *Ten vrchní byl ale nepříjemný!*
b   *Ten muž, rovný a přímý, by se nikdy nesklonil.*
(= „Ten muž, (který) byl rovný a přímý, by se...“)

4.1 Adjektivní fráze v predikativu

Podle Daneše 1987 je pozice adjektiva (zde AP) v predikativu další významnou realizací tohoto druhu (po uplatnění v pozici atributu). Důležitost uplatnění AP v predikativu shrnuje takto:

„Užití adjektiva jako predikativu je z hlediska soustavy valenčních struktur nejdůležitější. Důvod je ten, že s výjimkou jediného formálně i významově vyhraněného typu všechna adjektiva vyžadující valenční rozvití mohou být predikativy, což zdaleka neplatí o adjektivech obecně.“ (Daneš 1987, str. 67)

Mezi uplatněním jako atribut (přesněji determináčnící, k němu viz kapitolu 4.3) a pozicí v predikativu existuje vazba:

„(...) je zpravidla možno vyvozovat adjektivní determinační atribut transformací z věty, v které je ono adjektivum predikativem.“ (Daneš 1987, str. 159)

Uplatnění adjektivní fráze v predikativu ovšem vykazuje několik zvláštností:

- a) vedle nominativu se může AP vyskytovat v instrumentálu,
- b) adjektivum se může (omezeně) vyskytovat i se jmenným skloňováním,
- c) některá adjektiva se mohou vyskytovat pouze jako součást AP v predikativu, (dlužen nám vs dlužná částka)
- d) některá adjektiva se v AP v predikativu vyskytovat nemohou (AMČ 159 i Quirk)
- e) morfologické rozdíly mezi AP v predikativu a AP jako atribut existují i v jiných jazycích.

V této kapitole se s jednou výjimkou⁶⁹ zmíním o každé z nich; význam pro možnou cirkumpozici AP v atributu by mohlo mít zejména omezení predikativního uplatnění AP tvořených adjektivy určitého druhu.

Verbonominální (slovesně-jmenný) přísudek je přísudek vyjádřený pomocí určitých tvarů slovesa *být* (a jiných sloves, např. *mít* NP_{ACC}, *zdat se*, *jevit se*, *stát se*) a jmenné části, kterou může představovat adjektivní fráze, jmenná fráze, předložková fráze, adverbiální fráze, číslovka nebo infinitiv (Karlík 2003).

O přísudkové adjektivní frázi mluvíme v řadě různých případů, (117)a–f. Zcela arbitrárně lze za základní považovat konstrukce se slovesem *být* – v (117)a uvedeno s AP v nominativu i instrumentálu. Na rozdíl od AP v predikativu s jinými slovesy se zde instrumentál jeví jako velmi rychle zastarávající.

Po slovesech *zdat se/jevit se* je v instrumentálu a nominativu, (117)b, po slovese *stát se* v instrumentálu, (117)c, a po slovese *mít* NP_{ACC} v akuzativu, (117)d; po slovese *být* může být přísudková AP v nominativu, instrumentálu a genitivu (stojí-li v pozici podmětu numerativ, zájmeno *co*, *něco*, *nic*, *cosi*, *cokoli*, *leccos* atd.). V nominativu a u těch adjektiv, u kterých je to možné, může být použit tvar jmenné deklinace, ale jen ve větách s lidským podmětem (nejčastěji v maskulinu);⁷⁰ ve větách s predikátorem s modálním/hodnotícím významem a podmětem v podobě infinitivu/vedlejší věty/zájmena *to/nic/všechno* mohou být hlavy AP ve jmenném tvaru neutra. Nominativ a instrumentál může mít AP po slovese *být* i tehdy, zastává-li predikátor jinou větněčlenskou pozici (jako infinitiv).

(117) a *Jarda je (velmi) unavený (celodenní práci).*

?*Jarda je (velmi) unaveným (celodenní práci).*

⁶⁹ Zmiňovat zde adjektiva, která se mohou vyskytovat pouze v predikátu, nepovažuji za náležité.

⁷⁰ „Jmenné tvary vyjadřují spíše relativně přechodný stav (...), kdežto tvary složené spíše stav stálý (...). (...) Jmenné a složené tvary některých adjektiv ve spojení s *být* zakládají různé predikátory, což se projevuje na tom, že tyto predikátory mají různou valenci. (...) V přísudcích s adjektivy slovesného původu, která jsou odvozena z přičestí trpného, se užívají tvary složené, má-li věta význam stavový (...). Konkurojí jim věty s přísudkem ve tvaru opisného pasiva (...). Ve větách s významem dějovým se v kultivovaném vyjadřování užívá slovesný přísudek s formou opisného pasiva (...). Složené tvaru se jako jediného užívá tehdy, vyjadřuje-li adjektivum jiný druh vlastnosti, než je vlastnost vyplývající z děje vyjadřovaného příslušným slovesem (...).“ Karlík 2003, str. 401.

- b *Jarda se zdá/jeví (velmi) unavený(m) (celodenní práci).*
- c *Situace se stala (velmi) zoufalou.*
- d *Jarda má matku (velmi) nemocnou (kvůli těžké práci).*
- e *Jarda je (velmi) líný.*
Chtěl být (velmi) zdravý/zdravým/zdráv.
Bylo (velmi) nutno/nutné to udělat.⁷¹
Není (naprosto) podstatnou námitka, že o tom nevěděl.
Být (úplně) geniální(m) není lehké.
- f *Několik lidí je dnes (vážně) nemocných.*
Leccos je na jeho chování (velmi) divného.

V predikativu se může vyskytnout i velmi komplexní adjektivní fráze, (118)a. Na rozdíl od AP v atributu není možné postupné rozvíjení, nýbrž pouze koordinace (118)b (viz kapitoly 4.3.1 a následující).

- (118) a *Jarda je (velmi) unavený (celodenní práci) a zároveň (velmi) hrdý (na vykonané dílo).*
Jarda je (velmi) unavený (celodenní práci), (ale) (velmi) hrdý (na vykonané dílo).
- b **Jarda je velký černý.*
*Jarda je na své děti pyšný velký.
*Jarda je pyšný na své děti velký.

Jak uvádím v kapitole 2.2, do současné češtiny se zachovaly pouze zbytky jmenného skloňování adjektiv, a to výhradně v AP v predikativu a v AP jako doplněk.

- (119) *Marie je již zdráva.*
Marie se vrátila zdráva.
*To je zdráva Marie.

Co se morfologie adjektiva týče, rozdíly mezi AP v predikativu a AP jako atributu se nevyčerpávají u jmenného a složeného skloňování českých adjektiv; Rubin 2002 uvádí příklady německých a ruských predikativů a jejich srovnání s atributy. Německé příklady ukazují, že adjektivum *klein* se v predikativu vyskytuje bez koncovky, (120)a, zatímco v atributu koncovku korespondující se rodem a pádem (viz člen *der*) má, (120)b.

- (120) a *Der Hund ist klein.*

⁷¹ *Je/bylo nutno* se zřejmě lexikalizovalo do té míry, že modifikace *velmi* zní téměř nepřijatelně.

- („Ten pes je malý.“)
- b   *der kleine Hund*
 („(ten) malý pes“)

Ruské příklady pak ukazují, že distribuce jmenných tvarů adjektiv může v jiných jazycích podléhat přísnějším podmínkám než v češtině; v ruštině jsou v predikativních konstrukcích povoleny pouze adjektiva s krátkými tvary (ekvivalent českých tvarů jmenných), (121)a, zatímco v atributu se vyskytují vždy pouze tvary dlouhé (ekvivalent českých tvarů smíšených), (121)b. Příklad v (121)c představuje zdánlivou výjimku, ve skutečnosti by tuto konstrukci bylo možno považovat za elipsu, viz český překlad pod příkladem, *bystrá (dívka)*.

- (121)   a   *Devuška umna.*
 („Ta dívka je bystrá.“)
- b   *umnaja devuška*
 („bystrá dívka“)
- c   *Devuška umnaja.*
 („Ta dívka je bystrá **dívka**.“)

I když je tedy užití adjektiva v AP v predikativu v jednom směru (valence adjektiva) ústřední, v jiném směru je podstatnější jeho užití v atributu (přítomnost adjektivní flexe v atributu v němčině, ruštině a částečně i v češtině).

V predikativu se nemohou vyskytovat adjektiva zakončená na *-cí* a *-(v)ší* (adjektiva procesuální, resp. adjektiva rezultativní aktivní, viz 2.2), (122)a–b.

- (122)   a   **Petr je bojující proti nepřítelům.*
               *člověk bojující proti nepřítelům*⁷²
- b   **Petr je zabivší Jardu.*
               člověk zabivší Jardu

Zcela neterminologicky se domnívám, že tento druh deverbálních adjektiv v sobě nese tolik dějovosti, že je lépe vyjádřit totéž větou s predikátem slovesným, (123). (Viz také kapitolu 3.6, kde dělím procesuální adjektiva do dvou kategorií.)

- (123)   **Petr je bojující proti nepřítelům.* ≈ *Petr bojuje proti nepřítelům.*

Další případ, kdy se určitý druh adjektiva nemůže vyskytnout v predikátu, vychází mnohem více ze sémantiky: podle Quirka 1985 se v AP v predikativu nemůže objevit tzv. neinherentní adjektivum (viz kap. 2.1). V prvním příkladu v (124) má *velký* zjevně poněkud jiný význam než *velký* (= vysoký, velký vzrůstem) v příkladu druhém; tento význam lze nejlépe označit za přenesený nebo odvozený od inherentního adjektiva.

⁷² O nevhodnosti některých adjektiv v atributu viz kapitolu 4.3.

- (124) *Jarda je můj **velký**_i kamarád.*
*Můj kamarád Jarda je **velký**_{ii}.*

Shrnutí kapitoly: predikativům s AP nelze upřít centrální postavení ve smyslu valenčních doplnění: má-li valenci adjektivum v AP v pozici atributu, má ji i v predikativu; kromě toho existuje dostatek důvodů považovat AP v atributu za přinejmenším rovnocennou pozici: v ruštině a v němčině mají flexi pouze adjektiva v přívlasktových AP, v češtině jsou nepřívlastková pozice AP (predikativ a doplněk) jedinou možností uplatnit jmenné (tj. neadjektivní) skloňování. Některé druhy adjektiv se mohou (bez ohledu na valenci) vyskytnout pouze v atributu (deverbální adjektiva procesuální a rezultativní aktivní a tzv. neinherentní adjektiva).

4.2 Adjektivní fráze jako doplněk

Adjektivní fráze v pozici doplněku se přinejmenším ve dvou vlastnostech shoduje s adjektivní frází v predikátu: a) vedle složené deklinace se omezeně uplatňuje deklinace jmenná, b) uplatňuje se úplná adjektivní valence. Na rozdíl od AP v predikátu nejsou na adjektivum kladena žádná omezení.

Daneš 1987 s *doplňkem* jako kategorií vůbec nepracuje, rozlišuje pouze (adjektivní) komplementy daného slovesa (příčemž zvláště vyčleňuje *predikativ*, jmennou část přísudku po slovese *být/bývat*), (125)a, a adverbiální určení (*určení průvodních okolností*, tj. nevalenční doplněk), které může být vyjádřeno i AP, (125)b⁷³ (všechny AP v doplněku uvádím s adjektivy složeného i jmenného skloňování).

- (125) a *Petr vypadal **(úplně) unavený/unaven (celodenní práci)**.*
 b *Dělníci se vraceli (velmi) vyčerpaní/vyčerpání (celodenní práci).*
*Dělníci se nechtěli vracet **(úplně) vyčerpaní/vyčerpání (celodenní práci)**.*

Jinak se ale s běžným pojetím doplněku v zásadě nerozchází⁷⁴: „Doplněk je termín, jímž označujeme takové doplnění slovesa v jakékoli jeho formě a větněčlenské platnosti, které se současně vztahuje i k některému z participantů (...) implikovaných v sémantické struktuře tohoto slovesa a shoduje se s výrazem, kterým může být tento participant označen.“ (Karlík 2003, str. 486)

Co do komplexnosti doplněku, platí totéž co u AP v predikátu: možná je pouze koordinace, (126)a, nikoli postupné rozvíjení, (126)a.

- (126) a *Jarda se vrátil **(velmi) unavený (celodenní práci) a zároveň***

⁷³ Grepl – Karlík 1998 rozlišují *kopredikátorový komplement* (*Zdál se nám krásný.*) a *kopredikátorový adjunkt* (*Vrátil se unavený.*).

⁷⁴ „Jde (...) o vztah dvou propozic, z nichž jedna je pojata jako vedlejší (někdy se proto mluví o „druhé predikaci“).“ (Daneš 1987, str. 108)

(velmi) hrdý (na vykonané dílo).

Jarda se vrátil (velmi) unavený (celodenní práci), (ale) (velmi) hrdý (na vykonané dílo).

b *Jarda se vrátil **velký černý**.

*Jarda se vrátil na své děti pyšný velký.

*Jarda se vrátil pyšný na své děti velký.

Doplňek vyjadřuje různé funkce/významy; má-li podobu AP, vyjadřuje „vlastnost, tj. nějaký psychický, tělesný nebo jiný stav, jehož je někdo nebo něco nositelem, resp. stav vyplývající z děje, jehož je někdo nebo něco patientem”⁷⁵ (Karlík 2003, ibid.). Pád AP v doplňku se shoduje s pádem větného členu, který představuje nositele vlastnosti doplňkem vyjádřené, (127)a.

(127) a **Jarda**_{NOM} seděl (velmi) ponořený_{NOM} (do práce).

Zastihli jsme **Jardu**_{ACC} (velmi) ponořeného_{ACC} (do práce).

4.3 Adjektivní fráze jako atribut

Adjektivní fráze užitá v pozici atributu představuje pro tuto práci nejdůležitější distribuci adjektivní fráze. V následujících třech podkapitolách proberu postupně tři možné pozice české atributivní AP vzhledem ke jménu – před jménem, za jménem a tzv. cirkumpozici. Každá z těchto pozic má svá specifika, která popíšu především na základě tradičních mluvnic.

Popis adjektivní fráze v atributu představuje v generativním (minimalistickém) rámci nemálo obtíží, a na rozdíl od generativního popisu adjektivní fráze (s komplementy a adjunkty) v něm podle mě neleží těžiště této práce: jde mi zde především (a mimo jiné) o nastínění případných podmínek pro výskyt atributivní AP ve třech pozicích vzhledem ke jménu, nikoli o způsob uskutečnění distribuce AP (tedy zejm. způsob napojení různých druhů AP na jméno). Kromě toho považuji popis atributu, který poskytují české mluvnice, a to zvláště tehdy, je-li zvláště k dispozici dobře zpracovaný popis adjektivní fráze (který např. odstraní vágnost pojmu „bohatě rozvitý přívlastek“⁷⁶), za poměrně zdařilý. O několika možnostech fungování AP v rámci jmenové fráze se proto pouze stručně zmíním v jedné podkapitole.

Neuvádím-li jinak, vyjadřuji se pouze k atributu představovanému adjektivní frází (tradiční přívlastek shodný); označení „atribut“ proto používám v následujících kapitolách jako označení pro atributivní AP.

⁷⁵ Z toho plyne, že *dřevěný* ve větě *Nalezli jsme ten stůl dřevěný* bude sémanticky jiného druhu než *Ten stůl je dřevěný*.

⁷⁶ Explicitně např. Šmilauer 1977: „Pojem silně rozvitého přívlastku nelze stanovit mechanicky.“ (Šmilauer 1977, str. 74)

Mluvnice definují **sémantiku** atributu v podstatě shodně: podle Daneše 1987 atribut (nejen v podobě AP) „vyjadřuje statický příznak substantiva“⁷⁷ a další sémantickou informaci o entitě označené dominujícím substantivem (Daneš 1987, str. 147), podle Grepla – Karlíka 1998 adjektivní fráze v atributu „vyjadřují lexikálním významem adjektiva vlastnosti (...) toho, co je pojmenováno frází, jejímž jádrem je substantivum“ (Grepl – Karlík 1998, str. 318), podle Šmilauera 1966 atribut „blíže vymezuje podstatné jméno“ (Šmilauer 1966, str. 171) a „přívlastek adjektivní je přívlastkem nejvlastnějším, neboť podstatou adjektiva je pojmenování vlastností substancí“ (Šmilauer 1966, str. 184), a Trávníček za něj považuje „jakékoli bližší určení podstatného jména majícího kterýkoli úkon ve větě, úkon podmětu, přívlastku, předmětu, příslovečného určení, přísudku nebo doplňku“ (Trávníček 1951, str. 761).

Syntakticky je atribut vymezen jako suplement substantiva, člen substantivní fráze, který je substantivem dominován (Daneš 1987, str. 127), podle Grepla – Karlíka 1998 patří adjektivní fráze v atributu „mezi nevalenční výrazy, které tvoří složku nominální skupiny, jejímž jádrem je apelativum“ (Grepl – Karlík 1998, str. 191), lze ji chápat i jako „syntaktickou pozici, v níž je výraz, který přímo závisí na substantivu v jakékoli větněčlenské platnosti“⁷⁸ (Grepl – Karlík 1998, str. 317). Pro Šmilauera je atribut „větný člen, který rozvíjí skladební podstatné jméno (jakékoli větné platnosti)“ (Šmilauer 1966, str. 171).

Jak je patrné, Daneš 1987 i Grepl – Karlík 1998 považují atribut za člen, který dominující substantivum nevyžaduje⁷⁹ (na sémantické rovině platí, že adjektivní atribut „není dán intencí dominujícího členu“, Daneš 1987, str. 147); Šmilauerovo 1966 „rozvíjí“ a Trávníčkovo 1951 „bližší určení podstatného jména“ ukazují na podobné stanovisko.

Nevalenčnost („volitelnost“) adjektivního přívlastku a zároveň jeho dominovanost hlavou jmenné fráze (AP v atributu má stejnou osobu/číslo jako hlava jmenné fráze) ukazují v (128).

- (128)   (*velmi velký*)_{NOM} muž_{NOM}
               (*velmi velkého*)_{GEN} muž_{GEN}
               (*velmi velcí*)_{NOM} muži_{NOM}
               (*velmi velké*)_{GEN} muže_{GEN}

Daneš 1987 rozlišuje několik kategorií atributů, adjektivní atribut u něj spadá pod „determinační atribut“:

„Tento typ přívlastku je charakterizován především tím, že představuje realizaci samostatné propozice, která vyjadřuje další sémantickou informaci o entitě označené dominujícím substantivem. Jde tedy o atribut, který není dán intencí dominujícího členu.“ (Daneš 1987, str. 147).⁸⁰

⁷⁷ Nutno dodat, že statický někdy s jistou mírou dějovosti, viz kapitolu 3.6.

⁷⁸ Také Trávníček 1951: „na úkonu substantiva ve větě nezáleží, uvádějí se obvykle příklady na přívlastek v podobě nevětné“ (Trávníček 1951, str. 762).

⁷⁹ To neplatí obecně, proto Daneš 1987 zavádí kategorii atributu valečného.

⁸⁰ Nutno dodat, že tomuto vmezení vyhovují i přívlastky adverbální/předložkové, substantivní a přívlastky realizované větně: (platit předem →) platba **předem**, (být příliš horlivý →) **přílišná** horlivost, (pracovat na poli →) práce **na poli/polní** práce, (střecha, kterou má dům →) střecha **domu**.

Realizace samostatné propozice je znázorněna ve (129)a. Připomínám, že toto srovnání odhalí zvláštní vlastnosti některých zájmen a číslovek, která se v některých ohledech chovají jako adjektiva (a adjektivní fráze), (129)b (viz kapitolu 3.7).

- (129) a   *zaseté zrno* ≈ *zrno, které je zaseto*
                  plocha odrážející světlo ≈ *plocha, která odráží světlo*
- b   *takový člověk* → ?*člověk, který je takový*
                  jiný člověk → ?*člověk, který je jiný*
                  první žák → ?*žák, který je první*

Co se podoby atributivní AP týče, rozlišuje Daneš 1987 atribut v podobě *holého syntaktického členu* a atribut v podobě *fráze* (vedle atributu v podobě věty). Toto dělení hraje významnou roli v distribuci adjektivního atributu do pozic před jméno, za jméno a do cirkumpozice. Důležitá je tato poznámka:

„Tato vázanost na substantivum se projevuje i v slovosledu: postavení atributu ve větě lze vysvětlit především na základě jeho významového vztahu k substantivu, které mu dominuje, a proto se jeho pozice určuje též relativně k němu. Obecnými slovoslednými pravidly se zpravidla řídí fráze jen jako celek.“ (Daneš 1987, str. 147)

Daneš 1987 dále dodává, že vzhledem k „poměrné volnosti českého slovosledu není však ani jeho [atributu] relativní postavení pevné; existují jen **jisté zásady**, jimiž se řídí“, Daneš 1987, str. 161.

Přes proklamaci „pouze zásad“ (a chybných nebo stylisticky méně vhodných postavení) jsou některá postavení atributu vzhledem ke jménu zcela nepřijatelná, (130), a do budoucna není možné vyhnout se odpovědi na otázku proč. Stejně tak nemají tradiční mluvnické prostředky k vysvětlení primárních pozic pro atributivní AP s komplementem a bez komplementu.

- (130)   *otec pyšný na svoje děti*
                  na svoje děti pyšný otec
                  **pyšný na svoje děti otec*
                  **pyšný otec na svoje děti*

U postavení atributu lze uvažovat jednak o samotném postavení atributu vzhledem ke jménu, (131)a, jednak o vzájemném postavení několika AP tvořících jeden atribut (tradiční postupně rozvíjející přívlastek, (131)b, a přívlastek zmnožený, (131)c).

Pod *adjektivní* atribut řadí Daneš 1987 také třídu „kvantitativních atributů“ (např. výrazy *jeden, dva, tři a čtyři*) a třídu „delimitačních atributů“ (Grepl – Karlík 1998 řadí kvantitativní a referenční atribut k atributům shodným, od adjektiv tyto výrazy striktně odlišuje); těmito výrazy se zde nezabývám. (Srov.: „Přívlastek složený, jehož jednou složkou je delimitátor (adjektivní zájmeno ukazovací nebo neurčité), se za postupně rozvíjející nepovažuje.“ (Daneš 1987, str. 156))
Stejně tak se zde nezabývám ani přívlastkem vyjádřeným posesivním adjektivem nebo zájmenem.

- (131) a **velký člověk** [prenominální postavení]
člověk pyšný na své děti [postnominální postavení]
větší člověk než já [cirkumpozice]
- b **velký černý pes**
černý velký pes
- c **černý a flekatý pes**
flekatý a černý pes

V následujících třech kapitolách se budu věnovat každému ze tří možných postavení zvlášť.

4.3.1 Prenominální atribut

Za standardních (bezpříznakových) podmínek (viz „zásady“ v předchozí kapitole) stojí podle všech čtyř mluvnic v prenominalní pozici a) holá AP, (132)a, b) premodifikovaná AP, (132)b (tradičně vágně nazývané „nerozvitý nebo slabě rozvitý přívlastek“, podle Daneše 1987 se „adjektivní atribut rozvitý adverbium chová jako přívlastek holý, tj. stojí pravidelně v antepozici“, Daneš 1987, str. 162; podrobnosti viz v kapitole 3.4.2).

- (132) a **velký člověk**
 b **překvapivě velmi velký člověk**

Vyžadují-li to podmínky (přesněji řečeno funkční větná perspektiva), může stát v prenominalní pozici i AP, která je postmodifikovaná, a sice v pořadí [postmodifikátor (premodifikátor(y)) adjektivum], část postnominálních AP může zůstat v postnominální pozici, (133)a; to platí u AP, které nazývám „ne-premodifikované“, (133)b. Prenominální pozice je jedinou možností pro AP, jejíž hlavou je nesklonné adjektivum (fokalizovat lze takové adjektivum pouze neslovoslednými prostředky), (133)c.

- (133) a *na své děti (překvapivě) (velmi) pyšný člověk*
na své děti (překvapivě) (velmi) pyšný člověk milující svou ženu
- c *v lese naštvaný člověk*
- b ***prima člověk***
 *Znám člověka prima, ne bezva.

Tradiční mluvnice věnují velký prostor stylistické a jiné vhodnosti (nevhodnosti) jiných než standardních postavení atributu. Prenominální pozice atributivní AP s komplementem „nebývá vhodná z důvodů formálních (délka a konstrukční přetížení přívlastku, kumulace předložek apod...)“ (Daneš 1987, str. 162). Těžko říct, co se míní

„formálními důvody“, každopádně jde pouze o „nevhodnost“, nikoli nepřipustnost. Šmilauer 1977 se vyjadřuje k vhodnosti prenominálního umístění AP s komplementem v podobě PP: „Jestliže je za týmž řídicím substantivem neshodný přívlastek, sneseme před ním i delší přívlastek: Iracionální čísla jsme nahrazovali jim přibližně rovnými racionálními čísly speciálního tvaru. – Naproti tomu nám vadí i kratší přívlastek, začíná-li se předložkovým pádem: po víčko naplněná nádoba, spr. nádoba po víčko naplněná.“ (Šmilauer 1977, str. 74)

Není-li uplatnění AP s komplementem v prenominální motivováno aktuální členěním, „je knižní a pro mladší a střední generaci archaický“ (Grepl – Karlík 1998, str. 324).

Prenominální atributy lze hromadit dvojím způsobem: koordinací, (134)a, a postupným rozvíjením (u Trávnička 1951 „stejnorodě rozvitý shodný přívlastek“⁸¹), (134)b.

- (134) a **dřevěný a kovový stůl/dřevěný, kovový stůl**
na své děti pyšný a svou ženu milující člověk
na své děti pyšný, ale svou ženu nemilující člověk
- b **pěkný červený svetr**
na své děti pyšný krásný mladý člověk

U (134)a jde o koordinační/adordinační vztah zmnožení: „Pořadí [a poměr] složek uvnitř spojení je dáno povahou příslušného koordinačního, resp. adordinačního vztahu.“ (Daneš 1987, str. 166)

V (134)b jde o tzv. *postupně rozvíjející přívlastek*. Platí, že „je-li u substantiva několik nesouřadných shodných přívlastků, bývají normálně (bezpříznakově) v pořadí (...) *všechn/každý/celý* – ukazovací zájmeno – přívlastňovací zájmeno/adjektivum – číslovka – adjektiva: nejprve **kvalitativní**, pak **relační**, nakonec **ta, která tvoří se substantivem sousloví (...)**“ (Karlík 2003, str. 502). Daneš 1987 pracuje s vlastnostmi adjektiv tradičně označovaných jako „lexikálněsémantické“: *rozlišující, hodnotící a relační*.⁸²

Podle Daneše 1987 jsou možná tato pořadí:

- (135) a **rozlišující AP + rozlišující AP**
obvodní zdravotní středisko
poškozená gotická malba
zelený vlněný svetr/vlněný zelený svetr
- b **hodnotící AP + rozlišující AP**
příjemné pracovní prostředí

⁸¹ Výraz „nestejnorodě rozvitý shodná přívlastek“ se pak užívá k oznčení atributivního premodifikovaného adjektiva.

⁸² Alternativa z Quirka 1985: 1) *precentral* (adjektiva s intenzifikačním významem), 2) *central* („nejadjektivnější“ adjektiva), 3) *postcentral* (deverbativa a adjektiva označující barvy), 4) *prehead* („nejnominálnější“ adjektiva); proto [1] *jistí* [2] *důležití lidé*, [1] *stejný* [3] *omezený příjem*, [1] *současný* [4] *roční příjem*, [2] *legrační* [3] *červený klobouk*, [2] *obrovská* [4] *přilivová vlna*, [1] *jistí* [2] *bohatí* [4] *američtí magnáti*.

c **relační AP + rozlišující AP/hodnotící AP**

každá nová myšlenka, otcův hluboký hlas

*první úspěšný pokus*⁸³

d **relační AP + relační AP**

žádný můj další pokus

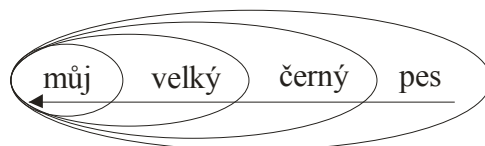
každá taková naše žádost

V případě (135)a rozhoduje „těsnost významového vztahu k dominujícímu substantivu“, případně vyjadřuje-li jedna z AP „vlastnost nově získanou, přechodnou“ – taková AP potom stojí blíže k jménu; jinak na pořadí nezáleží. Sem patří i kombinace prenominální AP s postnominální AP: *okenní rám dřevěný = dřevěný okenní rám*. Podobně lze postponovat pouze rozlišující AP v případě (135)b: *drobná díla klavírní*.⁸⁴

U (135)d uvádí, že „z hlediska těsnosti vztahu k dominujícímu substantivu se všechny tyto relační přívlastky nejeví jako rovnocenné: projevuje se to tím, že některé mají tendenci stát co nejdále od jména, např. *žádný, každý*, jiné naopak co nejbliže k němu, např. *zájmena přívlastňovací*“ (Daneš 1987, str. 166).

Daneš 1987 důsledně hovoří o *distantním* postavení první AP v přívlastku; domnívám se, že tím (alespoň implicitně) vyzdvihuje skutečnost, že strukturní pozice prvního a druhého adjektiva se nutně liší.

Jako nejrozumnější se mi jeví maximálně obecný princip, který bere v potaz skopus AP jako modifikátoru jména (Veselovská 2006).

(136)

Jak je patrné, *můj* „pokrývá“ *velký + černý + pes*, *velký* pouze *černý + pes* atd., toto znázornění lze parafrázovat např. takto: existuje skupina psů, kteří jsou černí; část černých psů jsou velcí psi a část (jeden) z velkých černých psů je můj.⁸⁵

Navíc lze vidět, že směrem nalevo od jména se význam modifikátorů zužuje. Nástávají ovšem také případy, kdy není možné s určitostí rozhodnout, které pořadí je

⁸³ Daneš 1987 dodává: „Adjektivní zájmena ukazovací a neurčitá, která fungují jako delimitátory, se někdy za součást postupně rozvíjejícího přívlastku nepovažují. Zde je uvádíme především v zájmu úplnosti slovosledných zásad.“ (Daneš 1987, str. 165)

⁸⁴ Otázkou jsou konstrukce *Státní banka československá*, ale *Československá strana sociálnědemokratická*.

⁸⁵ Daneš 1987 uvažuje i o situaci, kdy jsou složky atributu sice uspořádány tak, že vypadají jako atribut postupně rozvíjený, ale zároveň je lze beze změny významu převést na atribut koordinovaný:

(i) *dlouhé husté vlasy* → *dlouhé a husté vlasy*

Pořadí členů takového atributu je určeno nikoli obsahem, nýbrž „jazykovým významem“ (která z částí je důležitější, neuvádí). Adjektiva takového atributu musejí být „stejnorodá“.

„náležitější“ než jiné, prostě proto, že je možné uvažovat oba (všechny) podoby skopu, viz poznámku 82.

- (137)   *starý nudný člověk*
              nudný starý člověk

Na podobném principu funguje i postupné rozvíjení atributivních AP tvořených adjektivem a jeho komplementem; k tomu viz následující podkapitulu.

Postupně rozvíjející atribut bývá jedním z argumentů proti adjunkci atributu ke jmenné frázi: u adjunktů nelze dost dobře mluvit o náležitém pořadí, což je u pořadí atributů zásadní (viz kapitolu 4.4).

Poznámka k prenominální pozici premodifikovaných adjektiv: mohlo by se zdát, že adjektivum premodifikované výrazem s kvantifikačním významem (*velmi*) může stát v případě postupně rozvíjejícího přívlastku pouze na prvním místě, tj. nejdál od jména, (138)a a (138)b; příklady v (138)c ale ukazují, že nezáleží ani tak na (pre/post)modifikaci, jako na typu adjektiva podle škály *kvalitativní – relační* (nebo obdobné).⁸⁶

- (138)   a   *velmi hloupý moudrý člověk*⁸⁷
                  velmi velký černý pes
              b   *velmi černý velký pes*
                  velmi moudrý hloupý člověk
              c   *hloupý velmi moudrý člověk*

Jiné premodifikátory (s významem parciálnosti, výrazy míry a ostatní adverbiální výrazy) se chovají zřejmě podobně, tzn. premodifikované adjektivum nemusí být nutně nevzdálenější od jména, pozice adjektivní fráze se odvíjí od (sémantického) druhu adjektiva.

- (139)   a   *(velmi) velký zčásti dřevěný stůl*
              b   *(velmi) hezký tři metry dlouhý stůl*
              c   *(velmi) velký čerstvě natřený stůl*

Jediné omezení, které mluvnické zmiňují stran AP s postmodifikovaným adjektivem v prenominálním postavení, je stylistické povahy (viz níže). Týká se jednak hromadění (zmnožování) přívlastkových AP, jednak nevhodné kombinace vedle sebe stojících předložek. Žádná z takových konstrukcí ale není nepřijatelná.

- (140)   a   *Jarda je na své děti pyšný a svou ženu milující člověk.*

⁸⁶ Připomínám, že premodifikovat výrazy s kvantifikačním a stupňovacím významem lze pouze adjektiva kvalitativní kvalifikační ((*velmi*) *dobrý tanečník*), případně adjektiva relační užitá v přeneseném významu ((*velmi*) *dřevěný tanečník*).

⁸⁷ Srov. *velmi hloupý mudrc*, resp. *velmi moudrý hlupák*.

Jarda je na své děti překvapivě velmi pyšný člověk.

b *S na své děti pyšným člověkem bychom se ne bavili.*

Na na své děti pyšného člověka tu není nikdo zvědavý.

V této kapitole jsem chtěl ukázat především různé možnosti pojetí tzv. postupně rozvíjeného přívlastku; na jedné straně existuje několik víceméně kompatibilních přístupů, které jsou založeny na sémantických druzích adjektiva (tj. AP s adjektivem určitého druhu musí předcházet/následovat AP s adjektivem významu jiného druhu), na druhé straně lze záležitost pojmut poměrně jednoduše a jednotně pomocí skopu.

4.3.2 Postnominální atribut

Lze patrně říci, že postnominální pozice je za běžných podmínek standardní (viditelnou) pozicí AP s postmodifikovaným adjektivem (tradičně nazývaným „rozvitý přívlastek“), přitom je třeba mít na paměti, že stojí-li jménem AP s postmodifikací, stojí tamtéž i premodifikátor(y) adjektiva, tj. celá AP, (141).

(141) *člověk (překvapivě) (velmi) pyšný na svoje děti*

Daneš 1987 považuje postnominální pozici za primární také pro atribut s adjektivem, které nazývám „ne-premodifikované“: „je-li (...) *adjektivum nevalenční* nebo jen jednovalenční a je rozvito syntaktickým členem vyjádřeným substantivem v pádě prostém nebo předložkovém, stojí atribut vzhledem k dominujícímu jménu obvykle v postpozici“ (Daneš 1987, str. 162), (142).

(142) *člověk naštvaný v lese*

Je-li to z pragmatických důvodů potřeba, může se v prenominální pozici vyskytnout i holá AP/AP s premodifikovaným adjektivem, (143)a, a to i tehdy, představuje-li jen jeden z přívlastků, (143)b⁸⁸. Daneš 1987 tuto skupinu případů nazývá „aktuální postpozici“, Grepl – Karlík 1998 ji zdůvodňuje „komunikačními faktory“ (primárně prenominální atributivní AP se v pozici postnominální vyskytne tehdy „klademe-li ve výpovědi důraz na vlastnost samu, nikoli na jejího nositele“, Grepl – Karlík 1998, str. 323).

(143) a *člověk velmi velký (, nikoli velmi malý)*

b *velmi mladý člověk moudrý (, nikoli vychytralý)*

---

⁸⁸ Za úvahu stojí možnost *člověk velmi velký, nikoli velmi malý*; podle všeho se jedná o koordinované AP, které mohou stát (i za běžných okolností) v prenominální pozici (viz výše). Lze říct také *velmi velký člověk, nikoli velmi malý*.

Zvláštní kategorii tvoří tradicionalizmy, (144)a, termíny⁸⁹, (144)b, a přívlastky užitě v citově angažovaném hodnocení, (144)c; první dva druhy označuje Daneš 1987 jako příklady „postpozice neaktuální“ (Trávníček 1951 – „důraz vytykávací“), třetí skupinu případů označuje Trávníček 1951 jako příklady „důrazu citového v souslovích“.

- (144) a *Království české*
 b *kyselina sírová*
skok daleký
Písmo svaté
 c *Ty kluku ušatá!*
*Ty ušatá kluku.

Jako v případě prenominálních atributů lze postnominální AP hromadit (zmnožením i postupným rozvíjením); zřejmě se zde uplatňuje stejný princip, který jsem v podobě skopu přijal v předcházející kapitole (4.3.1), tzn. AP nejbliž jménu významově zastupuje nejobecnější vlastnost jména, AP bezprostředně za první AP vlastnost o něco specifitější atd. Frázi v (145)a by tedy bylo možno parafrázovat jako „existují lidé; z této skupiny vybereme lidi, kteří jsou pyšní na své děti; ze skupiny lidí pyšných na své děti vybereme jednoho člověka, který má vlasnost *závislý na rodičích*“.

- (145) a *člověk pyšný na své děti závislý na rodičích*
 („na svoje děti pyšný člověk, který je závislý na rodičích“)
 b *člověk závislý na rodičích pyšný na své děti*
 („na rodičích závislý člověk, který je pyšný na své děti“)

Domnívám se, že princip postupného rozvíjení je třeba uplatnit i tehdy, stojí-li jedna z AP v prenominální a druhá v postnominální pozici.

- (146) a ***na své děti pyšný člověk závislý na rodičích***
 ≠
 b ***na rodičích závislý člověk pyšný na své děti***

⁸⁹ Lze se domnívat, že termíny konstruované v pořadí *jméno – atribut*, cíleně napodobují vzájemné postavení jména a atributu v latině; toto postavení je běžné i v současných románských jazycích, např. ve španělštině:

- (i) *el/un amigo mío*
 člen_{určitý/neurčitý} přítel_{masc} můj_{masc}
 („můj přítel“)
 (ii) *mi amigo*
 můj_{bezrodé} přítel_{masc}
 („můj přítel“)

K tradicionalizmům je třeba dodat, že postavení *jméno – atribut* bylo poměrně běžné k vidění ještě na přelomu 19. a 20. století.

≠

?krásný na své děti pyšný člověk

b *krásný, /a/ale na své děti pyšný člověk*

Poněkud průhlednější materiál poskytuje (150): zdá se, že pro kombinaci AP s komplementem a ne-premodifikovaná AP princip postupného rozvíjení funguje.

(150) a *člověk ztracený v lese pyšný na své děti*

≠

člověk pyšný na své děti ztracený v lese

b *na své děti pyšný v lese ztracený člověk*

≠

v lese ztracený na své děti pyšný člověk

c *na své děti pyšný člověk ztracený v lese*

≠

v lese ztracený člověk pyšný na své děti

Výše uvedená tvrzení je třeba náležitě otestovat a následně strukturálně popsat.

Shrnutí kapitoly: dvě ze tří možných pozic adjektivního atributu jsou pozice před jménem a za jménem (u jednoho jména je možné obsadit obě pozice zároveň). Volba první nebo druhé se řídí dvěma zásadami: „rozvitostí“ atributu (adjektivní fráze, která jej představuje) a aktuálním členěním větným. Existují základní, bezpříznakové pozice: pro atribut představovaný holou AP nebo premodifikovanou AP (AP premodifikovanou adverbialním výrazem) je to pozice prenominální, pro AP s komplementem a tzv. ne-premodifikované AP pozice postnominální. Je-li atribut (atributy) fokalizován, může být v pozici postnominální bez ohledu na druh. Bez ohledu na druh může stát atribut (atributy) v pozici prenominální, podmínkou je takové pořadí, ve kterém adjektivum bezprostředně sousedí se jménem. Prenominální pozice je pro některé druhy adjektivního atributu (zejm. AP s komplementem, tradičně „bohatě rozvitý přívlastek“) nevhodná; vhodnosti prenominalních atributů věnují tradiční mluvnice velký prostor, jedná se ale pouze o stylistická doporučení, žádná z „nevhodných“ konstrukcí není negramatická.

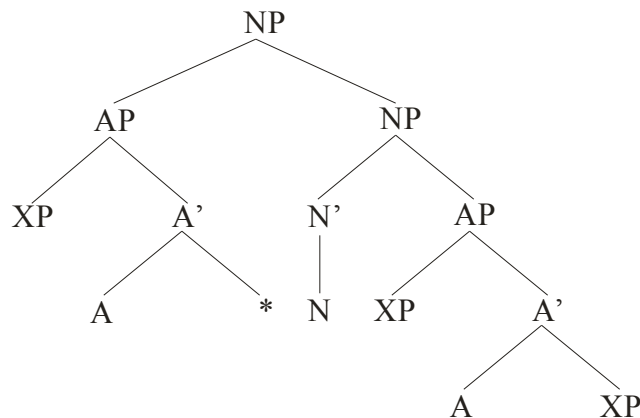
Adjektivní fráze v atributu lze hromadit, a sice dvojitým způsobem: koordinací a tzv. postupným rozvíjením. U postupně rozvíjeného atributu není lhůstojné, v jakém pořadí jsou za sebou AP řazeny; tento princip lze vyjádřit jako závazné pořadí adjektivních frází s určitým významem (v tradičních mluvnících např. pořadí AP *rozlišující* – AP *hodnotící* – AP *relační*), nebo obecně, pomocí skopu (AP s nejobecnějším významem stojí nejbližší jménu, AP s významem nejspecifičtější nejdale, přičemž „nejobecnějším“ se zde rozumí záběr, tj. při určování entity popsané jménem a AP postupujeme od jména jako vymezení nejširší množiny k nejvzdálenější AP jako vymezení množiny nejužší). Princip skopu a pořadí dané sémantickým druhem adjektiva jsou v zásadě kompatibilní.

Předpokládám, že u kombinace prenominálního atributu (atributů) a postnominálního atributu (atributů) se uplatňuje modifikovaný princip postupného rozvíjení, tzn. za AP s obecnějším významem se považuje AP v postnominální pozici.

Princip postupného rozvíjení lze uplatnit u různých druhů AP (holé, premodifikované, tzv. ne-premodifikované a s komplementem), často je ale jednak těžké rozlišit, jestli se dvě jmenné fráze, které se liší pouze pořadím AP v atributu, liší i významově, jednak jestli opravdu platí princip postupného rozvíjení, tzn. která z AP je specifitější než druhá.

Tradiční mluvnické nejsou s to vysvětlit a strukturně popsat podstatu prenominálního a postnominálního postavení atributu ani strukturu závazného pořadí AP v postupně rozvíjeném atributu, generativní přístup k tomu potenciál má. V (151)a uvádím návrh strukturní podoby českého adjektivního atributu; ve shodě s již uvedeným ukazují, že jak prenominální, tak postnominální adjektivní atribut je k NP připojen jako adjunkt (je tedy zcela volitelný, viz některé možnosti jeho neuplatnění v (151)b). Dále je vidět, že adjektivum v postnominálním atributu vyžaduje komplement (v podobě fráze), kdežto u atributu prenominálního je takový komplement vyloučen (*), alespoň v takové podobě, v jaké ho ukazuje strom (**pyšný na děti otec*). Specifikátor adjektiva (SpecA) může hostit např. adverbialní frázi, a to u atributu v prenominální i postnominální pozici; tato pozice může zůstat neobsazena.

(151) a

(velmi) pyšný (*na děti) muž (hodně) milující *(svou ženu)

b *velmi pyšný **na děti** muž hodně milující svou ženu

*velmi pyšný muž hodně milující *(svou ženu)

velmi pyšný muž hodně milující svou ženu

pyšný muž milující svou ženu

pyšný muž

muž milující svou ženu

muž

Další možnosti analýzy (prenominálního) adjektivního atributu zmiňují spolu s daty v kapitole 4.4.

4.3.3 Atribut v cirkumpozici

Vedle prenominální a postnominální pozice (ve kterých se AP nachází buď celá před jménem, nebo celá za ním) existuje tzv. cirkumpozice: část AP se nachází před jménem (hlava AP), část za ním (doplnění)⁹⁰.

- (152) a **větší člověk než já**
b ***větší než člověk já**
***než já člověk větší**
c ***velmi překvapivě člověk velký**
***velmi člověk překvapivě velký**

Jak je patrné z (152)c, cirkumpozice přívlastkové AP se týká pouze AP s adjektivem rozvitým postmodifikátorem, přítomností jména tedy nelze „roztrhávat“ libovolné části libovolné AP v atributu.

Spolu s adjektivem stojí v prenominální pozici i premodifikátor adjektiva, (153)a, ale také tzv. modifikátor ne-premodifikující, (153)b.

- (153) a **o hodně větší člověk než já**
b **v lese větší člověk než já**

Mluvnice uvádějí několik AP, které je možno takto „roztrhnout“, přičemž se předpokládá, že ostatní AP roztrhávat nelze.

- (154) ***pyšný člověk na svoje děti**
***lačný člověk peněz**
***vděčný člověk Jardovi**
***milující člověk svou ženu**
***potupený hráč prohrou**
***připravený člověk pomoci**

---

⁹⁰ Doplněním se zde myslí buď komplement, nebo adjunkt (tzv. ne-premodifikující). Otázka, který druh doplnění je možné odtrhnout je klíčová, vracím se k ní v samostatné kapitole.

Přestože mluvnické konstrukce v tomto případě nejčastěji o „(ustálených) výjimkách“, lze podobné konstrukce najít i v jiných jazycích⁹¹; ne vždy jde o konstrukce strukturně stejné jako v češtině, (155)b.

- (155) a *a bigger boy than me*⁹²
 člen_{neurčitý} velký-kompar. hoch než já_{objektový pád}
 („větší hoch než já“)
as good a boy as me
 jak dobrý člen_{neurčitý} hoch jak já_{objektový pád}
 („tak dobrý hoch jako já“)
- b *too big a boy to beat up*
 příliš velký člen_{neurčitý} hoch_{NOM} inf-částice zbit+fráz. částice_{inf}
 („příliš velký hoch na to, aby ho bylo možné zbit“)
comparable facilities to ours
 srovnatelný zařízení_{pl} k naše
 („zařízení srovnatelná s našimi“)
a difficult plan to carry out
 člen_{neurčitý} náročný plán inf-částice uskutečnit+fráz. částice_{inf}
 („plán náročný k uskutečnění“)

Daneš 1987 a Grepl – Karlík 1998 uvádějí několik kritérií, za kterých jsou adjektivum a doplnění roztržitelné. Vyjádřím se k nim v kapitole 5.1), kde se budu cirkumpozici atributu věnovat podrobně.

4.4 Adjektivní fráze jako atribut v generativním (minimalistickém) rámci

Na základě popisu českého atributu, jeho tří různých pozic vzhledem ke jménu a jejich kombinacím jsem na konci kapitoly 4.3.2 navrhl možný strukturní popis napojení prenominálního a postnominálního atributu na NP. V této kapitole zmíním některé další možnosti analýzy tohoto jevu, spolu s argumenty pro tato řešení či proti nim.

Za zásadní zde považuji dva jazykové jevy: princip postupného rozvíjení atributu (v prenominální i postnominální pozici i jejich kombinacích), (156)a, a pořadí v AP s komplementem v prenominální pozici (které se liší od pořadí v pozici postnominální, standardní), (156)b.

⁹¹ Ke statutu jazykové univerzálie patrně stačí dva jazyky, proto zde „ostatní jazyky“ zastupuje angličtina.

⁹² Zdroj příkladů v (155): Google.com

- (156) a **velký černý pes** ≠ **černý velký pes**
 b **člověk pyšný na své děti** ≈ **na své děti pyšný člověk**

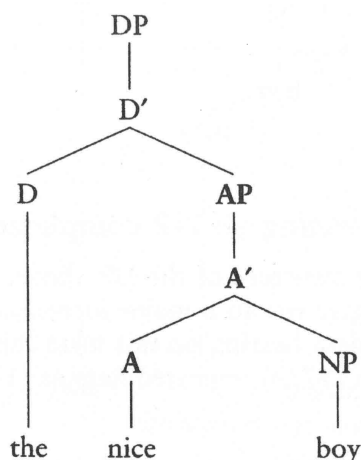
Postupné rozvíjení atributu řeší mluvnické češtiny (Daneš 1987 a Grepl – Karlík 1998) pomocí závazného pořadí adjektiv různého sémantického druhu (např. *rozlišující – hodnotící – relační* u Daneše 1987). Toto řešení je jednak nedostatečně obecné (za vhodnější považují postupné rozvíjení na principu skopu, viz zejm. kapitolu 4.3.1), jednak naráží na skutečnost, že považují-li se atributy za *adjunkt*y, na jejich pořadí by záležet nemělo, resp. měla by se brát v potaz pouze fokalizace (jak je běžné u adjunktů slovesa, (157)).

- (157) Zabil ho **rychle doma**. ≈ Zabil ho **doma rychle**.

Nutnost mít při popisu jmenné fráze na zřeteli princip postupného rozvíjení atributu vedl v generativním rámci k diskusi o různých možnostech popisu. Následující tři možnosti popisu připojení adjektivní fráze ke jménu přebírám z Haegeman – Guéron 1999 a týkají se pouze prenominálních adjektivních atributů.

A) Jmenná fráze jako komplement adjektiva: hlava AP (adjektivum *pěkná*) vybírá komplement v podobě NP, (158).

- (158)

Haegeman – Guéron 1999 toto řešení odmítá na základě dat z rumunštiny, protože odporuje pravidlu *head movement constraint*, podle kterého se hlava může přesunout (*raise*) pouze do pozice jiné hlavy, přičemž mezi těmito dvěma pozicemi nesmí být jiný hlava.

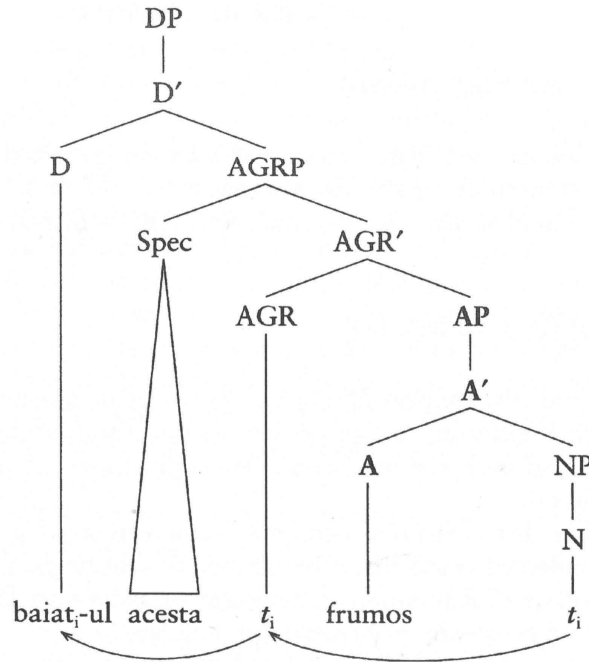
Substantivum *baiat* v (159) je generováno jako hlava NP, ale přesouvá se do D ke členu; tento pohyb je možné uskutečnit pouze „od hlavy k hlavě“ (viz stopy t_i). V případě, že mezi dvěma hlavami (N a AGR) je ještě jedna hlava (A, *frumos*), musel by být tento pohyb neuskutečnitelný (ukazovací zájmeno *acesta* je fráze a proto překážku pohybu hlavy netvoří).

- (159) a **baiat-ul acesta frumos**

hoch-člen tento hezký

b [DP [D **baiat**_i-ul] [AGRP [Spec *acesta*] [AGR' [AGR *t_i*] [AP [A **frumos**] [NP *t_i*]]]]]

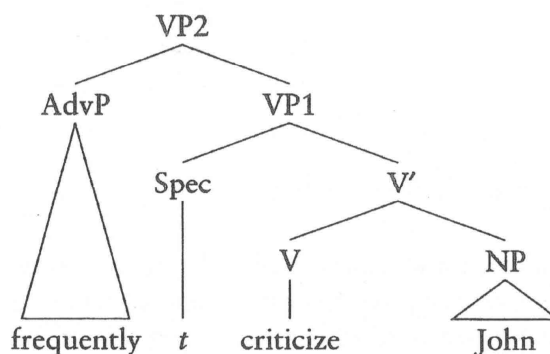
c

B) Adjektivní fráze jako adjunkt(y) jmenné fráze: tato analýza využívá podobnosti prenominálních atributů a preverbálních adverbálních modifikátorů při standardním slovosledu v germánských i slovanských jazycích. AdvP *často* (připojený k verbální frázi), (160), by mělo podle požadavku na jednotnou podobu struktury odpovídat AP *častý* (připojené ke jmenné frázi),

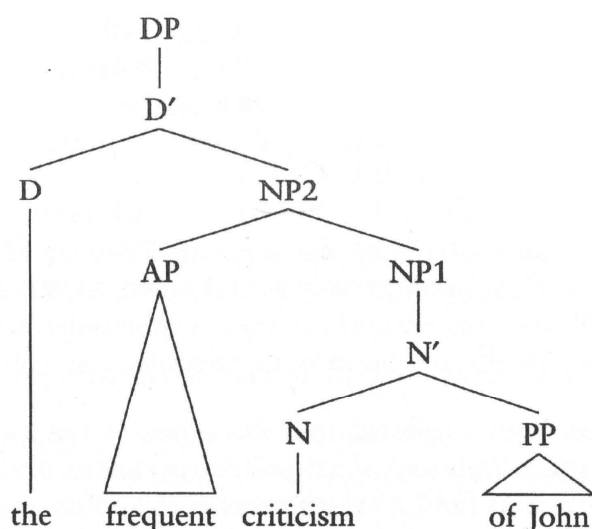
- (160) a **frequently** criticize John
 (*často* kritizovat Honzu)
 the **frequent** criticism John
 (*častá* kritika Honzy)

b

- (161) a *the frequent criticism of John*
 (častá kritika Honzy)

b

Adjunkce AP ovšem (bez přidávání dalších, bezprecedentních pravidel) neumí vysvětlit obecně jejich závazné pořadí (dle principu postupného rozvíjení).

Existují situace, ve kterých se ukazuje, že AP je nejlépe analyzovat jako umístěné ve specifikátoru, opět z důvodu jednotnosti struktury, tj. konstituenty s určitými rolemi by měly být umístěny v určitých pozicích.

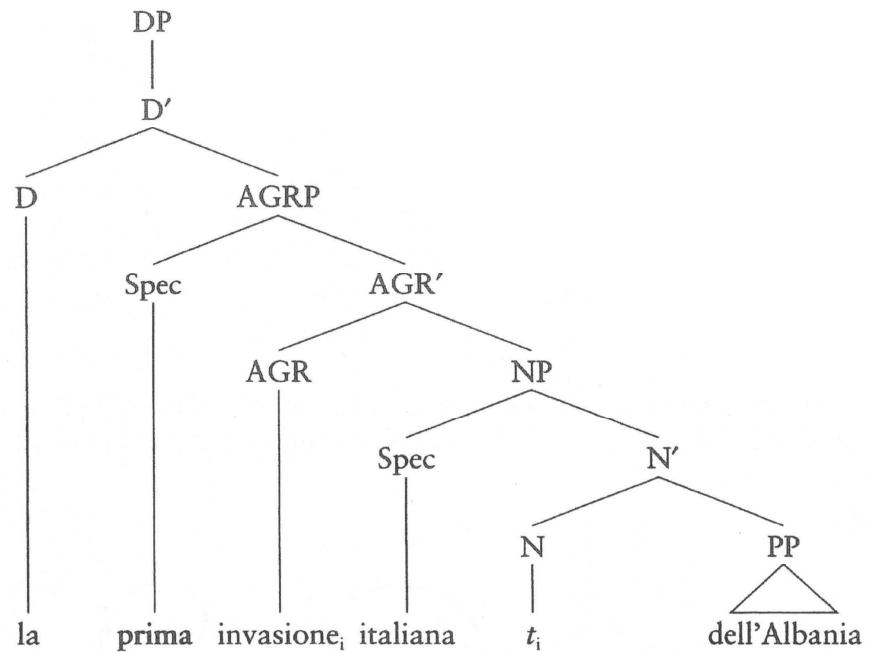
C) Adjektivní fráze jako specifikátory funkčních projekcí: (162)b ukazuje podobnost s verbální frází, kde by platilo zhruba toto: Itálie (ve SpecVP) provedla invazi (V) do Albánie (komplement V); obdobně lze tedy čekat, že *italská* se bude nacházet ve SpecNP (a *Albánie* bude komplementem N).

(162) a *la prima invasione italiana dell'Albania*

člen_{urč.} první invaze italská Albánie_{pp}

(„první italská invaze do Albánie“)

b

Nemožnost analýzy AP jako adjunktů vysvětlit jejich závazné pořadí lze tedy provizorně řešit pomocí určitého počtu funkčních projekcí (s daným pořadím), v jejichž specifikaátorech by mohly sídlit příslušné AP. Toto řešení má nevýhodu v narůstajícím počtu projekcí, což není přímo v souladu s požadavkem ekonomičnosti popisu.

Dále je třeba popsat/vysvětlit již zmíněné „opačné“ pořadí v prenominální AP s komplementem a řadu dalších jevů. Předpokládám, že i přes naznačené neshody má generativní gramatika (minimalismus) ze své podstaty mnohem větší potenciál vysvětlit tyto jevy než tradiční mluvnice.

5 Cirkumpozice adjektivní fráze v atributu

V této kapitole se budu zabývat vlastnostmi adjektivních frází, které lze rozdělit, zejména ve srovnání s vlastnostmi těch AP, které rozdělit nelze.

Nejprve bude třeba podívat se podrobně na kritéria cirkumpozice, která vymezují tradiční mluvnic; jak ukážu, tato kritéria nejsou vyčerpávající, protože jednak nepokrývají ani případy uváděné samotnými mluvnicemi, jednak neodpovídají dalším příkladům frází s atributem v cirkumpozici. V dalších podkapitolách se proto budu zabývat možnými dalšími kritérii pro cirkumpozici atributu; budu při tom využívat některé vlastnosti AP, které vyplynuly z jejího popisu v předcházejících kapitolách (ať vlastnosti, které uvádějí mluvnic, tak moje vlastní zjištění). Také bude nutné zabývat se otázkou, kdy jde skutečně o AP v cirkumpozici a kdy o pseudo-cirkumpozici.

5.1 Cirkumpozice přívlastkové adjektivní fráze z pohledu tradičních mluvnic

V návaznosti na kapitolu 4.3.3 připomínám, jak vypadá atributivní adjektivní fráze v cirkumpozici:

(163)	<i>větší</i>	<i>člověk</i>	<i>než Jarda</i>
	adjektivum	substantivum	doplnění adjektiva
	(AP?)	(NP?)	(komplement A?)

Ze sledovaných mluvnic toho o cirkumpozici uvádí nejméně Trávníček 1951; považuje ji prostě za chybu, přičemž mluví o „vkládání holého přívlastku před substantivum“. Jako příklad nepřijatelné konstrukce uvádí (164)a, jako příklad nepřirozené (164)b.

(164)	a	<i>?bohatá budoucnost na činy</i>
	b	<i>?bezpečnost přestupujícího obecnstva z jednoho vozu do druhého</i>

Podobně Šmilauer 1977: „Rozvitý přívlastek se substantivem se roztrhuje tak, že jeho základní člen je před substantivem (anteponován), jeho rozvíjející členy za substantivem (postponovány).“ (Šmilauer 1977, str. 74). Příklady Šmilauerem 1977 uváděných chybných konstrukcí jsou shrnuty v (165)a, příklady konstrukcí přijatelných („ustálené odchylky“) v (165)b; jako zvláštní případ uvádí konstrukce typu (165)c (označení „?“ je moje vlastní, autor příklady neoznačuje).

(165)	a	<i>?rozředěná melasa ve vodě</i>
		<i>?větší sklizeň o 30–45 %</i>

- ?ozářené kvasnice ultrafialovými paprsky*
- b *plná kapsa peněz*
obdobné/stejně/týž povinnosti jako velitel roty
vhodná četba pro tebe
největší město na světě
první žák v třídě
- c *jeden (soused) ze sousedů*
každý (chlapec) z těch chlapců

Grepl – Karlík 1998 rozlišuje tři typy konstrukcí (označení „*“ přejato):

- (166) a **unikající vody z jímek*
*vytesaný letopočet nad vchodem
- b *nečitelný letopočet nad vchodem*
- c *vhodný nástroj pro kutily*
plný košík hub
podobný člověk jako Jarda
první žák ze třídy
největší člověk ze všech

Typ uvedený v (166)a představuje příklad chybné konstrukce, které „vznikají mechanickým napodobením správných konstrukcí“, které jsou uvedeny v (166)b, „v nichž se ovšem výraz *nad vchodem* nevztahuje k přívlastkovému adjektivu *nečitelný*, nýbrž k substantivu *letopočet*, a jeho poloha za tímto substantivem je tedy korektní; jde totiž o přívlastek neshodný k substantivu *letopočet* (letopočet nad vchodem).“

Konstrukce typu (166)a vznikají často tehdy, „je-li jádrem rozvitého přívlastku dějové přídavné jméno.“ (Grepl – Karlík 1998, str. 325)

V (166)c je uveden příklad „neutrální a plně spisovné“ konstrukce s nedějovým adjektivem.⁹³

Podle Daneše 1987 cirkumpozice atributu „spočívá v tom, že verbální adjektivum jako základ rozvitého atributu stojí vzhledem k dominujícímu jménu v antepozici a člen rozvíjející toto adjektivum v postpozici“ (Daneš 1987, str. 163). Takový typ konstrukce se chápe jako chyba, (167)a; přípustné jsou „ustálené výjimky“, (167)b, a „případy, kdy postponovaný člen lze interpretovat nejen jako člen rozvíjející anteponované verbální adjektivum, ale i jako postponovaný neshodný přívlastek rozvíjející přímo dominující substantivum; podmínkou je tedy sémantická spojitelnost postponovaného členu s dominujícím substantivem“ (Daneš 1987, str. 163), (167)c (označení „*“ přejato).

- (167) a **obviněný mladík z krádeže motorového vozidla*

⁹³ Podobně *Příruční mluvnice češtiny* 1995: „Neutrální a plně spisovné jsou takové „roztržené“ přívlastky pouze s nedějovými adjektivy (...).“ (Karlík 2003, str. 501)

*doplňný seznam o nové přírůstky

*poškozený přístroj nesprávným zacházením

b *plný koš ovoce*

vhodná četba pro děti

stejně/podobně/obdobně povinnosti jako školitel

c *rozhodující činitele pro urychlení žní*

důležité podmínky pro hospodárny provoz výrobního zařízení

Poslední dvě zmíněné mluvnické tedy rozeznávají dva typy přijatelných konstrukcí:

a) ustálené výjimky

b) konstrukce typu *vhodný nástroj pro kutily*, který lze interpretovat jako *vhodný pro kutily* i jako *nástroj pro kutily*

Jak zmiňuji již v úvodu, pojetí cirkumpozice atributu jako souboru několika výjimek (odchylek) je velmi nedostatečné; kromě toho není jasné, jestli tyto výjimky nemusejí podléhat pravidlu pro ostatní případy atributu v cirkumpozici, případně proč mu nemusejí podléhat.

Ať už je motivace pro jednu ze tří pozic přísudkové AP jakákoli, je zřejmé, že existují-li AP, které jsou rozdělitelné, a AP, které rozdělitelné nejsou, mělo by existovat kritérium (kritéria), na jejichž základě bude možno přiřadit konkrétní AP k jedné nebo druhé skupině.

Danešova 1987 kritéria roztržitelnosti shrnuji v (168)a–b; Grepl – Karlík 1998 dodává ještě jedno kritérium, (168)c.

- (168) a možnost interpretovat odtržený postmodifikátor adjektiva jako postmodifikátor jména (formální kritérium)⁹⁴
- b sémantická spojitelnost odtrženého postmodifikátoru adjektiva se jménem
- c AP lze roztrhovat jen tehdy, je-li její hlava „nedějová“⁹⁵

Kritéria k odlišení rozdělitelných AP od nerozdělitelných by měla být jednak *nutná*, jednak *dostatečná*. V (169) ukazují, že kritéria v Danešovi 1987 ani Greplovi – Karlíkovi 1998 taková nejsou; (169)a odpovídá podmínce a), (169)b odpovídá podmínce c). *Sémantická* podmínka b) se mi zdá natolik benevolentní, že nevidím důvod, proč by neměla být splněna u všech příkladů v (169) (těch přijatelných i těch zjevně nepřijatelných).⁹⁶

- (169) a **(větší) člověk než Jarda*

⁹⁴ Tuto vlastnost budu nazývat „dvojitou interpretací“.

⁹⁵ Mínil se deverbativa?

⁹⁶ Mínil-li se sémantická spojitelnost pouze u typu *vhodný nástroj pro tebe*, je toto pravidlo oslabeno právě výjimkami, odchylkami.

*(vylitá) limonáda do hlasovacího zařízení

*(blízky) zdroj vlády

b *vylitá limonáda do hlasovacího zařízení*

*opravující člověk motorku⁹⁷

Dalším (souvisejícím) problémem je skutečnost, že příklady, na které jsem narazil mimo mluvnice, spadají z části spíše pod typ *vhodný nástroj pro kutily*. Nejistotní „spíš“ je na místě: jednak je v tomto bodě nemožné rozhodnout, do které kategorie patří, jednak může během testování vyjít najevo, že existuje pouze jedna kategorie, případně že existují dvě, ale s posunutými hranicemi.

5.2 Cirkumpozice zájmen a číslovky s postmodifikací

V kapitole 3.7 popisují některé číslovky a některá zájmena, která se tradičně řadí k přívlastkům a která vypadají jako adjektiva postmodifikovaná komplementem.

Na základě dvou kritérií (zájmeno/číslovka musí jako premodifikátor jména fungovat samo o sobě, bez postmodifikátoru, a fráze se zájmenem/číslovkou musí pojmenovávat „statické příznaky substancí, tj. jejich vlastnosti, popř. vztahy vlastnictví a příslušnosti“ (Karlík 2003, str. 74), tj. je třeba se na ni ptát zájmenem *jaký*, nikoli zájmenem *kdo*) jsem zúžil seznam na následující struktury:

(170) *takový jako Honza*

jiný než Honza

první ze třídy

Přestože se ukázalo, že *bez* modifikátoru nemají tyto struktury takovou propoziční povahu, jakou mají struktury s adjektivním atributem, (171)a, nebo struktury se zájmenem/číslovkou včetně doplnění, (171)b, není od věci se jimi dále zabývat, protože všechny tři případy umožňují cirkumpozici (zájmeno/číslovka před jménem, doplnění za jménem), (172)a (a samozřejmě pozici postnominální, (172)b).

(171) a *takový člověk → ??člověk, který je takový*

(větší člověk → člověk, který je větší)

b *takový člověk jako Honza → člověk, který je takový jako Honza*

(větší člověk než Honza → člověk, který je větší než Honza)

(172) a ***takový člověk jako Honza***

jiný člověk než Honza

---

⁹⁷ Předpokládám, že bude třeba odlišovat konstrukce, ve kterých se jedná o AP v cirkumpozici, od konstrukcí, ve kterých jde o premodifikaci a postmodifikaci jména.

první žák ze třídy

b *člověk takový jako Honza*

člověk jiný než Honza

žák první ze třídy

Pro podobnost s adjektivními AP v cirkumpozici budu proto brát v dalších kapitolách ohled i na tyto tři struktury.

5.3 Poznámka k dvojí motivaci cirkumpozice

V předcházejících kapitolách jsem na základě viditelných bezpříznakových konfigurací předpokládal, že atributivní AP s (postmodifikujícím) komplementem, (173)a, a AP modifikovaná tzv. ne-premodifikátorem se nachází za jménem, (173)b, zatímco holá AP a premodifikovaná AP před jménem, (173)c.

(173) a *člověk pyšný na své děti*

b *člověk zmatený v lese*

c *(velmi) naštvaný člověk*

Tento předpoklad by znamenal, že je-li AP s komplementem roztržená, „přesouvá“ se hlava (adjektivum) před jméno a modifikátor zůstává na svém původním místě. To je ovšem nepodložená spekulace.⁹⁸ Na příkladech, ve kterých se AP s postmodifikovaným adjektivem nachází *před* jménem, je vidět že jediné podklady, které jsou k dispozici pro podporu postnominální pozice jako standardní pozice pro takové AP, je skutečnost, že postmodifikátor adjektiva se za takových okolností nachází před adjektivem, a že pohyb (operace *move*) ve struktuře zdola nahoru (*raising*) je teoreticky podstatně přijatelnější než pohyb opačný. Předpokládám ale, že stejně tak je možné, že se pohybuje jméno/hlava *jmenné* fráze.

V zásadě lze tedy uvažovat o těchto možnostech:

- a) část AP atributu v cirkumpozici je *bázově* generována tak, že se nachází před jménem (např. *větší*), a část tak, že se nachází za jménem (např. *než Jarda*)
- b) cirkumpozice je postavení odvozené, a sice z několika možných zdrojů:

1. z postnominálního atributu, (174) (šipkou je naznačen pohyb konstituentu).

(174)

---

⁹⁸ Ze sledovaných mluvníc se pouze Šmilauer 1977 a Trávníček 1951 výslovně vyjadřují k jakémusi pohybu uvnitř fráze: podle Šmilauera je v případě cirkumpozice adjektivum „anteponováno“, Trávníček mluví o „*vkládání* holého přívlastku *před* substantivum“.

člověk [**větší** než Honza]

2. z „obráceného“ prenominálního atributu (tj. z nepovolené konfigurace), (175).

(175)

[větší než Honza] **člověk**

3. z prenominálního atributu v zrcadlové, tedy povolené konfiguraci, (176).

(176)

než Honza **větší člověk**

4. z jiného zdroje/jiným způsobem.

Atribut báзовě generovaný na dvou místech se zdá vysoce nepravděpodobný, přinejmenším v případě, že druhým konstituentem je komplement adjektiva (viz jednotnou frázovou strukturu v kapitole 3.3.3).

Jako pravděpodobnější se jeví derivovanost cirkumpozice z jiné konfigurace; pro tuto možnost mluví ta prostá skutečnost, že všechny AP v atributu se mohou vyskytovat v prenominální i postnominální pozici, kdežto „roztrhávat“ lze jen některé. Rozhodnout mezi variantami b1–4 je zde nemožné.

Další problém pro strukturní analýzu a popis představuje prenominální postavení AP s komplementem a tzv. ne-premodifikované AP, kdy adjektivum musí vždy bezprostředně sousedit se jménem.

- (177) a   *na své děti **pyšný** člověk*
          **pyšný na své děti člověk*
      b   *v lese **zmatený** člověk*
          **zmatený v lese člověk*

Jestliže se v následujících kapitolách pokouším hledat podmínky pro rozržitelnost, je na místě připomenout, že takové podmínky můžeme vnímat v zásadě dvojitým způsobem:

- a)   cirkumpozice AP je možná vždy, jen někdy jí jisté podmínky brání

- b) cirkumpozice AP je možná jen tehdy, jsou-li splněny jisté podmínky

První možnost vychází z teorie bariér („co není zakázáno, je dovoleno“), druhá z minimalizmu („nic se neděje bez důvodu“) (Veselovská 2001).

V souladu s prvním přístupem by bylo možno prohlásit, že jestli cirkumpozice proběhla, evidentně proběhnout musela. V případě druhého přístupu by bylo nutné hledat motivaci transformace, patrně v podobě rysů. Domnívám se, že pro účely této práce je lhostejné, jestli budou podmínky pro cirkumpozici AP vymezeny negativně nebo pozitivně.

Výše uvedené se nesmí směřovat s *motivací pragmatickou*; předpoklad, že zatíženější informace tíhne k postavení co nejbližší konci věty/fráze, se zdá u *predikativní* AP v cirkumpozici fungovat stejně jako jinde: příklady v (178)a znějí ve srovnání s příklady v (178)b „bezpříznakověji“ (předpokládám, že v (178)b je fokalizováno právě adjektivum). Pro srovnání uvádím ještě příklady v (178)c, které by měly představovat maximální fokalizaci adjektiva; přijatelností těchto případů si nejsem jist.

- (178) a *Pepa je **větší** člověk než Honza.*
*Pepa je **stejný** člověk jako Honza.*
b *Pepa je člověk **větší** než Honza.*
*Pepa je člověk **stejný** jako Honza.*
c *??Pepa je člověk **než Honza větší.***
*??Pepa je člověk **jako Honza stejný.***

Zdá se mi ale, že např. u AP *plný ovoce* v (179) je rozdíl mezi cirkumpozicí a postnominální pozicí podstatně méně zřetelný, těžko lze rozhodnout, která ze dvou konfigurací představuje bezpříznakové postavení.

- (179) a ***plný** koš ovoce*
b *koš **plný** ovoce*

Ne zcela jasná je pragmatická motivace také u přívlastkových AP v prenominální, resp. postnominální pozici.⁹⁹

⁹⁹ Viz např. polemiku Doležel 1955 a Trávníček 1955 v *Naší řeči*. Doležel mluví o stylistické nevhodnosti „bohatě rozvitých přívlastků“ v prenominální pozici, která může někdy vést dokonce k „významové nejasnosti“, ale uznává, že volba jednoho nebo druhého postavení záleží do jisté míry na pravidlech funkční větné perspektivy („Vzájemné postavení východiska a jádra výpovědi je hlavním organizujícím prvkem pořádku slov ve větě. V rámci tohoto základního schématu platí pro pořádek slov ve spisovné češtině další, dílčí pravidla nebo aspoň tendence. Nezachovávání těchto pravidel a tendencí pocítujeme často jako slohovou neobratnost.“) Trávníček 1955 uznává, že některé bohatě rozvité přívlastky v prenominální pozici jsou „neústrojně“, ale napadá Doleželovu koncepci „neúnosnosti“ takové pozice jako příliš vágní („... potřeba přesně vyložit, kdy je které postavení „únosné“. Autor to však nevykládá, nýbrž prostě jen zjišťuje, že usus kolísá. Jazykozpyt musí zobecňovat mnohé jednotlivé případy, vyvozovat z nich obecně platná pravidla, nikoli mluvit všeobecně a neurčitě.“); sám „slovosledné pravidlo“ doplňuje, ale výraz „zpravidla“ v něm zůstává.

Na jedné straně tedy není jasné, jestli je cirkumpozice vždy motivována aktuálním větným členěním a jestli je bezpříznaková cirkumpozice, nebo pozice postnominální, na straně druhé zde není možné rozhodnout, jestli k cirkumpozici dochází vždy, když jí nestojí v cestě jisté podmínky, nebo k ní dochází jenom v případě, kdy jí určité jisté podmínky umožňují/vyvolávají.

5.4 Zájmena a číslovky s postmodifikací

Některé z výrazů, které se tradičně řadí k přívlastkům (Šmilauer 1965, Daneš 1987 nebo Grepl – Karlík 1986) mohou tvořit konstrukce, které vypadají na první pohled stejně jako fráze s roztrženou adjektivní frází. Vyřadím-li takové jednotky, které zjevně nesplňují morfologické kritérium proto, aby mohly být klasifikovány jako adjektiva (složená deklinace ve všech pádech singuláru i plurálu), zbudou následující:

- (180)   *takový člověk jako Honza*
           jiný člověk než zbytek obyvatel
           někteří lidé ze všech obyvatel
           ?*nějaký člověk ze všech obyvatel*
           ?*nijaký člověk ze všech obyvatel*
           každý člověk ze všech obyvatel
           kterýsi člověk ze všech obyvatel
           ?*jakýsi člověk ze všech obyvatel*
           kterýkoli člověk ze všech obyvatel
           ?*jakýkoli člověk ze všech obyvatel*
           první (druhý...) člověk ze všech obyvatel

Že jde o konstrukce povahou/chováním podobné adjektivním frázím by naznačovala jejich ne-diskontinuitní pozice:

- (181)   *takový jako Honza*
           jiný než Honza
           někteří ze všech obyvatel/?některý ze všech obyvatel
           každý ze všech obyvatel
           kterýsi ze všech obyvatel
           jakýsi ze všech obyvatel
           kterýkoli ze všech obyvatel
           ?*jakýkoli ze všech obyvatel*
           první ze všech obyvatel

Další podobností by mohla být (relativní) samostatnost hlavy, spočívající v tom, že nevyžaduje doplnění a tudíž stojí vzhledem ke jménu v prenominalní pozici:

- (182)   *takový člověk*
          jiný člověk
          některý/nějaký/nijaký člověk
          každý člověk
          jakýkoli/kterýkoli/kterýsi/jakýsi člověk
          první člověk

Tyto fráze by měly mít možnost vyskytovat se v neroztržené podobě:

- (183)   a   *člověk takový jako já*
                  člověk jiný než Honza
                  žák první ze třídy
          b   **lidé někteří ze všech obyvatel*
                  **člověk každý ze všech obyvatel*
                  **člověk jakýkoli/kterýkoli/kterýsi/jakýsi ze všech obyvatel*

Jednoduchý otázkový test ukáže, které ze zbylých konstrukcí „pojmenovávají statické příznaky substancí, tj. jejich vlastnosti, popř. vztahy vlastnictví a přináležitosti“ (Karlík 2003, str. 74).

- (184)   a   ***Jaký je Jarda?*** –   *Jarda je takový jako Honza.*
  Jarda je jiný než Honza.
  ?*Jarda je první ze třídy.*
          Kdo je Jarda? –   *Jarda je *takový jako Honza.*
  Jarda je *jiný než Honza.
  Jarda je *první ze třídy.

Solidní kritérium, které lze použít k oddělení adjektiv od zájmen/číslovek, uvádí Daneš 1987: „Fráze se strukturou substantivum – delimitátor nemá propoziční povahu (srov. *nějaká kniha* → **knih, která je nějaká.*“ (Daneš 1987, str. 154)

- (185)   a   *takový člověk* → ?*člověk, který je takový*
                  jiný člověk → ?*člověk, který je jiný*
                  první žák → ?*žák, který je první*
                  (stejný člověk → ?*člověk, který je stejný)*

- b   takový člověk jako Honza → člověk, který je takový jako Honza
          jiný člověk než Honza → člověk, který je jiný než Honza
          první žák (ze třídy) → žák, který je první (ze třídy)

Daneš 1987 dodává, že „pokud jde o výraz *jiný*, lze ho užít predikativně, jen vyjadřuje-li různost implicitní kvalifikace, nikoli objektu samého: význam výpovědi *s mužem, který by byl jiný než ty, bych asi žít nedovedla* připouští možnost „dovedla by žít s jiným mužem stejných vlastností“.“ (Daneš 1987, str. 154)

Z množství materiálu tedy zůstaly pouhé tři konstrukce. Daneš se navíc domnívá:

„Přívlastek složený, jehož jednou složkou je delimitátor (adjektivní zájmeno ukazovací nebo neurčité), se za postupně rozvíjející nepovažuje.“ (Daneš 1987, str. 156)

Smyslem této kapitoly bylo rozšířit materiál, který zjevně vykazuje chování podobné adjektivním atributům v cirkumpozici. Další materiál s podobným chováním zmiňuji v následující kapitole.

5.5 Poznámky ke konstrukcím s „než“ a „jako“

V této kapitole se pouze zmíním o některých zvláštностech konstrukcí s *než* a *jako*, které se na první pohled mohou jevit jako (dost nestandardní) předložky (předložkové fráze, např. *větší než Jarda* nebo *stejný jako Jarda*), leč pohled druhý ukazuje, že jde možná o *několik* různých konstrukcí.

Dalším a podstatnějším důvodem je syntaktické chování tzv. analytických komparativů, resp. konstrukcí typu *stejně velký jako Jarda*, které se v určitém ohledu opět velmi podobají adjektivním atributům v cirkumpozici.

Na konstrukce s *než* a *jako* bychom se mohli dívat jako na kombinaci hlavy (*než/jako*) a komplementu v podobě předložkové fráze (pomineme-li tu zvláštnost, že *než/jako* selektuje jmennou frázi v *nominativu*).

- (186)   *stejný/podobný člověk jako Jarda*
               větší člověk než Jarda

Fráze ze (186) by bylo možno parafrázovat větou, (187). Napoli (1983)¹⁰⁰ se domnívá, že existují dva druhy *než*: předložka a (disjunktivní) koordinátor.

- (187)   *stejný/podobný člověk, jako je Jarda*
               větší člověk, než je Jarda

Existují ovšem konstrukce, které takovou analýzy přinejmenším problematizují. Příklady v (188)a–b nabízejí otázku, odkud se na komplementu *jako/než* bere jiný pád

¹⁰⁰ Z Doleží 2008 (Napoli, D. J. (1983). „Comparative Ellipsis: a Phrase Structure Analysis. *Linguistic Inquiry*, 14.)

než nominativ, nejde-li o elipsu (elipsu konstrukcí uvedených v závorce), ale skutečně o předložku. Zdá se, že *než* a *jako* pád neudělují, spíše jej „znásobují“, „přenášejí“ (z jedné na víc položek (v (188) tyto položky značím pádem s indexy 1 a 2 a zvýrazňuji je podtržením).

- (188) a *Dali* mu_{DAT1} *stejně kolo jako* Honzovi_{DAT2}.
 („... jako **dali** Honzovi“)
Dali mu_{DAT1} *větší kolo než* Honzovi_{DAT2}.
 („... než **dali** Honzovi“)
- b (Oni_{NOM1}) *dali mu stejně kolo jako* Honza_{NOM2}.
 („... jako mu **dal** Honza“)
 (Oni_{NOM1}) *dali mu větší kolo než* Honza_{NOM2}.
 („... než mu **dal** Honza“)
- c *Dali mu stejně kolo* ACC1 *jako* motorku _{ACC2}.
 („?... jako mu **dali** motorku“)
Dali mu větší kolo ACC1 *než* motorku _{ACC2}.
 („?... než mu **dali** motorku“)

Další popis této problematiky je zcela mimo rozsah této práce.

Není patrně od věci vnímat adjektivum v komparativu jako kombinaci vázaného morfému s významem „víc“ a adjektiva v pozitivu (komparativ syntetický, např. *větší*); u adjektiv, která nemají v komparativu supletivní tvar (jako *velký* – *větší* apod.), je situace ještě zřejmější, (189)a. Komparativ syntetický lze nahradit komparativem tvořeným pomocí stupňovacího *víc* (analytický komparativ), (189)b¹⁰¹, který je u některých sloves jedinou možností, (189)c. (Karlík 2002, str. 218)

- (189) a *větší*
krásn-ější
- b *pracovitější* ≈ *více* *pracovitý*
větší ≈ *více* *velký*
lepší ≈ ??*více* *dobry*
- c *víc* *inspirující*
 *inspirujícější

Analytický komparativ lze tedy do jisté míry považovat za parafrázi komparativu syntetického (což v (190) jednoduchými testy ukazují).

¹⁰¹ U některých (běžných?) adjektiv se dává přednost komparativu syntetickému, to platí zejména u adjektiv, u nichž se komparativ tvoří pomocí supletivních tvarů; analytický komparativ ale nikdy nepředstavuje negramatickou strukturu (na rozdíl od komparativu syntetického u jisté třídy adjektiv).

(190) **Jarda byl větší než Marie_i; a víc velký než Marie_i.*

Jarda byl víc velký než Marie. – Jaký (byl Jarda)? – Větší než Marie!

Strukturu *stejný/podobný (jako)* sice parafrázovat nejde, ale existence struktury typu *stejně/podobně – adjektivum* nabízí, že *stejný/podobný* by mohlo mít podobnou strukturu jako adjektivum v (syntetickém) komparativu.

(191) *stejný/podobný jako Jarda*

stejně/podobně velký jako Jarda

Analytický komparativ i strukturu *stejně/podobně – adjektivum* zde zmiňuji kvůli jejich pozičním možnostem. V (192) ukazují různé možnosti postavení *víc* vzhledem k *než*, resp. *stejně* k *jako*: zatímco (192)a ukazuje spojení kontaktní, příklady ve (192)b připomínají AP v cirkumpozici, tj. *víc* a *stejně* jsou od *než*, resp. *jako* odtrženy výrazem *velký* ((192)c potom nápadně připomíná AP s komplementem v prenominální pozici, kdy kvůli požadavku, aby *víc*, resp. *stejně* stály bezprostředně před *velký* je třeba užít pořadí *než Jarda víc*, resp. *jako Jarda stejně*.

(192) a *velký víc než Jarda*

velký stejně jako Jarda

b *víc velký než Jarda*

stejně velký jako Jarda

c ? *než Jarda víc* velký

? *jako Jarda stejně* velký

Stojí za pozornost, že příklady v (192)b působí bezpříznakověji než případy v (192)a, což zhruba odpovídá podmínkám, jaké panují u AP v cirkumpozici (viz kapitolu 5.3 o pragmatické motivaci cirkumpozice).

Domnívám se, že strukturu by bylo možno popsat např. tak, že k *velký* se připojuje adjunkt (?) *víc než Jarda*, resp. *stejně jako Jarda*, přičemž *víc* a *stejně* vyžadují komplementy v podobě předložkových frází (?), kde *než*, resp. *jako* vyžadují komplementy v podobě NP¹⁰². V (193) je vidět, že adjunkt *víc než/stejně jako Jarda* je volitelný, (193)a, komplement *než Jarda/jako Jarda* potenciální, (193)b (nejde o adjunkt, proto nelze (193)c) a komplement v podobě NP *Jarda* obligatorní, (193)d.

(193) a *velký (víc než Jarda)*

velký (stejně jako Jarda)

b *velký víc (než Jarda)*

velký stejně (jako Jarda)

c **velký stejně než Jarda*

¹⁰² Znovu připomínám, že NP zde pro zjednodušení zastupuje DP.

- d   *velký víc než *(Jarda)*
          velký stejně jako *(Jarda)

K pozičním možnostem je třeba dodat, že podobně jako přívlastkové AP v cirkumpozici jde pouze o odtržení adjektiva (s případným premodifikátorem) od svého doplnění, nikoli např. *než* od svého komplementu. Totéž platí o *stejně jako*.

- (194)   a   **víc než velký Jarda*
                   („velký víc než Jarda“)
           b   **stejně jako velký Jarda*
                   („velký stejně jako Jarda“)

Ve (195) je vidět, že *víc* může od svého komplementu oddělit pouze *velký* (tj. obdoba cirkumpozice u přívlastkové AP), nikoli *člověk*.

- (195)   a   *člověk velký víc než Jarda*
                   člověk velký stejně jako Jarda
           b   *člověk víc velký než Jarda*
                   člověk stejně velký jako Jarda
           c   *víc velký člověk než Jarda*
                   stejně velký člověk jako Jarda
           d   **víc člověk velký než Jarda*
                   *stejně člověk velký jako Jarda
           e   **velký víc člověk než Jarda*
                   *velký stejně člověk jako Jarda

Podobně jako sledované konstrukce funguje konstrukce se *spíš než*, (196)a (i zde se jako bezpříznaková jeví konstrukce, kdy *spíš* a *než malý* přerušuje *velký*); od předchozích konstrukcí se liší druhem vyžadovaného doplnění a podmínkou je, aby šlo o fráze jednoho druhu, (196)b (odpovídající si fráze jsou zvýrazněny tučně). (Příklady označené jako negramatické předpokládají normální intonaci.)

- (196)   a   *Pepa byl **spíš velký než malý**.*
                   *Pepa byl velký **spíš než malý**.*
           b   *Zabil člověka **spíš velkého než malého**.*
                   Zabil člověka **velkého spíše než **malého kluka**.*
                   *Přišel s člověkem **malým spíše než velkým**.*
                   Přišel s člověkem **malým spíše než s velkým borcem.*
                   *Přišel (**velmi**) **rychle spíše než (hrozně) pomalu**.*

Přišel s malým klukem spíše než s dospělým člověkem.

*Přišel s malým klukem spíše než přiběhl s dospělým člověkem.*¹⁰³

Ve smyslu druhové podobnosti frází spojených *spíše než* funguje konstrukce *stejně jako* a také konstrukce *víc než*, která v tom případě (a s podobným nekvantifikačním, nýbrž „preferenčním“ významem jako předchozí dvě) musí být doplněna konstituentem stejného druhu jako jí předchází. Jak je v (197) vidět, ekvivalent cirkumpozice se uplatňuje i zde, a stejně jako u předcházejících konstrukcí patrně představuje bezpříznakovou variantu.

- (197) *s člověkem víc (velmi) velkým než (velmi) malým*
($\approx$ *s člověkem (velmi) velkým víc než (velmi) malým*)
Honza je víc hokejista než fotbalista.
($\approx$ *Honza je hokejista víc než fotbalista.*)
**Honza je víc sportovec než Pepa.*¹⁰⁴

Vedle konstrukce *stejný/podobný/obdobný/takový jako* existuje také AP sestávající z jakéhokoli kvalifikačního/deskriptivního adjektiva postmodifikovaného [*jako NP*]. Ve (198)b je vidět, že se tato fráze liší od *stejný... jako* přinejmenším v tom, že cirkumpozice (odtržení *silný* od *jako lev*) je podstatně méně přijatelné než u jiných AP v cirkumpozici. (198)c ilustruje další rozdíly (*silný* zde nelze premodifikovat adverbem

¹⁰³ Jednotky, které lze spojovat pomocí *spíš než* se neomezuji na AP a NP. Přitom stále platí, že musí jít o jednotky téhož druhu.

- Jardu zbil spíš než nezbil. // Jardu spíš zbil než nezbil*
*Jardu zbil spíš než nezbil Honzu. // Jardu spíš zbil než nezbil Honzu.
Jardu bít bude spíš než chce. // Jardu bít spíš bude než chce.
Bude Jardu bít spíš než zabíjet. // Bude Jardu spíš bít než zabíjet.
*Bude Jardu bít spíš než zabíjet Honzu. // *Bude spíš Jardu bít než zabíjet Honzu.
Jardu zabíjet nebude spíš než bude. // Jardu zabíjet spíš nebude než bude.
*Jardu zabíjet nebude spíš než bude bít. // *Jardu zabíjet spíš nebude než bude bít.
*Přiběhl s pláčem spíše než z hřiště. // *Přiběhl spíše s pláčem než z hřiště.

¹⁰⁴ Poslední příklad je přijatelný, interpretuje-li se „Honza má víc vlastností sportovce než vlastností Pepy“. Následující příklady ukazují, jakou roli hraje intonace (intonační vrcholy jsou zvýrazněny tučně); přesune-li se v prvním příkladu intonační vrchol z *Honza* na *sportovec*, je věta za normálních okolností (tzn. *Pepa* není „vlastnost, kterou by mohl Honza mít“) negramatická.

- (i) **Honza** je sportovec víc než **Pepa**.
Honza je **fotbalista** víc než **hokejista**.
*Honza je sportovec víc než Pepa.
- (ii) Honza je lepší **fotbalista** než **hokejista**.
Honza je lepší jako **fotbalista** než jako **hokejista**.
- (iii) **Honza je fotbalista lepší než hokejista.*

s kvantifikačním významem a doplnění větné doplnění *silný* je problematické) a (198)d ukazuje, že není-li možná přirovnávací interpretace, lze větu interpretovat jako „Jana je krásná, je-li oblečna/nalíčena... jako Marie“; interpretace, která by naznačovala elipsu *stejně/tak* („Jana je tak/stejně krásná jako Marie.“) je jen těžko přijatelná.

- (198) a *silný jako lev*
Karel je silný jako lev.
*Znám člověka **silného jako lev/jako lev silného** člověka.*
- b ??*Karel je **silný** člověk jako lev.*
- c *člověk (*velmi) silný jako lev*
 ?*Honza je člověk silný, jako je lev.*
 ?*Honza je silný, jako je lev.*
- d ??*Jana je krásná jako Marie.*
 („Jana je tak/stejně krásná jako Marie.“)

Přirovnávací konstrukce se zdá podporovat možnost analyzovat *stejný* jako složeninu dvou prvků, z nichž jeden nese význam „stejně“ (a vyžaduje potenciální komplement *jako* NP) a jeden je prvkem obsahově prázdným (a nese rys „adjektivnosti“); konstrukce typu *stejně velký jako* NP ukazují, že fráze *jako* NP by měla být komplementem adverbia *stejně* (spíše než adjektiva *velký*), podobně jako konstrukce typu *víc velký než* NP (kde je *než* NP vyžadováno adverbium *víc*, nikoli adjektivem *velký*). Protože v přirovnávacích konstrukcích typu *silný jako lev* adverbium *stejně* chybí, není možné je interpretovat s významem „srovnávání“.

V této podkapitole jsem ukázal, že cirkumpozice není omezena na přívlastkové adjektivní fráze, ale že lze na její ekvivalenty narazit i u adverbialových konstrukcí *víc než* a *stejně jako* prvního typu (*velký víc než/stejně jako* NP) a u konstrukce *spíše než* a konstrukcí *stejně jako* a *víc než* druhého typu (*Nenáviděl Petra stejně jako/víc než/spíše než Marii.*). Všechny tyto konstrukce vykazují některé vlastnosti AP v cirkumpozici: kromě cirkumpozice se mohou vyskytovat v prepozici i postpozici, přičemž a) prepozice vyžaduje takové pořadí, kdy výraz vyžadující *než*, resp. *jako* stojí bezprostředně před výrazem, který je *více než* apod. volitelně modifikován (*spíše než větší menší*), a b) cirkumpozice je pocitována jako bezpříznaková konfigurace.

Dále jsem se na pozadí analýzy konstrukcí s komparativem (*pracovitější než* NP) pokusil ukázat, že by bylo vhodné stejným způsobem analyzovat také konstrukce typu *stejný/podobný/takový jako* NP.¹⁰⁵

Kromě toho jsem ukázal, že analyzovat *než* a *jako* jako předložky není neproblematické.

Shrnutí kapitoly

¹⁰⁵ Uniformita struktury je jedním ze zásadních prvků analýzy jazykového materiálu v generativním rámci.

V kapitole 5 jsem se snažil ukázat že existuje několik případů, kdy je adjektivní frázi s komplementem možné „roztrhnout“ přítomností jména, které tato AP jako přívlastek rozvíjí. Tato možnost, v Danešovi 1987 nazývaná „cirkumpozice“ je tradičními mluvnicemi dokumentována a ukázána na příkladech, leč buď nevysvětlena, nebo vysvětlena nedostatečně: shrnutím podmínek, za kterých může Daneše 1987 a Grepla – Karlíka 1998 k cirkumpozici dojít, jsem dospěl ke zjištění, že ani jedna z těchto mluvnic nevymezuje cirkumpozici vyčerpávajícím způsobem. Podle těchto mluvnic existují tři možnosti:

- a) cirkumpozice je chybou
- b) cirkumpozice spočívá v tom, že doplnění adjektiva rozvíjí zároveň jméno
- c) cirkumpozice v několika ustálených výjimkách

Podle Daneše 1987 je podstatou toho, že doplnění adjektiva rozvíjí zároveň jméno, formální rozvíjení (tradičně jako neshodný přívlastek) i sémantická souvislost. Podmínka formálního rozvíjení vylučuje většinu z tzv. ustálených výjimek, podmínka sémantické spojitosti je natolik vágní, že ji splňují v podstatě všechny případy, a to i případy zjevně nepřijatelné. Podmínkou, kterou uvádí Grepl – Karlík 1998, je nedějovost adjektiva, které představuje hlavu AP v přívlastku; tuto podmínku nesplňují přijatelné (nebo poměrně přijatelné) příklady, které jsem našel mimo mluvnic.

Materiál, na kterém lze zkoumat cirkumpozici, se zřejmě neomezuje na přívlastkovou AP: s ekvivalenty cirkumpozice se lze setkat i u některých zájmen (*takový jako, jiný než*) a číslovek (*první z/mezi...*), ale také konstrukcí typu *víc než a stejně jako*.

Všechny tyto případy vykazují podobné chování: cirkumpozice se zdá být tou nejméně příznakovou ze tří možných pozic (ve srovnání s prepozicí a postpozicí) a postpozice musí být zřejmě motivována aktuálním větným členěním.

V následující, závěrečné, kapitole se podrobněji podívám na některá další kritéria cirkumpozice, a také se pokusím vymezit, kdy jde o opravdovou cirkumpozici a kdy o cirkumpozici zdánlivou.

5.6 Kritéria pro roztržitelnost

V této kapitole se pokusím ukázat, že (ne)roztržitelnost AP je vlastnost, která koreluje s dalšími vlastnostmi (resp. syntaktickým chováním), a že nejde pouze o tři kritéria, která uvádějí Daneš 1987 a Grepl – Karlík 1998.

5.6.1 Holá AP

Prvním a základním kritériem je možnost hlavy roztržitelné AP fungovat bez svého doplnění, tedy tvořit holou frázi, která funguje jako prenominální atribut¹⁰⁶. Daneš 1987 ani Grepl – Karlík 1998 tuto podmínku explicitně neuvádějí, ale předpokládám, že s ní jako s podmínkou pro cirkumpozici počítají (např. proto, že žádný z jimi uváděných

¹⁰⁶ A ani jako predikativum nebo doplněk.

chybných příkladů není chybný proto, že adjektivum nemůže bez svého doplnění rozvíjet jméno).

V (199) uvádím příklady atributů (z mluvnice), které v případě přítomnosti komplementu mohou být v cirkumpozici, případně v pseudo-cirkumpozici (*nečitelný letopočet nad vchodem*; o pseudo-cirkumpozici jde možná i v dalších případech, proto je uvádím zvlášť jako (199)a, jinak viz dále). Že jde skutečně o komplementy, lze snadno dokázat tak, že adjektivum vyžaduje určitou formu doplnění (např. *největší* z NP_{ACC}, příp. *největší mezi* NP_{INSTR}, *větší než* NP_{NOM} apod.), což u adjunktů neplatí; protože může adjektivum fungovat jako atribut/doplněk/predikativum i bez nich (jejich podoba je i tak stále implikována), musí jít o komplementy potenciální.

- (199) a *největší člověk (z nás/mezi námi)*
větší člověk (než Jarda)
stejný/jiný/podobný/týž člověk (jako Jarda)
plná kapsa (peněz)
jiný člověk (než Jarda)
první žák (ze třídy/ve třídě)
takový člověk (jako Jarda)
- b *rozhodující činitele (pro dokončení žní)*
vhodný nástroj (pro tebe)
nečitelný letopočet (nad vchodem)

V (200) je uveden přehled několika příkladů AP s komplementy obligatorními, tzn. takovými, bez kterých se adjektivum vyskytnout nemůže. V závorce je vždy uvedena celá AP v cirkumpozici jako doklad její nepřijatelnosti i celá AP v postnominální pozici jako doklad toho, že tato pozice je zcela přijatelná.

- (200) *dávající člověk
(**dávající člověk pivo do sklepa*)
(*člověk dávající pivo do sklepa*)
- **pokládající člověk*
(**pokládající člověk Petra za nevyhovance*)
(*člověk pokládající Petra za nevyhovance*)
- *zachvácený dům
(**zachvácený dům požárem*)

(dům zachvácený požárem)

*srozuměný pracovník

(*srozuměný pracovník s povinnostmi na pracovišti)

(pracovník srozuměný s povinnostmi na pracovišti)

*omrzelá žena

(*omrzelá žena životem)

(žena omrzelá životem)

*shledaný člověk

(*shledaný člověk vinným)

(člověk shledaný vinným)

*dopadnuvší případ

(*dopadnuvší případ dobře)

(případ dopadnuvší dobře)

*ocitnuvší se člověk

(*ocitnuvší se člověk v lese)

(člověk ocitnuvší se v lese)

*přivolavší člověk

(*přivolavší člověk pomoc)

(člověk přivolavší pomoc)

Některá adjektiva (na rozdíl od výše uvedených, „tranzitivních“ adjektiv) sice bez komplementu fungují, ale mají bez něj jiný význam než s ním: jde tedy o dvě různá adjektiva, z nichž jedno vyžaduje obligatorní komplement a druhé nikoli (např. *pyšný na děti* jako příklad adjektiva, které vyžaduje komplement, a *pyšný* jako příklad adjektiva, které komplement nejen nevyžaduje, ale ten z něj ani nevyplývá, nelze ho dovodit; viz kapitolu 3.6); AP, jejichž hlava vyžaduje komplement, který není potenciální, jsou také neroztržitelné. V (201) uvádím několik příkladů takových adjektiv, v závorce je vždy protějšek daného adjektiva, tj. adjektivum bez komplementu (vlastně jiné adjektivum, s jiným významem). Jak je vidět, i když jsou některá spojení neobvyklá (*daleký člověk*), vždy jsou zcela přijatelná (s příslušnou interpretací, tj. např. *daleký člověk* = „člověk, který je místně daleko“, nikoli „člověk, který by se nikdy něčeho nedopustil“).

Pozn.: nabízí se otázka, jestli jde u nepřipustných konstrukcí v (201) i jinde o nepřipustné cirkumpozice, nebo o náhodné spojení „připustné“ holé AP (s adjektivem, které neselektuje komplement) v prenominální pozici s komplementem, který nemůže být selektován, protože není čím (a je proto nepřipustný), v pozici postnominální.

- (201)   ***drahé věci celé naší rodině**
           (*drahé věci*)
           ***milý člověk všem přítomným**
           (*milý člověk*)
           ***vzdálené dítě svým rodičům**
           (*vzdálené dítě*)
           ***blízký člověk nám všem**
           (*blízký člověk*)
           ***daleký člověk takového činu**
           (*daleký člověk*)

V (202) uvádím příklady konstrukcí, u kterých je cirkumpozice poměrně přijatelná; jak je vidět, jde o adjektiva, která mají s komplementem i bez (potenciálního) komplementu v zásadě totožný význam: na rozdíl od obdobných příkladů v (201) jde o významy doslovné, nepřenesené (*člověk blízký nám všem* = „člověk, kterého máme všichni rádi“, zatímco *zdroj blízký vládě* = „zdroj, která má místně blízko vládě“).

- (202)   ?**vzdálený les od silnice**
           ?**blízký zdroj vládě**

Někdy funguje adjektivum bez komplementu (s jiným významem než adjektivum s komplementem) pouze za určitých okolností; v (203)a jsou vidět kombinace připustné, v (203)b kombinace nepřipustné. (Pro významy jednotlivých adjektiv viz parafráze v závorce.)

- (203)   a   **prošlý sýr/prošlá záruční doba**
                   („sýr, kterému prošla záruční doba“, „záruční doba, která uplynula“)
                   chudá/bohatá rodina
                   („rodina, která má málo/hodně prostředků“)
- b   ***prošlý voják**
                   („voják prošlý nějakou událostí“)
                   ***chudá/bohatá látka**
                   („látka chudá/bohatá na nějakou součást“)

Někdy jsou významové rozdíly mezi adjektivem s komplementem a adjektivem bez komplementu poměrně malé.

- (204)   **znějící hudba podivně*
          („hudba, která zní podivně“)
          znějící hudba
          („hudba, která zní, která se ozývá“)

Zajímavé příklady jsou uvedeny v (205); je vidět, že *pověstný* se sémanticky pojí se *skladatelem*, a jde tedy o adjektivum s jiným významem než v případě *pověstný čím/pro co*, (205)b, viz zejména parafrázi v závorce; pojí-li se *pověstný* sémanticky s *pro své avantýry/svémi zálety* (v postmodifikované AP), cirkumpozice je logicky vyloučena. (Jak je vidět, nesejde na tom, jestli je adjektivum postmodifikováno PP nebo bezpředložkovou frází.)

- (205)   a   **pověstný/známý skladatel pro své avantýry*
              („skladatel pověstný pro své avantýry“)
              **pověstný/známý proutník svými zálety*
              („skladatel pověstný svými zálety“)
          b   *pověstný/známý skladatel*
              („člověk, který je známý/pověstný jako skladatel“)

Příklady deverbálních adjektiv, která mají s komplementem a bez komplementu jiný význam, se zabývám v kapitole 3.6. Tvrdím tam, že význam se může lišit pouze nepatrně, např. u deverbativ zakončených na *-cí* pouze přítomností rysu konkrétní dějovosti (u *bojující proti nepřítelům*).

- (206)   ***bojující člověk* ≠ *člověk bojující proti nepřítelům***
          ****bojující člověk proti nepřítelům***

Lze tedy konstatovat, že přívlastková AP se nemůže vyskytnout v cirkumpozici tehdy, nemůže-li adjektivum, které tvoří její hlavu, fungovat samostatně, bez komplementu, případně nemůže fungovat bez komplementu, aniž by se významově lišilo od adjektiva, které samostatně fungovat může.

5.6.2 Modifikace hlavy AP i hlavy NP?

Výše jsem ukázal, že přinejmenším u fráze s *větší než* (tzn. jedné z ustálených výjimek) neplatí jedna z podmínek v Danešovi 1987, která říká, že doplnění adjektiva musí fungovat i jako (formální) doplnění jména (tj. neshodný přívlastek), viz (169).

Nejlépe je tato skutečnost patrná tehdy, je-li adjektivum z fráze zcela odstraněno a zůstává-li pouze jeho původní doplnění.

(207) *člověk než Jarda

Zároveň je třeba dodat, že u jiných ustálených výjimek tato podmínka platí.

(208) a (Plný) *koš ovoce je můj sen.*¹⁰⁷
(Takový) *člověk jako Jarda by to nikdy neřekl.*
(Vhodný) *nástroj pro kutily lze koupit kdekoli.*
?(První) *žák ve třídě by to zvládl.*¹⁰⁸

Již dříve jsem nadnesl, že ne všechny případy AP v cirkumpozici musejí nutně být skutečnou cirkumpozicí AP, kde doplnění adjektiva funguje také jako doplnění jména. Grepl – Karlík 1998 uvádějí jako případ pseudo-cirkumpozice *nečitelný letopočet nad vchodem*, kde *nad vchodem* rozvíjí *letopočet*, ale nikoli *nečitelný*. Problémem je, že *nečitelný nad vchodem* je přijatelná adjektivní fráze (*Kde je ten letopočet nečitelný? – Nad vchodem./Ten letopočet je nečitelný nad vchodem, jinde se bude vyjímat dobře.*).

Domnívám se proto, že by bylo užitečné zjistit, kdy jde skutečně o cirkumpozici a kdy o cirkumpozici pouze zdánlivou, tedy to, za co Grepl – Karlík 1998 považují příklad *nečitelný letopočet nad vchodem*.

Zcela nepochybně jde o cirkumpozici tehdy, nemůže-li doplnění adjektiva zároveň rozvíjet jméno (a fráze je s vypuštěným adjektivem negramatická). (Druhý příklad v (209) představuje příklad mimo mluvnic.)

(209) *(větší) *člověk než já*
*(vylitá) *limonáda do hlasovacího zařízení*

V případě, že doplnění adjektiva jméno rozvíjet může, je třeba cirkumpozici ověřit jinak.

V (210) uvádím otázkový test, který by mohl ukázat, že *vhodný pro kutily* opravdu představuje AP; (210)b je témuž testu podrobena fráze *spolehlivý technik bezpečnosti*.

Domnívám se, že jako odpověď na otázku *Jaký nástroj?* může sloužit *nejlépe* celá AP (*vhodný pro kutily*); pouze adjektivum (*vhodný*) nebo doplnění (doplnění adjektiva a zároveň jména, *pro kutily*) znějí jako odpovědi na tutéž otázku poněkud neobratně.

Otázka *Jaký nástroj pro kutily?* a odpověď *Vhodný*. znějí dle mého poměrně neobratně z toho důvodu, že *vhodný nástroj pro kutily* sugeruje představu „nástroje, který je vhodný pro kutily“ spíše než „vhodného nástroje, který je určený kutilům“, primární interpretace je tudíž ve prospěch AP v cirkumpozici (viz také bezpříznakovost cirkumpozice ve srovnání s postpozicí v kapitole 5.3).

¹⁰⁷ V případě fráze *koš ovoce* funguje *koš* jako nominální kvantifikátor (Veselovská 2002). Srov. *plný koš ovoce/plná hlava trýzně*, ale *koš ovoce/*hlava trýzně*. Nominální kvantifikátor lze zjevně modifikovat pouze omezeně: *velký koš ovoce/*poloprázdný koš ovoce/*proutěný koš ovoce*.

¹⁰⁸ Otázkou je, jestli zde hraje roli skutečnost, že *první žák ve třídě* má jiný význam než *žák ve třídě*.

Zároveň je ale třeba uznat, že odpověď na otázku *Co je minivrtáčka? – Nástroj pro kutily.* je zcela v pořádku.

- (210) (*Minivrtáčka je vhodný nástroj pro kutily/nástroj vhodný pro kutily.*)
Co je minivrtáčka?   **Nástroj pro kutily.**
   Nástroj vhodný pro kutily.
Jaký nástroj?   **Vhodný pro kutily.**
   ?Vhodný./?Pro kutily.
?Jaký nástroj pro kutily?   **?Vhodný.**
(?Jaká je minivrtáčka jako nástroj pro kutily?   ?Vhodná.)

Je-li *vhodný* nahrazeno adjektivem *dobrý*, znějí otázka *Jaký nástroj pro kutily?* i odpověď *Dobrý.* velmi přijatelně; navíc jako odpověď na otázku *Jaký nástroj?* zní *Dobrý pro kutily.* téměř nepřijatelně, viz (212).

- (211) (*Minivrtáčka je dobrý nástroj pro kutily.*)
Jaký nástroj pro kutily?   **Dobrý.**
Jaký nástroj?   **??Dobrý pro kutily.**
   Dobrý./?Pro kutily.

Zdá se tedy, že *vhodný* skutečně vyžaduje komplement *pro kutily*, a i když ho nemá, jakýmsi způsobem je ve struktuře stále přítomen, kdežto *dobrý* má bez *pro kutily* poněkud jiný význam než s *pro kutily* (*dobrý pro kutily* $\approx$ *vhodný pro kutily*, zatímco *dobrý* = „mající dobré vlastnosti“), a tato skutečnost je zjištělná pomocí otázkového testu.

V (212) je stejnému otázkovému testu podrobena fráze *spolehlivý technik bezpečnosti*, kde **spolehlivý bezpečnosti* AP vůbec tvořit nemůže. Je vidět, že na otázku *Jaký technik (bezpečnosti)?* lze zcela přirozeně odpovědět *Spolehlivý.*, což dle mého názoru ukazuje na samostatnost tohoto adjektiva, jeho oddělenost od *bezpečnosti*, zde vyjádřenou i formálně, nemožností existence **spolehlivý bezpečnosti*.

- (212) (*Jiří je spolehlivý technik bezpečnosti/*technik spolehlivý bezpečnosti.*)
Co je Jiří?   *Technik bezpečnosti.*
   Spolehlivý technik bezpečnosti.
Jaký technik?   **(Technik) bezpečnosti.**
   *Spolehlivý bezpečnosti.
Jaký technik bezpečnosti?   **Spolehlivý.**
(Jaký je Jiří jako technik bezpečnosti?   Spolehlivý.)

Je tedy možné konstatovat, že možnost dvojité interpretace (adjektivum + doplnění i jméno + doplnění) podmínku rozržitelnosti netvoří, ale zároveň jí nestojí v cestě.

Zároveň je třeba uvést, že otázkový test, kterým jsem zamýšlel odlišit skutečné případy cirkumpozice od případů pseudo-cirkumpozice, poskytuje pouze velmi slabé důkazy.

5.6.3 Deverbativa a dějová adjektiva (vlastní příklady)

V této kapitole se vracím k deverbálním adjektivům a na mimo mluvnické nalezených příkladech AP s deverbálním adjektivem v cirkumpozici sleduji dodržení třetí z podmínek pro cirkumpozici.

V kapitole 5.1 uvádím, že Grepl – Karlík 1998 se domnívají, že rozržitelné jsou jen „nedějové“ AP (třetí podmínka cirkumpozice). Předpokládám, že ne všechna deverbální adjektiva musejí mít status „dějovosti“. Karlík 2003 rozlišuje dva druhy deverbativních adjektiv:

- a) vyjadřující **dějový příznak**
- b) vyjadřující **vlastnost z děje plynoucí**

Ze slovtvorné pozice rozlišuje adjektiva *procesuální*, *rezultativní pasivní*, *rezultativní aktivní*, *adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání*, *adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem* a *adjektiva účelová* (viz kapitolu 2.2).

Na první pohled nejvíc dějovosti vyjadřují *adjektiva procesuální* („vyjadřující aktuální vykonávání děje“, tvoří se pravidelně adjektivizací ženského tvaru přechodníku přítomného nedokonavých sloves), (213)a¹⁰⁹; méně dějovosti nesou *adjektiva rezultativní aktivní* („vyjadřují adjektivní formou okolnost, že děj byl činitelem vykonán“, tvoří se adjektivizací ženských tvarů přechodníků minulých sloves dokonavých), (213)b, *adjektiva rezultativní pasivní* („vyjadřující vlastnost plynoucí ze zasažení dějem“, tvoří se adjektivizací přičestí trpných převážně objektových sloves obou vidů pomocí koncovky -ý), (213)c, a *adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem* („pojmenovávající vlastnost, která plyne z možnosti (či nemožnosti) být pacientem děje vyjádřeného slovesným základem“), (213)d.¹¹⁰

Příklady AP v cirkumpozici uvedené v (213) jsou příklady skutečně zaslechnuté, a všechny tudíž musejí existovat.¹¹¹

(213) a *drkotající se pasažéri v Renaultu*

¹⁰⁹ Fráze s tímto druhem adjektiv se nemůže vyskytovat po kopule: **Petr je drkotající se v Renaultu*. Podobně ?*Potíže jsou vzniklé s rozpočtem*. Nevidím ale důvod, proč by AP, které se mohou vyskytovat v cirkumpozici, musely mít možnost vyskytovat se i po kopule. (Tato skutečnost ovšem komplikuje uplatnění parafrázovacího testu, viz dále.)

¹¹⁰ Ostatní druhy nejsou relevantní, protože nemají valenci (*škubavý*, *pichlavý*, *pálivý*, *přejícný*, *smrdutý*, *houpací*...).

¹¹¹ Od zde uváděných dat bylo třeba odlišit data nepoužitelná, z nichž část představovala např. slovanská konstrukce s *mít* s nevlastnickým významem (např. *mít něco uděláno*).

- (i) *Máme projetá data statistikou.*

V tomto případě zřejmě nejde o NP *projetá data statistikou*, srov. možný slovosled věty ***Projeli jsme data statistikou.***

- ?prýštící energie proudem
 ?kálející holubi po sochách
 ležící pacienti v nemocnicích
 vypadávající kapesník z kapsy
 ?kutálející se kuželky po zemi
 b vzniklé potíže s rozpočtem
 c ?vylitá limonáda do hlasovacího zařízení
 ovládané BMW přes mobilní telefon
 vyrobené výrobky za rok 2010
 ?vyrobené výrobky v roce 2010
 vyhrazený prostor pro kuřáky
 d ?srovnatelné výsledky s konkurencí
 ovladatelné BMW přes mobilní telefon¹¹²

U těch příkladů, u kterých není možné uvažovat o možnosti doplnění adjektiva formálně rozvíjet zároveň jméno, asi není třeba zpochybňovat, že jde skutečně o cirkumpozici AP; u těch příkladů, u kterých možnost dvojí interpretace existuje, bohužel nebyl k dispozici než otázkový test z kapitoly 5.6.2 a zmnožovací test z kapitoly 5.6.5; ani jeden pochopitelně nepřinesl výsledky, které by cokoli dokazovaly.

Lze nicméně konstatovat, že leccos se ukázalo v testu parafrázovacím; spočívá v tom, že se jmenná fráze (např. *vzniklé potíže s rozpočtem*) převede na větu typu „*jméno – rozvíjí jména/adjektiva, které je/ jsou – adjektivum*“ (např. *potíže s rozpočtem, které jsou vzniklé*). Tento test lze z pochopitelných důvodů uplatnit pouze u těch jmenných frází s AP v cirkumpozici, u kterých přichází v úvahu dvojitá interpretace doplnění (důvodem je nemožnost např. **člověk než já*, takže věta **člověk než já, který je větší* není gramatická z jiného než testovaného důvodu).¹¹³

Výhodou tohoto testu dle mého je kombinace dvou kritérií: testuje se zároveň samostatnost adjektiva i možnost jeho údajného doplnění rozvíjet jméno.

- (214) (*drkotající se pasažéři v Renaultu*)
*pasažéři v Renaultu, kteří se drkotají
(vzniklé potíže s rozpočtem)
*potíže s rozpočtem, které vznikly
(ovládané BMW přes mobilní telefon)
*BMW přes mobilní telefon, které je ovládané
(vyrobené výrobky za rok 2010)

¹¹² Zajímavé je, že s výjimkou *?srovnatelné výsledky s konkurencí* je možné se na postmodifikátor adjektiva zeptat adverbium.

¹¹³ K otestování procesuálních adjektiv bylo třeba parafrázovací test upravit tak, aby negeneroval negramatické věty jenom proto, že určitý druh adjektiva nelze uplatnit jako predikativ (**pasažéři, kteří jsou drkotající se, *potíže, které jsou vzniklé* apod.).

**výrobky za rok 2010, které jsou vyrobené
(vyhrazený prostor pro kuřáky)
*prostor pro kuřáky, který je vyhrazený
(vypadávající kapesník z kapsy)
?kapesník z kapsy, který vypadává*

Jak patrně, ne všechny, ale velká část parafrází je nepřijatelná, a to z testovaného důvodu: adjektivum dost dobře nefunguje samostatně, bez doplnění.

Důležitější je, že se vyskytují další konstrukce s cirkumpozicí AP, jejíž hlavou je deverbativní adjektivum, nadto i takové, které má zjevně dějový význam, a u kterých formálně nepřipadá v úvahu dvojitá interpretace.

I když konstrukce, u kterých dvojitá interpretace formálně v úvahu připadá, znějí přijatelněji než konstrukce, u kterých je vyloučena, považují za podstatné, že takové konstrukce prokazatelně existují¹¹⁴ a že nejsou přímo negramatické.

Druhá podmínka v Danešovi 1987 (sémantická spojitelnost) mi zůstává stále nejasná. Jsem ochoten uvažovat o sémantické spojitelnosti u těch konstrukcí, u kterých přichází v úvahu formální dvojitá interpretace, ale u konstrukcí ostatních si neumím představit jinou spojitelnost než prostřednictvím adjektiva.

Třetí podmínka pro cirkumpozici (cirkumpozice je možná pouze u AP, jejíž hlava je „nedějová“) tedy s velkou pravděpodobností neplatí. Mimo mluvnice sebrané příklady představují všechny hlavní deverbální typy (podle Karlíka 2003), včetně těch „nejdějovějších“, a cirkumpozice je u nich víceméně přijatelná.

Na analýzu dalších (deverbálních i nedeverbálních) AP v cirkumpozici (skutečných, nebo domnělých) zde není prostor. Dílčích zjištění je mnoho, např. u procesuálních adjektiv je vyloučena cirkumpozice v případě modifikace s patientní interpretací, u adjektiv rezultativních pasivních je vyloučena cirkumpozice v případě modifikace s interpretací agenta, postmodifikátor hlavy AP v cirkumpozici nemůže představovat NP v akuzativu atd.; zatím se zdá, že všechna tato zjištění podléhají podmínce samostatnosti adjektiva, jak jsem ji popsal v kapitole o potenciálním komplementu, 3.6, a v kapitole o holé AP, 5.6.1.

5.6.4 Komplementy a adjunktivy

Již v úvodu této práce zmiňuji, že roli v určení podmínek pro cirkumpozici AP by mohl hrát druh doplnění adjektiva, ve smyslu komplementu a adjunktivy.

V kapitole věnované české adjektivní frázi (3.4) tvrdím, že je třeba rozlišovat komplementy adjektiva (primárně stojí v postnominální pozici, (215)a) a adjunktivy adjektiva, z nichž jeden druh stojí primárně v prenominální pozici (adverbia a adverbialní výrazy, (215)b) a o druhý nestojí primárně zřejmě ani v prenominální ani postnominální pozici (výrazy, které nejsou komplementy a na které se ptáme jiným zájmenem než JAK, (215)c).

---

¹¹⁴ Pochopitelně vedle některých tzv. ustálených výjimek.

- (215) a *pyšný na svou ženu*
 b *překvapivě velmi rychlý*
 c *vystrašený v lese/v lese vystrašený*

V této kapitole otestuji relevanci těchto druhů doplnění adjektiva pro cirkumpozici.

Nejjasnější je situace u premodifikujících adjunktů: cirkumpozice spočívající v jejich umístění za jménem, přičemž adjektivum, které modifikují stojí před jménem, je vždy vyloučena (a to nikoli z důvodu primárnosti prenominální pozice, protože vyžaduje-li to aktuální členění, může stát adjunkt v pozici postnominální, (216)).

- (216) a **rychlý člověk (překvapivě) velmi*
*rychlý člověk bez pochyby
 b *člověk rychlý velmi (, nikoli málo)*
člověk rychlý bez pochyby(, nikoli možná)

Složitější situace panuje u komplementů. V (217) uvádím příklad komplementu AP, která v cirkumpozici stát může, (217)a, i příklad komplementu AP, u které je cirkumpozice vyloučena, (217)b.

- (217) a *větší člověk než já*
 b **pyšný člověk na svou ženu*

Adjunkt, které v příslušné kapitole označuji jako tzv. *ne-premodifikující*, jsou problematické z toho důvodu, že velká část může zároveň rozvíjet jméno (v (218)a je závorkou naznačena volitelnost adjektiva); test pomocí parafráze ukazuje, že možné jsou obě varianty, tj. adjunkt *v lese* modifikuje *vystrašený* a/nebo jméno *člověk*, (218)b; z tohoto důvodu je v podobných případech (prozatím) zřejmě nemožné spolehlivě rozhodnout, jde-li o modifikátor adjektiva nebo jména.

- (218) a *(vystrašený) člověk v lese*
 b *vystrašený člověk, který je v lese*
 ≠
člověk, který je vystrašený v lese

Příklady s adjunkt, které mohou jméno rozvíjet jen těžko (ne-li vůbec), (219)a, nicméně ukazují, že v jejich případě je cirkumpozice vyloučena, (219)b.

- (219) a *??člověk kvůli penězům*
??člověk ráno¹¹⁵
 b **vystrašený člověk kvůli penězům*
*vystrašený člověk ráno

¹¹⁵ Mnohem přijatelněji jistě zní *člověkem kvůli penězům*, taková konstrukce ale ještě víc implikuje elipsu z *být člověkem kvůli penězům*.

Nabízelo by se považovat případy typu *vystrašený člověk v lese* (kde *v lese* může rozvíjet *vystrašený* stejně jako *člověk*) analogicky s (219)b za pseudo-cirkumpozice; k takovému kroku ale jednak nemám dostatek materiálu, jednak mi chybí solidní kritérium, které by bylo možno použít k exaktnímu odlišení adjunktů (tzv. ne-premodifikujících) od komplementů.

V této kapitole jsem ukázal, že a) o cirkumpozici AP není možné uvažovat u premodifikujících výrazů typu *velmi*, b) cirkumpozice AP je patrně vyloučena u ostatních adjunktů, c) u AP s komplementem se cirkumpozice vyskytovat může i nemusí.

I když to předmětem této (ani předchozí) kapitoly explicitně nebylo, zjistil jsem také, že na druhu komplementu/adjunktů (jak je vymezuje např. Daneš 1987 nebo Grepl – Karlík 1998, viz kapitoly 3.3.1 a 3.3.2) v souvislosti s možností/nemožností cirkumpozice AP patrně nezáleží.

Problémem zůstává jednak odlišení cirkumpozice od pseudo-cirkumpozice, jednak způsob, jak přesně odlišit adjunkt od komplementu (obojí se týká tzv. ne-premodifikujících adjunktů).

5.6.5 Zmnožení přívlastků

Ve (220) opakuji některé běžné možnosti koordinačního zmnožení prenominálních i postnominálních adjektivních přívlastků; je vidět, že kombinační možnosti jsou v rámci sémantického typu přívlastku neomezené (viz poslední příklad; viz také kapitoly 4.3.1 a 4.3.2).

- (220) a *krásný a mladý člověk*
mladý a na svoje děti pyšný člověk
mladý a než Jarda hezčí člověk
na svoje děti pyšný a svou ženu milující (mladý) člověk
na svoje děti pyšný a než Jarda hezčí (mladý) člověk
- b *mladý člověk pyšný na svoje děti*
mladý člověk hezčí než Jarda
(mladý) člověk pyšný na svoje děti a milující svou ženu
?(mladý) člověk pyšný na svoje děti a hezčí než Jarda

Ve (221) jsem se o totéž pokusil s roztržitelnými (a roztrženými) AP. Zdá se, že jediná možná interpretace PP *pro kutily* je v tomto případě jako postmodifikátor *nástroje* (na pořadí AP nezáleží, viz (221)b).

- (221) a *Mikrovrtička je šikovný a vhodný nástroj pro kutily.*
b *Mikrovrtička je vhodný a šikovný nástroj pro kutily.*

*Jaký nástroj? *Vhodný pro kutily.

Domnívám se, že by to mohlo znamenat, že (formální) dvojitá interpretace (adjektivum + doplnění i jméno + doplnění) je přítomna vždy, je-li to formálně možné, přičemž ve frázi *vhodný nástroj pro kutily* převládá (je primární) interpretace „nástroj, který je vhodný pro kutily“ (tj. AP v cirkumpozici), zatímco např. ve frázi *šikovný a vhodný nástroj pro kutily* převládá (je jediná možná?) interpretace „nástroj pro kutily, který je šikovný a vhodný“ (tj. NP modifikovaná AP *šikovný a vhodný* v prenominální pozici a PP *pro kutily* v pozici postnominální).

Ve (222)a je vidět, že není-li možné interpretovat postmodifikátor adjektiva jako modifikátor jména, věta je negramatická¹¹⁶; příklady v (222)b takto interpretovat lze (tj. např. *Petr je první a vynikající žák ze třídy* = „Petr je žák ze třídy, který má tu vlastnost, že je vynikající a první.“), byť je výsledek poněkud neobratný.

- (222) a **Petr je milý a větší člověk než Jarda.*
**Petr je větší a milý člověk než Jarda.*
- b ?*Petr je vynikající a první žák ze třídy.*
?*Petr je první a vynikající žák ze třídy.*
?*Petr je vynikající a nejlepší žák ze třídy.*
?*Petr je nejlepší a vynikající žák ze třídy.*
?*Tohle je proutěný a plný koš hub.*
?*Tohle je plný a proutěný koš hub.*

V (223) je vidět, že zmnožení nevádí, jsou-li obě hlavy modifikovány stejně (existuje-li taková možnost), v takovém případě jsou obě adjektiva interpretována jako AP s příslušným doplněním.

- (223) *Petr je větší a lepší člověk než Jarda.*
Petr je poslední i první žák ze třídy.
Petr je nejrychlejší a nejlepší žák ze třídy.

Umístíme-li druhý atribut do postnominální pozice, jsou některé konstrukce dle mého přijatelné ještě méně, (224)b, a to i tehdy, lze-li postmodifikátor adjektiva interpretovat (formálně) jako modifikátor jména (viz první příklad v (224), resp. příklady v (222)a). Konstrukce, které jsou poměrně přijatelné, (224)a, se ovšem vyznačují tím, že jmenná fráze modifikovaná AP v cirkumpozici má význam vlastnosti, což se dobře snáší s druhou AP – vlastně jde o koordinaci dvou vlastností (např. *větší člověk než Jarda a milý na svou ženu*). Tam, kde je „vlastnostní“ interpretace jmenné fráze vyloučena, (222)c, je věta zcela nepřijatelná.

Otázkou tedy zůstává, jde-li v případě druhého atribut skutečně o postnominální pozici, nebo spíše o predikativ.

¹¹⁶ Jedinou možnou interpretací, při které by byla věta přijatelná, je „Petr je milý, a taky je větší člověk než Jarda.“; taková interpretace ale předpokládá jinou intonaci než věta v (222)a.

- (224) a ?Petr je **větší** člověk než Jarda a milý na svou ženu.
 ?Petr je **první** žák ze třídy a nejlepší v běhu.
- b ?Mikrovrtička je **vhodný** nástroj pro kutily a šikovný do domácnosti.
 (??Mikrovrtička je **vhodný** nástroj pro kutily a šikovná do domácnosti.)
 ??Petr je **nejlepší** žák ze třídy a pyšný na své výsledky.
- c *Tohle je **plný** koš hub a zakrytý šátkem.

V (225) je vidět, že nevádí, vyžadují-li adjektiva komplement stejného druhu, přičemž jeden atribut je v cirkumpozici a druhý v postnominální pozici.

- (225) Petr je **větší** člověk než Jarda a menší než Honza.
 Petr je **první** žák ze třídy a poslední z nás.
 Petr je **nejlepší** žák ze třídy a nerychlejší z oddílu.

O komplement stejného druhu jde zřejmě i v (226); i když by se zdálo, že *pro kutily a do domácnosti* se liší, patrně mají nějaký společný (sémantický) rys (druhý příklad ukazuje, že nemusí jít o komplement totožný kategoriálně).

- (226) Mikrovrtička je **vhodný** nástroj pro kutily a nevhodný do domácnosti.
 Mikrovrtička je **vhodný** nástroj pro kutily a nevhodný domů.

U nekoordinovaného zmnožení přívlastků, tedy u postupného rozvíjení (viz kapitolu 4.3.1 a dále), je situace zcela jiná.

- (227) a mladý **větší** člověk než Jarda
 b **větší** člověk než Jarda pyšný na své děti
 (= na své děti pyšný **větší** člověk než Jarda)
 c **větší** mladý člověk než Jarda
 d **větší** člověk pyšný na své děti než Jarda
 e **větší** člověk z lesa než Jarda

Jak vidno z (227)a–b, princip postupného rozvíjení lze uplatnit i tehdy, je-li jeden z přívlastků v cirkumpozici (pro předpokládaná pravidla viz zejm. kapitolu 4.3.2).

Překvapivé ale je, že cirkumpozice nespočívá pouze v přerušení pořadí např. *adjektivum – komplement* přítomností jména, nýbrž že mezi adjektivem a komplementem se může nacházet větší jednotka, (227)c–d. Toto zjištění podporuje

předsvědčení, že na pořadí atribů velmi záleží a že je třeba je strukturně popsat a zdůvodnit (viz kapitolu 4.4).

Lze konstatovat, že v případě frázi typu *adjektivum – jméno – doplnění adjektiva/doplnění jména* se při koordinačním zmnožení adjektiva přesouvá interpretační preference k možnosti *AP + AP – jméno – doplnění jména*; není-li taková interpretace možná (v případě neexistence možnosti doplnění adjektiva formálně rozvíjet jméno, např. **člověk než Petr*), je věta při standardní intonaci negramatická.

Dále lze konstatovat, že koordinace je možná, je-li jeden z atributů v cirkumpozici a druhý v prenominální pozici, přičemž obě adjektiva vyžadují a vlastně sdílejí komplement stejného (který se nachází v postnominální pozici). Koordinace je možná i tehdy, je-li jeden atribut v cirkumpozici a druhý (s vlastním komplementem) v postnominální pozici, opět ale musí jít o adjektiva, která vyžadují komplement stejného druhu. Jsou-li v attributech adjektiva, která vyžadují *různé* komplementy, lze konstrukci považovat za přijatelnou patrně pouze tehdy, je-li možné ji interpretovat jako koordinaci dvou vlastností (z nichž jedna je vyjádřena jmennou frází s atributem v cirkumpozici a druhá AP s komplementem).

Velmi zajímavým zjištěním je skutečnost, že cirkumpozice spočívá nikoli v přítomnosti jména mezi adjektivem a komplementem, ale v přítomnosti větší jednotky, patrně jmenné fráze.

5.6.6 Statická a dynamická adjektiva

Zjistil jsem, že hlavy AP, které mluvnické uvádějí jako příklad AP v cirkumpozici, představují všechny tzv. statická adjektiva (viz kapitolu 2.1).

V (228)a opakuji test, kterým lze oddělit statická adjektiva od adjektiv dynamických (Quirk 1985), tentokrát s komplexními AP, které se mohou vyskytnout jako atribut v cirkumpozici. V (228)b je pro srovnání příklad s adjektivem dynamickým; je třeba si uvědomit, že příklady uvedené v (228)a jsou nepřijatelné pouze za (velmi) běžných podmínek.¹¹⁷

- (228) a   **Bud' větší než Jarda!*
          *Bud' plný nadšení!
          *Bud' stejný/podobný/takový jako Pepa!
          *Bud' první z celé třídy!
          *Bud' nejlepší z celé třídy!
          *Bud' vhodný pro tuhle práci!
- b   *Bud' hodný!*

Další AP, které se podle všeho vyskytují v cirkumpozici, (213)a–d, mají jako hlavu také statická adjektiva.¹¹⁸

¹¹⁷ Vágnost označení „běžných podmínek“ je samozřejmě nasnadě.

¹¹⁸ U AP s procesuálními adjektivy by snad bylo možné uvažovat o parafrázi *Drkotěj se v Renaultu/Kálej po sochách!* (věta **Bud' drkotající se v Renaultu!* je nepřípustná i v takových situacích, ve kterých jsou

- (229) **Bud' vzniklý s rozpočtem!*
 **Bud' vylitý/vylit do hlasovacího zařízení!*
 **Bud' ovládán/ovládaný přes mobilní telefon!*
 **Bud' vyroben/vyrobený za rok 2010!*
 **Bud' vyroben/vyrobený v roce 2010!*
 **Bud' vyhrazený pro kuřáky!*
 **Bud' srovnatelný s konkurencí!*
 **Bud' ovladatelný BMW přes mobilní telefon!*

Důležité je zjištění, že statická jsou podle testu i *nedeverbativa* v AP v cirkumpozici.

- (230) **Bud' adekvátní (ke) svému věku!*
 (*adekvátní literatura (k) tvému věku*)
 **Bud' úměrný náročnosti úkolu!*
 (*úměrná cena kvalitě látky*)
 **Bud' přiměřený (ke) svému věku!*
 (*přiměřený sport (k) věku dítěte*)

AP, které se v cirkumpozici nevyskytují, mají jako hlavy adjektiva statická ((231)a) i dynamická ((231)b), jde-li o podmínku rozržitelnosti, pak o podmínku negativní: tvoří-li hlavu AP dynamické adjektivum, nemůže se tato AP vyskytnout v cirkumpozici.¹¹⁹

- (231) a **Bud' lačný po penězích!*¹²⁰
 **lačný člověk po penězích*
 b *Bud' hodný na svoje děti!*
 **hodný člověk na svoje děti*

Shrnutí kapitoly 5.6

obdobné konstrukce s jinými statickými adjektivy přípustné, viz pozn.109; proto ji ve výčtu neuvádím), ale pak by bylo nejspíš nutné připustit, že parafrází *Bud' vhodný pro tuto práci!* by byla věta *Chovej se vhodně pro tuto práci!*, což je poměrně nepodložené.

Kdybych připustil, že procesuální adjektiva je jako statická/dynamická třeba testovat pomocí věty např. *?Drkotej se v Renaultu!*, dospěl bych u části z nich ke zcela přijatelným výsledkům: *Lež v nemocnici!/Kutálej se po zemi!* Proto se domnívám, že bude lepší zůstat u vět, které zachovávají adjektiva.

¹¹⁹ I když jsem zatím nenarazil na žádnou AP v cirkumpozici, jejíž hlavou je adjektivum *dynamické*, je pochopitelně možné, že takové existují; to ostatně platí i u ostatních mnou uváděných kritérií rozržitelnosti.

¹²⁰ Opět jde o to, že **Bud' lačný po penězích* ≠ *Lačni po penězích*.

V této kapitole jsem se pokusil najít některá další kritéria pro cirkumpozici přívlastkové AP.

Zjistil jsem, že cirkumpozice je vyloučena tehdy, nemůže-li adjektivum, které tvoří její hlavu, fungovat samostatně, bez komplementu, případně nemůže fungovat bez komplementu, aniž by se významově lišilo od adjektiva, které samostatně fungovat může.

Dále jsem zjistil, že cirkumpozice je patrně možná i u „nedějových“ (deverbálních) adjektiv. Příklady, které jsem posbíral mimo mluvnic (část z nich uvádím v příslušné kapitole), tvoří bez výjimky AP s deverbální hlavou; část z nich patří k typům s největší dějovostí (deverbativa procesuální). Uznávám, že je možné, že jsem zejména procesuální adjektiva analyzoval nesprávně; pak by podmínka „nedějovosti“ možná platila s tím, že ne všechna deverbální adjektiva nesou rys „dějovosti“.

Příklady z mluvnic i příklady nalezené mimo mluvnic dále ukazují, že hlavy takových AP představují tzv. statická adjektiva; toto zjištění bylo možno snadno otestovat podle Quirka 1985.

Provedením jednoduchého otázkového testu jsem se pokusil odlišit skutečné cirkumpozice od pseudo-cirkumpozic (případy, kdy zdánlivé doplnění adjektiva ve skutečnosti rozvíjí pouze jméno); podařilo se mi ukázat pouze tolik, že existuje jistá preference interpretovat frázi jako cirkumpozici. Tato preference se mění (na preferenci interpretovat strukturu jako jméno rozvité holou AP a zároveň tradičním neshodným přívlastkem, např. PP) v případě koordinačního zmnožení přívlastků, z nichž jeden je modifikován komplementem a druhý nikoli (bez ohledu na pořadí). Není-li tato ne-cirkumpoziční interpretace možná, je konstrukce negramatická.

Zjistil jsem také, že cirkumpozice není možná u prenominálních adjunktů (v podobě adverbíí a adverbíálních výrazů); patrně je vyloučena také i u ostatních adjunktů (přínejmenším v těch případech, kdy adjunkt nemůže zároveň rozvíjet i jméno).

V případě, že adjektivum rozvíjí komplement, není o možnosti cirkumpozice bez dalších podmínek možné rozhodnout.

Po zvážení všech těchto podmínek by bylo možné se domnívat, že cirkumpozice je možná u *AP s potenciálním komplementem*, tj. takových, které se mohou vyskytovat i bez komplementu, aniž by se změnil jejich význam (který je někdy definován velmi vágně, s velmi malými rozdíly mezi AP s komplementem a bez komplementu).

Toto tvrzení ale naráží na protidůkazy; existují případy, které tyto podmínky zřejmě splňují a přesto je u nich cirkumpozice zjevně vyloučena.

(232)   **vydíratelný člověk tebou*

Je možné, že příklad v (232) mnou nabízené podmínky pro cirkumpozici splňuje a že byl pouze špatně analyzován.

Další (nevyřešené) potíže způsobovala nemožnost *spolehlivě* odlišit a) cirkumpozice od pseudo-cirkumpozic, b) komplementy od tzv. ne-premodifikujících adjunktů.

6 Závěr

Cílem práce bylo popsat český přívlastek jako adjektivní frázi a z této perspektivy poté zejména přívlastkovou AP, to ve všech třech postaveních vzhledem ke jménu (prenominální a postnominální pozice a tzv. cirkumpozice).

Česká adjektivní fráze může stát holá, tzn. viditelně pouze adjektivum, ale také může být premodifikována adjunktem v podobě adverbiální fráze a dále modifikována adjunktem nejčastěji v podobě předložkové nebo adverbiální fráze, na který se lze zeptat jinak než zájmenem JAK; adjektivum samotné může vyžadovat komplement, nejčastěji v podobě předložkové fráze, jmenné fráze v jiném pádu než nominativu a adverbiální fráze.

O adjunktech typu JAK lze na základě bezpříznakových podmínek prohlásit, že jejich primární viditelnou pozicí je pozice preadjektivní, komplementy pak adjektivum primárně postmodifikují; u adjunktů druhého typu se mi primární pozici určit nepodařilo.

Česká adjektivní fráze se uplatňuje jako atribut, predikativ a doplněk; predikativ/doplněk se od atributu liší v tom, že u adjektiva umožňují vedle složeného i jmenné skloňování (podobný rozdíl existuje v různé míře i v jiných jazycích, např. němčině a ruštině).

Jako atribut se česká adjektivní fráze může uplatnit ve třech pozicích: před jménem, za jménem a v tzv. cirkumpozici. Kombinovatelnost prenomínální a postnominální pozice je zřejmě omezena pouze sémantickými vlastnostmi adjektiv, které tvoří hlavu AP v predikativu (platí to u zmnožení koordinační povahy i u postupného rozvíjení přívlastků), kdežto kombinovatelnost cirkumpozice s prenomínálním, resp. postnominálním přívlastkem je u koordinačního zmnožení přívlastků značně omezena (s případnými důsledky pro interpretaci).

Při popisu české adjektivní fráze i zejména AP v atributu jsem zjistil, že české mluvnické sice nabízejí obsáhlý popis obou, leč v zásadních ohledech trpí nedostatkem exaktnosti a testovatelnosti nabízených kategorií a kritérií.

U popisu adjektivní fráze se jedná zejména o neschopnost valenční teorie přesně odlišit adjunkt od komplementu a komplement obligatorní od komplementu potenciálního (přitom popis různých kategoriálních i sémantických druhů adjunktů i komplementů je u Daneše 1987 i Grepla – Karlíka 1998 velmi rozsáhlý, a to jak s ohledem na sloveso, tak na adjektivum, a dokonce i na jejich vzájemný poměr, tj. proces transformace). Tento nedostatek jsem se pokusil nahradit několika jednoduchými testy, které by měly (pomoci) odlišit potenciální komplementy od obligatorních. Kritérium, kterého by bylo možno užít k odlišení potenciálních komplementů od adjunktů, však stále chybí; řešení by však mohlo být nalezeno v generativním (minimalistickém) rámci, kde jsou adjunkty od komplementů rozlišeny strukturální pozicí a také c-selektujícími rysy, resp. theta-rollemi.

Popis českého adjektivního atributu je v mluvnicích zpracován velmi dobře, zejména po sémantické stránce (princip postupného rozvíjení), chybí mu ovšem systematickosti: ani jedna z mluvnic neříká, jak vypadá postupně rozvíjený přívlastek nebo jak je zajištěno závazné pořadí atributů, ani proč je komplement adjektiva umístěn v postnominální pozici a jak tato pozice vypadá nebo proč musí mít komplement/nepremodifikující adjunkt v prenomínální pozici takové pořadí členů, že adjektivum bezprostředně předchází jméno apod. Mluvnické pochopitelně neříkají vůbec nic ani o strukturálním vztahu postnominální/prenomínální pozice a cirkumpozice. Potenciál

vyřešit tyto nedostatky konzistentním a uniformním způsobem má generativní (minimalistická) teorie.

Samotnou cirkumpozici adjektivního atributu jsem nejdříve pomocí mluvnic (zejm. Daneš 1987, Grepl – Karlík 1998 a Šmilauer 1977) vymezil jako konfiguraci, ve které je adjektivum (adjektivní fráze) od svého doplnění (komplementu/adjunkt) odtržena jménem. Při testování jsem ale zjistil, že mezi adjektivem (adjektivní frází) a doplněním může stát i větší jednotka, patrně celá jmenná fráze.

Co se vymezení podmínek pro cirkumpozici týče, jsou nejpodrobnější Daneš 1987 a Grepl – Karlík 1998; bohužel nabízejí pouze tři kritéria k rozlišení AP, které se v cirkumpozici vyskytovat mohou, od těch, u kterých je tato možnost nepřipustná:

- a) postmodifikátor hlavy AP funguje formálně také jako postmodifikátor (neshodný přívlastek) hlavy NP
- b) mezi postmodifikátorem hlavy AP a hlavou NP existuje sémantická spojitelnost
- c) hlavu AP představuje nedějové adjektivum

K těmto kritériím přidávají ustálené odchylky.

Kritérium a) se mi podařilo vyvrátit, a sice jednak na základě samotnými mluvnicemi uváděných odchylek, jednak na základě několika dalších případů AP v cirkumpozici.

Kritérium b) jsem nakonec provázal s kritériem a), a to tak, že ty AP v cirkumpozici, u kterých je formálně možné považovat postmodifikátor adjektiva také za postmodifikátor jména, je sémantická spojitelnost udržena v tom smyslu, že není-li možné frázi interpretovat jako AP v cirkumpozici (např. v případě koordinačního zmnožení atributů), je nutné ji interpretovat jako NP premodifikovanou holou AP a postmodifikovanou např. PP.

Částečně vyvrátit se mi podařilo také kritérium c); na několika příkladech jsem ukázal, že AP v cirkumpozici mohou tvořit i procesuální deverbativa, tedy deverbativa s největším poměrem dějovosti. Je ovšem možné, že toto tvrzení zakládám na nesprávné analýze nalezených příkladů; v tom případě by bylo snad záhodno prohlásit alespoň tolik, že ne všechna deverbální adjektiva nesou rys dějovosti.

K těmto kritériím jsem přidal kritéria vlastní:

- a) AP, která se může vyskytovat v cirkumpozici, musí být schopna fungovat i bez komplementu, a to tak, že NP, kterou taková AP modifikuje, má stejný (nebo přinejmenším velmi podobný) význam jako NP modifikovaná AP s komplementem; rozdíl ve významu může být velmi vágní, např. u deverbálních adjektiv procesuálních (*bojující*) jde o (ne)přítomnost rysu, který by bylo možno popsat jako „aktuální vykonávání“. Jinými slovy jde o rozdíl mezi adjektivy s komplementem potenciálním a adjektivy s komplementy obligatorním: u prvních jmenovaných nepřítomnost komplementu význam AP nemění, u druhých ano; k otestování tohoto rozdílu jsem navrhl několik jednoduchých testů.
- b) Z příkladů z mluvnic i materiálu posbíraném mimo mluvnic vyplývá, že cirkumpozice nemůže spočívat v roztržení AP a primárně premodifikující adverbiální fráze (adjunkt typu *velmi*); cirkumpozice nemůže s velkou pravděpodobností spočívat ani v roztržení AP a tzv. ne-premodifikujícího

adjunktu. Jedinou možností je tedy AP a komplement adjektiva, které představuje její hlavu. Dále viz předcházející kritérium. (Nedostatkem je zde opět absence přesného odlišení adjunktů od komplementů.)

- c) Při koordinačním zmnožení atributů, z nichž jeden je v cirkumpozici a druhý v prenominální pozici, připadá v úvahu pouze interpretace *AP – AP – jméno – modifikátor jména*; je-li taková interpretace vyloučena (v případě konfigurace **jméno – modifikátor jména*), je konstrukce negramatická.
- d) Hlavu AP v cirkumpozici mohou představovat pouze statická adjektiva; AP, které v cirkumpozici stát nemohou přitom mohou mít za hlavy adjektiva statická i dynamická. (Adjektiva dynamická lze od adjektiv statických odlišit jednoduchým testem.)

Pokusil jsem se také navrhnout dva testy k odlišení skutečné AP v cirkumpozici od pseudo-cirkumpozic (např. Greplem – Karlíkem 1998 uváděný příklad *nečitelný letopočet nad vchodem*, ve kterém podle autorů AP *nečitelný* není modifikována adjunktem *nad vchodem*, ten modifikuje pouze *letopočet*): otázkový test a test pomocí parafrází. Ani jeden z testů bohužel nefunguje dostatečně přesvědčivě.

Ukázalo se, že cirkumpozice není doménou pouze adjektivních přívlastků, její ekvivalenty lze nalézt u některých zájmen a číslovek, ale také u adverbálních frází *víc než* a *stejně jako*; tyto konstrukce vykazují společné podobné vlastnosti jako adjektivní atribut (zejm. tři různé polohy vzhledem ke konstituentu, který rozvíjejí, tedy pozice před konstituentem, za ním a cirkumpozice).

Zbylo ještě poměrně velké množství materiálu, který bude třeba otestovat, stejně jako prostor pro nalezení nezávislých kritérií, která definitivně odliší AP s potenciálním komplementem od AP modifikovaných adjunktem¹²¹, aby bylo možno potvrdit hypotézu nastíněnou už v úvodu: podstatnou (jedinou?) podmínkou pro cirkumpozici české adjektivní fráze je typ modifikátoru adjektiva na ose adjunkt – komplement.

Kromě toho je třeba teoreticky zpracovat primární postavení AP (holé, premodifikované i postmodifikované) vzhledem ke jménu a vysvětlit její pohyb (nebo pohyb její hlavy) nebo pohyb hlavy NP apod.

---

¹²¹ Srov. „Značným problémem je ovšem vymezení adjunktu, protože chybějí spolehlivé operativní testy k jejich odlišení od komplementů/argumentů.“ (Karlík 2002, str. 25)

7 Anotace

Příjmení a jméno: Lukáš Crhák

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, katedra obecné lingvistiky

Název práce: Adjektivní fráze v češtině

Vedoucí práce: Doc. Ludmila Veselovská, M.A., Dr.

Počet znaků: 224 295

Počet titulů užití literatury: 24

Počet užitých pramenů: 0

Klíčová slova: adjektivní fráze – cirkumpozice – atribut – postnominální atribut – prenominální atribut – syntax

Záměrem práce bylo prozkoumat českou adjektivní frázi, zejména její chování v atributu, kde se může vyskytnout v tzv. cirkumpozici.

Tomuto fenoménu se věnují všechny velké české mluvnice, ale buď ho uvádějí jako jev (stylisticky) nepřipustný, nebo ho popisují pomocí pravidel, která jsou zjevně nedostatečná (nelze je uplatnit ani na příklady uváděné mluvnice, nemluvě o příkladech z jiných zdrojů).

Protože české mluvnice v podstatě nepracují s konceptem *fráze* (s výjimkou – částečně – *Skladby češtiny* (Grepl – Karlíka 1998) a zčásti i *Mluvnice češtiny* (3) (Daneš 1998)), bylo nejprve nutné ji pro češtinu popsat. Popis začíná morfologickým a sémantickým vymezením adjektiva a pokračuje popisem jeho premodifikátorů a postmodifikátorů. Teprve s vymezenou adjektivní frází (za pomoci tradičních mluvnice, zejm. teorie valence, i poznatků, které poskytuje generativní (minimalistický) rámec) bylo možné přistoupit k popisu její distribuce (atribut, predikativ a doplněk). Důraz je kladen na užití české adjektivní fráze v atributu, zejména jeho tři pozice vzhledem k jmenné frází (prenominální pozice, postnominální pozice a tzv. cirkumpozice).

Tzv. cirkumpozici více či méně popisují všechny sledované mluvnice, chybí jim však explanatorní síla (což platí o popisu AP v atributu obecně).

K pravidlům, která mluvnice uvádějí jako podmínky pro cirkumpozici AP, jsou přidána některá další, přičemž docházím k provizornímu závěru, že „roztržitelné“ AP se od „neroztržitelných“ liší na základě povahy adjektiva, respektive jeho doplnění: u adjektiv s potenciálními komplementy cirkumpozice možná je, u adjektiv s komplementy obligatorními nikoli (cirkumpozice tedy spočívá v odtržení adjektiva od komplementu, nikoli např. AP od svého adjunktů), což je závěr, který bylo možno učinit na základě výkladů poskytovaných tradičními mluvnice (Daneš 1987 a Grepl – Karlík 1998).

Zbývá nicméně přezkoumat postup, který by u adjektiv umožnil přesně odlišit potenciální komplementy od adjunktů.

8 Abstract

Key words: adjectival phrase – discontinuous position – attribute – postnominal attribute – prenominal attribute – syntax

This thesis revisits (syntactic) behaviour of the Czech adjectival phrase as described in some of the major handbooks of Czech syntax.

Since the said handbooks do not fully encompass the concept of phrase, I had to describe the Czech AP in terms of its pre- and post-modification and its distribution (AP modifying the noun – the attribute, AP in copula constructions and the traditional complement). Two chapters summarize the concept of valency and a separate chapter is dedicated to the concept of phrase in the generative (minimalist) framework.

The Czech AP described, I went on to develop the focal point, the syntactic behaviour of the Czech attributive AP with its three configurations with respect to the noun phrase – prenominal, postnominal and discontinuous.

The said handbooks draw a rather sketchy picture of the phenomenon, lacking, above all, almost any real explanatory power, although providing a number of promising observations to work on. The rules (conditions) of the discontinuous AP are revisited and found neither sufficient nor necessary; several additional rules for an AP to appear in the discontinuous position are discussed (both with reference to examples listed in the traditional handbooks of Czech grammar and examples sources elsewhere).

It is argued that AP's are allowed in/banned from the discontinuous position based on the their complement-selecting properties (based on the traditional grammar observations), although a more precise procedure to separate adjectives selecting optional complements from adjectives that do not select any complements is called for.

9 Seznam literatury

- ADGER, D. (2002) *Core Syntax: A Minimalist Approach*. (dizertační práce)
- DANEŠ, FR. – kol. (1987) *Mluvnice češtiny (3). Skladba*. Praha, Československá akademie věd.
- DOLEŽEL, L. (1955) „K postavení bohatěji rozvitého přívlastku.“ In *Naše řeč* 38: 1955.
- DOLEŽÍ, L. (2008) *Akvizice frázových komparativů v češtině*. (dizertační práce)
- EMONDS, J. (1987) „The Invisible Category Principle.“ In *Linguistic Inquiry* 18:1987.
- HAEGEMAN, L. – GUÉRON, J. (1999) *English Grammar. A Generative Perspective*. Blackwell Publishing.
- HAEGEMAN, L. (2006) *Thinking Syntactically. A Guide to Argumentation and Analysis*. Blackwell Publishing.
- CHOMSKY, N. (1995) *The Minimalist Program*. The MIT Press.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986) *Skladba spisovné češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998) *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- KARLÍK, P. – kol. (ed.). (2002) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, P. (ed.). (2003) *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- PETR, J. – kol. (ed.) (1986) *Mluvnice češtiny : (2) Tvarosloví*. Praha, Academia.
- QUIRK, R. (ed.). (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York, Longman, Inc.
- RUBIN, E. J. (2002) *The Structure of Modifiers*. University of Utah. (rukopis)
- ŠMILAUER, V. (1966) *Novočeská skladba*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠMILAUER, V. (1977) *Učebnice větného rozboru*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠMILAUER, V. (1982) *Nauka o českém jazyku*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.

TRÁVNÍČEK, FR. (1951) *Mluvnice spisovné češtiny 2*. Praha, Slovanské nakladatelství.

TRÁVNÍČEK, FR. (1955) „K postavení bohatěji rozvitého přívlastku.“ In *Naše řeč* 38: 1955.

VESELOVSKÁ, L. (2001) „Od bariér k minimalismu: Některé aspekty poslední vývojové změny chomskyánského modelu jazyka.“ *Slovo a slovesnost* 62:2001.

VESELOVSKÁ, L. (2002) „Poznámka k charakteristice nominálních kvantifikátorů.“ In Saicová-Římalová, Lucie (ed.). Praha, Ústav českého jazyka a komunikace.

VESELOVSKÁ, L. (2005) *English Morphology and Morphosyntax: Syllabi, Examples and Exercises*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci.

VESELOVSKÁ, L. (2006) *English Syntax: Syllabi, Examples and Exercises*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci.